

SOCIALLY ENGAGED SCHOLARSHIP CONCEPT & METHOD

งานวิชาการเพื่อสังคม : หลักการและวิธีการ

ผู้เขียน

ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

รศ.ดร.บวร ปกัสราร

มหาวิทยาลัยกับงานวิชาการเพื่อสังคม ◦ พัฒนาการและคุณลักษณะของงานวิชาการเพื่อสังคม ◦ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ
แบบมีส่วนร่วม ◦ การคัดเลือกประเด็นและการตั้งโจทย์ ◦ การเขียน Concept paper / Proposal งานวิชาการเพื่อสังคม
หลักการและกรอบการประเมินคุณภาพผลงานวิชาการเพื่อสังคม ◦ การวิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิชาการเพื่อสังคม
หลักการและแนวทางการเขียนผลงานวิชาการเพื่อสังคม

SOCIALLY ENGAGED SCHOLARSHIP CONCEPT & METHOD

งานวิชาการเพื่อสังคม : หลักการและวิธีการ

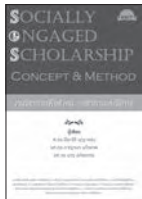
ผู้เขียน

ศ.ดร.ปิยะวัติ บุณย-หลง

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

รศ.ดร.บวร ปกัสราร

มหาวิทยาลัยกับงานวิชาการเพื่อสังคม ◦ พัฒนาการและคุณลักษณะของงานวิชาการเพื่อสังคม ◦ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ
แบบมีส่วนร่วม ◦ การคัดเลือกประเด็นและการตั้งโจทย์ ◦ การเขียน Concept paper / Proposal งานวิชาการเพื่อสังคม
หลักการและกรอบการประเมินคุณภาพผลงานวิชาการเพื่อสังคม ◦ การวิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิชาการเพื่อสังคม
หลักการและแนวทางการเขียนผลงานวิชาการเพื่อสังคม

งานวิชาการเพื่อสังคม: หลักการและวิธีการ
Socially-engaged Scholarship: Concept & Method

ISBN : 978-616-91731-4-4

ผู้เขียน

ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง
รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ
รศ.ดร. บวร ปภัสราทร

คณะทำงาน

ณราพร ธีรภัคชยานพันธ์
พัชญา มาสมบุญ
ชมพูนุท สอนกระต่าย

จัดทำโดย

สถาบันคลังสมองของชาติ
ชั้น 22B อาคารมหานครบิซซึ่ม
539/2 ถนนศรีอยุธยา เขตราชเทวี กรุงเทพฯ 10400

สนับสนุนการจัดพิมพ์โดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 14 อาคาร เอส เอ็ม ทาวเวอร์
เลขที่ 979/17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน เขตพญาไท กรุงเทพฯ 10400

จำนวน 1,000 เล่ม

พฤษภาคม 2559

คำนำ

หนังสือ “งานวิชาการเพื่อสังคม” หรือ Socially-engaged Scholarship เล่มนี้ เป็นการสรุปแนวคิด หลักการ และวิธีการ ตลอดจนกรณีตัวอย่างที่สถาบันคลังสมองของชาติได้รวบรวมขึ้น จากประสบการณ์ของนักวิชาการในมหาวิทยาลัยไทยที่ทำงานวิชาการร่วมกับสังคมในเรื่องต่างๆ มาเป็นเวลานานหลายปี เนื้อหาของหนังสือจึงตั้งอยู่บนฐานที่มั่นคงของบริบทไทย เป็นงานวิชาการที่ใช้ได้จริงในสถานการณ์ของสังคมไทย และมหาวิทยาลัยไทย และมีความหมายรวมถึงงานวิจัย งานบริการวิชาการ งานการเรียนการสอน งานทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม และงานถ่ายทอดเทคโนโลยีตามภารกิจทุกด้านของมหาวิทยาลัยไทย โดยมีเป้าหมายสำคัญคือส่งเสริมการใช้และการสร้างความรู้อย่างเป็นระบบเพื่อพัฒนาประเทศ

แต่ในขณะเดียวกัน หนังสือเล่มนี้ก็ใช้คำอธิบายเสริมด้วยทฤษฎีและวิชาการจากตะวันตก เพื่อให้ได้ประโยชน์จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในวงกรวิชาการ และส่งเสริมการเผยแพร่ผลงานของนักวิชาการไทยสู่เวทีโลก เพื่อเสริมสร้างชื่อเสียงและการยอมรับของนักวิชาการไทยและมหาวิทยาลัยไทยด้วย โดยเนื้อหาในเล่มแบ่งเป็น 8 ตอน ได้แก่ มหาวิทยาลัยกับงานวิชาการเพื่อสังคม, พัฒนาการและคุณลักษณะของงานวิชาการเพื่อสังคม, การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม, การคัดเลือกประเด็นและการตั้งโจทย์, การเขียน concept paper/proposal งานวิชาการเพื่อสังคม, หลักการและกรอบการประเมินคุณภาพผลงานวิชาการเพื่อสังคม, การวิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิชาการเพื่อสังคม, และหลักการและแนวทางการเขียนผลงานวิชาการเพื่อสังคม

คณะผู้จัดทำตระหนักดีว่างานวิชาการเพื่อสังคมยังอยู่ในระยะเริ่มต้น คงยังจะต้องมีการพัฒนาและปรับตัวอีกหลายยุคหลายสมัย เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่ตกผลึกและเป็นที่ยอมรับในวงกรวิชาการและวงกรพัฒนา หนังสือเล่มนี้จึงเป็นก้าวแรกของเส้นทางนี้ และหวังว่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้นักวิชาการและผู้ที่เกี่ยวข้องในวงกรได้เขียนสรุปประสบการณ์ของแต่ละท่านออกตามมาอย่างต่อเนื่อง

การจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ภายใต้โครงการพัฒนาเครือข่ายวิชาการระหว่างมหาวิทยาลัยและเครือข่ายบริหารจัดการในมหาวิทยาลัยเพื่อสนับสนุนงานวิจัยนวัตกรรมเพื่อสังคมและชุมชน จึงขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง
อดีตรัฐมนตรีว่าการสถาบันคลังสมองของชาติ

สารบัญ

ตอน 1 มหาวิทยาลัยกับงานวิชาการเพื่อสังคม	1
1. “วิชาการเพื่อสังคม” คืออะไร (what?)	
2. แนวคิดเรื่องความเป็นวิชาการ	
3. กระบวนทัศน์ที่แตกต่าง	
4. ทำไมมหาวิทยาลัยต้องทำงานวิชาการเพื่อสังคม (why?)	
5. มหาวิทยาลัยมีการทำงานวิชาการเพื่อสังคมอย่างไร (how?)	
6. รูปแบบของการทำงานวิชาการเพื่อสังคม	
7. ใครมีส่วนเกี่ยวข้องบ้าง (who and who else?)	
ตอน 2 พัฒนาการและคุณลักษณะของงานวิชาการเพื่อสังคม	21
1. จากวันนั้นถึงวันนี้.....พัฒนาการของ SeS	
2. คุณลักษณะพิเศษของ SeS ในปัจจุบัน	
3. รูปแบบ SeS	
4. บทบาทของนักวิชาการ	
ตอน 3 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	37
1. ความเป็นมา	
2. แนวคิดสำคัญเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม	
3. PAR ในงานวิชาการเพื่อสังคม SeS	
4. ตัวช่วยของ PAR	

ตอน 4 การคัดเลือกประเด็นและการตั้งโจทย์ 47

1. ความหมาย/ความสำคัญ
2. การแปลงปัญหาให้เป็นโจทย์ และการคัดเลือกโจทย์
3. เกณฑ์การคัดเลือกโจทย์วิจัยแบบมีส่วนร่วม
4. ระดับความซับซ้อนของโจทย์วิจัย
5. แหล่งที่มาของโจทย์วิจัย
6. ที่ไปของโจทย์การวิจัย
7. ลักษณะเฉพาะของโจทย์ และการเลือกโจทย์วิจัยแบบ SeS

ตอน 5 การเขียน Concept paper/proposal งานวิชาการเพื่อสังคม..... 57

1. Concept paper คืออะไร
2. Why ทำไมต้องเขียน concept paper
3. องค์ประกอบ หรือ format
4. การพัฒนา concept paper/proposal ด้วย logical framework
5. การประเมิน proposal

ตอน 6 หลักการและกรอบการประเมินคุณภาพผลงานวิชาการเพื่อสังคม... 73

1. ที่มาของเกณฑ์การประเมินผลงานวิชาการเพื่อสังคม
2. สาระสำคัญของกรอบการประเมินคุณภาพ

ตอน 7 การวิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิชาการเพื่อสังคม 83

1. ตำแหน่งของงานวิชาการเพื่อสังคม
2. ความหมายของการวิเคราะห์และสังเคราะห์
3. ลำดับขั้นและวิธีการวิเคราะห์
4. การวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลง
5. การวิเคราะห์การมีส่วนร่วม

ตอน 8 หลักการและแนวทางการเขียนผลงานวิชาการเพื่อสังคม..... 97

1. แนวทางการเขียนผลงานวิชาการ
2. เกณฑ์พิจารณาคุณภาพงานเขียนทางวิชาการ

1

มหาวิทยาลัยกับงานวิชาการเพื่อสังคม

โดย

ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง

ผู้อำนวยการสถาบันคลังสมองของชาติ

“วิชาการเพื่อสังคม” คืออะไร (what?)

แนวคิดเรื่องความเป็นวิชาการ

กระบวนทัศน์ที่แตกต่าง

ทำไมมหาวิทยาลัยต้องทำงานวิชาการเพื่อสังคม (why?)

มหาวิทยาลัยมีการทำงานวิชาการเพื่อสังคมอย่างไร (how?)

รูปแบบของการทำงานวิชาการเพื่อสังคม

ใครมีส่วนเกี่ยวข้องบ้าง (who and who else?)

งานวิชาการเพื่อสังคม หรือ Socially-engaged Scholarship (SeS) ในประเทศไทยเพิ่งเกิดขึ้นได้ไม่นาน โดยก่อนหน้านี้นี้ได้มีการบรรจุไว้ในนโยบายของการปฏิรูปอุดมศึกษารอบสอง ปี พ.ศ. 2553 และใช้คำว่า “ความรับผิดชอบต่อสังคมของมหาวิทยาลัยต่อสังคม” (University Social Responsibility: USR) ในต่างประเทศก็มีการดำเนินการมาก่อนหน้านี้แล้ว โดยใช้ถ้อยคำต่างๆ กัน เช่น “ความผูกพันกับสังคม (social engagement)” หรือ “ความผูกพันกับสาธารณะ (public engagement)” หรือ “ความผูกพันกับชุมชน (community engagement)” หรือ “หน้าที่ต่อสังคม (civic duty)” เป็นต้น แต่คำเหล่านี้ครอบคลุมกิจกรรมทุกรูปแบบที่มหาวิทยาลัยออกไปทำงานร่วมกับภาคีภายนอก ซึ่งรวมถึงงานพัฒนา งานอาสาสมัคร และงานการกุศล ด้วย โดยไม่จำกัดเฉพาะแต่งานวิชาการเท่านั้น ในที่นี้จึงจะใช้คำว่า “งานวิชาการเพื่อสังคม” เพื่อแยกแยะเฉพาะส่วนที่เป็นงานวิชาการออกมาเป็นพิเศษ

เพื่อสร้างความเข้าใจให้ตรงกันว่า “งานวิชาการเพื่อสังคม” คืออะไร จึงได้มีการจัดเวทีเพื่อหาข้อสรุปถึงเรื่องคำนิยามและองค์ประกอบ รวมถึงเกณฑ์การพิจารณาสำหรับงานวิชาการสายนี้ ในระหว่างกระบวนการร่างประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ (ฉบับที่ 9) พ.ศ. 2556 จนได้นิยามของ “ผลงานวิชาการรับใช้สังคม” ว่า

“ผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมหรือท้องถิ่นที่เกิดขึ้นโดยใช้ความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาอย่างน้อยหนึ่งสาขาวิชาและปรากฏผลที่สามารถประเมินได้เป็นรูปธรรมโดยประจักษ์ต่อสาธารณะ

ผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมนี้ต้องเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นทางด้านใดด้านหนึ่งหรือหลายด้านเกี่ยวกับ ชุมชน วิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม อาชีพ เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง คุณภาพชีวิตหรือสุขภาพ หรือเป็นผลงานที่นำไปสู่การจดทะเบียนสิทธิบัตรหรือทรัพย์สินทางปัญญาในรูปแบบอื่นที่สามารถแสดงได้เป็นที่ประจักษ์ว่าสามารถใช้แก้ปัญหา หรือพัฒนาสังคม และก่อให้เกิดประโยชน์อย่างชัดเจนหรือเป็นการเปลี่ยนแปลงในความตระหนักและการรับรู้ในปัญหาและแนวทางแก้ไขของชุมชน

“ทั้งนี้ ไม่นับรวมงานที่แสวงหากำไรและได้รับผลตอบแทนส่วนบุคคลในเชิงธุรกิจ”

ประกาศ ก.พ.อ. ฉบับที่ 9, 2556

จะสังเกตเห็นว่า คำนิยามในประกาศนี้ไม่รวมงานวิชาการที่ร่วมมือกับภาคธุรกิจซึ่งผู้ทำผลงานได้รับผลตอบแทนส่วนบุคคล ทำให้ “ผลงานวิชาการรับใช้สังคม” เพื่อขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการในมุมมองของ ก.พ.อ. มีความหมายแคบกว่า “งานวิชาการเพื่อสังคม” ดังจะกล่าวถึงต่อไปในที่นี้

1 “วิชาการเพื่อสังคม” คืออะไร (what?)

ในต่างประเทศมีการให้คำนิยาม “งานวิชาการเพื่อสังคม” ไว้หลากหลาย แต่จะมีส่วนที่ตรงกันอยู่ประการหนึ่งเสมอคือ ต้องมี “ความรู้” เป็นองค์ประกอบสำคัญในการทำงาน เช่น มูลนิธิคาร์เนกี และศูนย์ประสานงานเพื่อสังคมแห่งชาติของสหราชอาณาจักร ได้คำนิยามว่า

“Community engagement describes collaboration between institutions of higher education and their larger communities (local, regional, national, global) for the mutually beneficial exchange of knowledge and resources in a context of partnership and reciprocity”

The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 2010

“Public engagement describes the many ways in which higher education institutions and their staff and students can connect and share their work with the public. Done well, it generates mutual benefit, with all parties learning from each other through sharing knowledge, expertise and skills. In the process, it can build trust, understanding and collaboration, and increase the sector’s relevance to, and impact on, civil society.”

National Co-ordinating Centre for Public Engagement, UK

หากยึดถือคำว่า “ความรู้” เป็นหลักสำคัญหลักแรกของการทำงานวิชาการเพื่อสังคม ก็จะต้องไปว่าอาจจะเป็น “การแลกเปลี่ยนความรู้” “การประยุกต์ความรู้” และ “การสร้างความรู้ใหม่” ในบริบทใดๆ ของสังคมก็ได้ทั้งสิ้น ราวกับที่ความรู้หนึ่งก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี

อย่างไรก็ดี การยึดถือหลักความรู้เพียงอย่างเดียวยังไม่พอ เพราะความรู้ อาจจะถูกใช้เพื่อวัตถุประสงค์ผิดๆ ได้ ดังนั้นหลักสำคัญหลักที่สองของงานวิชาการเพื่อสังคมก็คือ “ผล” ที่จะเกิดขึ้น งานวิชาการเพื่อสังคมเมื่อทำแล้วควรจะต้องมีส่วนร่วมเพิ่มคุณภาพชีวิตของคน สร้างความเป็นธรรม ความโปร่งใส ทำให้คนกลุ่มเล็กกลุ่มน้อย หรือผู้ด้อยโอกาสมีสิทธิมีเสียงมากขึ้น มีโอกาสในชีวิตมากขึ้น หรือสร้างความเป็นของทรัพยากรธรรมชาติไว้ให้กับคนรุ่นหลัง (ซึ่งในมุมมองหนึ่งก็คือ “ผู้ด้อยโอกาส” ที่ยังไม่มีสิทธิมีเสียงเหมือนกัน เนื่องจากยังไม่เกิด) เป็นต้น มิใช่ไปเพิ่มโอกาสให้กับผู้ที่มีอิทธิพลสูงในระบบเศรษฐกิจสังคมปัจจุบันอยู่แล้วให้มีความได้เปรียบมากขึ้นอีก

ดังนั้น “ความรู้ (knowledge)” และ “ความเป็นธรรมทางสังคม” (social justice) ถือเป็นเกณฑ์สำคัญ 2 ข้อ ที่จะใช้วิเคราะห์หรือตรวจสอบได้ว่างานใดเป็นงานวิชาการเพื่อสังคมหรือไม่

งานวิชาการเพื่อสังคม หรือ Socially-engaged Scholarship นั้น หากแยกอธิบายแต่ละคำก็คือ

“Social”

ครอบคลุมถึงกลุ่มต่างๆ ในสังคม เช่น ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง ผู้ประกอบการขนาดเล็ก/กลาง ธุรกิจขนาดใหญ่ที่รับผิดชอบต่อสังคม องค์กรภาครัฐ องค์กรไม่แสวงหากำไรต่างๆ

“Engage”

หมายถึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัยกับกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ โดยความตระหนักว่ามหาวิทยาลัยไม่ควรอยู่อย่างโดดเดี่ยวในโลกของตนเอง แต่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ รู้หรือไม่รู้หนาร่วมกับชุมชนภายนอกมหาวิทยาลัย เพื่อให้ชุมชนได้ประโยชน์จากมหาวิทยาลัย และเพื่อการเรียนรู้และความก้าวหน้าของมหาวิทยาลัยเอง

“Scholarship”

หมายถึง “ความเป็นวิชาการ” ซึ่งจะรวมภารกิจทั้ง 3 ด้านของมหาวิทยาลัย ได้แก่ งานวิจัย งานบริการวิชาการ และการเรียนการสอน

ความเป็นวิชาการนี้ เป็นพื้นที่ใหม่ที่มหาวิทยาลัยจะต้องมาทำความเข้าใจร่วมกันว่า “งานวิชาการเพื่อสังคม” ไม่จำกัดเฉพาะ “งานวิจัย” กล่าวคือ ไม่จำเป็นต้องใช้ระเบียบแบบแผนและวิธีการของงานวิจัยเท่านั้น แต่อาจจะผสมผสานกับงานบริการวิชาการ งานการเรียนการสอนและฝึกอบรม หรืองานอื่นๆ ที่มหาวิทยาลัยมีความสามารถที่จะทำ เพื่อให้ตอบสนองสังคมผู้รับประโยชน์ได้ เน้นผลที่จะเกิดขึ้นมากกว่า เน้นความเคร่งครัดของวิธีการวิจัยเพียงอย่างเดียว ดังนั้น การทำงานวิชาการเพื่อสังคม มีลักษณะใหม่ 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก - งานวิชาการเพื่อสังคมหมายรวมถึงภารกิจทั้ง 3 ของมหาวิทยาลัยคือ วิจัย บริการวิชาการ และการเรียนการสอน

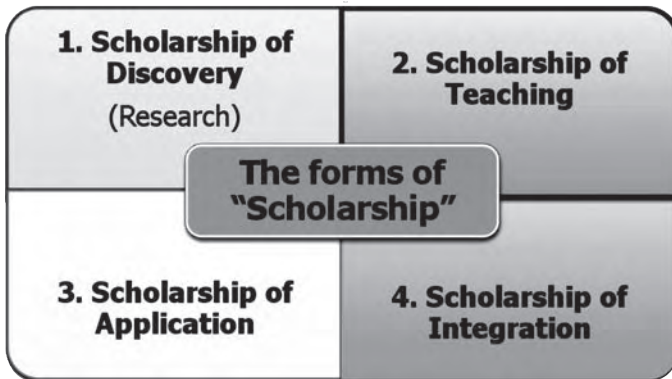
ประการที่สอง - งานวิชาการเพื่อสังคม มี 2 ส่วนที่เพิ่มขึ้นมา คือ

- **ต้น** คือ ใจที่ต้องมาจากสังคม ใช้วิชาการเข้าไปทำความเข้าใจกับสถานการณ์ หรือเสนอวิธีแก้ปัญหามา พัฒนา ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงสิ่งที่เป็นอยู่ในสังคม และต้องบอกได้ว่าเป็นโจทย์ของใคร อยู่ที่ไหน ไม่ใช่ “สังคม” ลอยๆ
- **ปลายน้ำ** คือ ทำงานเสร็จแล้วได้ประโยชน์อย่างไร กับใคร ที่ไหนในประเทศไทย (ซึ่งอาจจะกว้างกว่ากลุ่มเป้าหมายเดิมที่เริ่มต้นก็ได้) ส่วนนี้เป็นจุดที่แตกต่างจากงานวิชาการ ซึ่งมุ่งตอบปัญหาของวงการวิชาการสาขานั้น แต่อาจไม่สามารถตอบปัญหาของชุมชนใกล้เคียง มหาวิทยาลัยได้

การบริการวิชาการ ก็เป็นมุมหนึ่งที่มีปัญหาของตัวเอง มหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ทำงานบริการวิชาการไม่น้อย แต่การบริการวิชาการเหล่านั้นเป็นงานที่ถ่ายทอดความรู้เพียงทางเดียว และมักจะเป็นความรู้เดิมๆ ไม่มีการต่อยอดความรู้ใหม่ และไม่ได้สนใจว่าความรู้ที่ถ่ายทอดไปนั้น เกิดประโยชน์อะไรกับผู้รับบ้าง ควรจะพัฒนาความรู้หรือวิธีการถ่ายทอดอย่างไร หรือควรจะบูรณาการเข้ากับความรู้เดิมของชุมชนอย่างไร อีกไม่ได้สร้างความรู้ให้ขงอกเงยขึ้น อีกนัยหนึ่งก็คือ ไม่ได้เกิดความรู้เข้าสู่วงการวิชาการที่ผู้อื่นจะต่อยอดได้

2 แนวคิดเรื่อง ความเป็นวิชาการ

แนวคิดเรื่องงานวิชาการเพื่อสังคมไม่ใช่เรื่อง que คิดกันเองในประเทศไทย แต่เริ่มขึ้นในสหรัฐอเมริกาเมื่อปี ค.ศ. 1990 โดย Professor Ernest L. Boyer ซึ่งในขณะนั้นเป็นประธานของ Carnegie Foundation for the Advancement of Education มีความวิตกกังวลว่า มหาวิทยาลัยกำลังเน้นงานวิจัยเพื่อตีพิมพ์มากเกินไปจนละเลยภารกิจอื่นที่สำคัญ จึงได้เขียนหนังสือเล่มเล็กขึ้นมาเล่มหนึ่ง ว่า “ความเป็นวิชาการ” หรือ “Scholarship” ของมหาวิทยาลัยควรมีหลายด้าน ไม่ใช่วิชาการของการค้นพบใหม่ (หรือการวิจัย) เท่านั้น แต่วิชาการควรประกอบด้วย 4 ด้าน ดังนี้

ที่มา Boyer, E. (1990). *Scholarship Reconsidered : Priorities of the Professoriate*. Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.

- 1 **The scholarship of discovery:** วิชาการของการค้นพบใหม่ เป็นการค้นพบสิ่งใหม่หรือเปิดเผยให้เห็นถึงต้นกำเนิดหรือพิสูจน์ทฤษฎีหลักการหรือสร้างความเข้าใจใหม่ต่อสิ่งที่มีอยู่เดิมเป็นการขยายพรมแดนของความรู้และเป็นสากล กล่าวคือความรู้ที่ค้นพบไหลเวียนได้ทั่วโลก
- 2 **The scholarship of application:** เป็นการผสมผสานความเชี่ยวชาญ (sharing of expertise) ระหว่างผู้มีวิชาการกับผู้ที่จะนำวิชาการนั้นไปใช้นั้นเน้นการนำวิชาการไปประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดผล ภายใต้เงื่อนไขและบริบทของการใช้งานจริง ถือว่าเป็นวิชาการประเภทหนึ่งที่เทียบมาเทียบไม่แพ้กับวิชาการอีก 3 ด้าน ทั้งนี้ Prof. Boyer ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ไม่ใช่การบริหารวิชาการ ไม่ใช่การถ่ายทอดความรู้แบบทางเดียว แต่เป็นการร่วมมือ (collaboration) ระหว่าง 2 ฝ่ายคือ นักวิชาการกับผู้ใช้วิชาการ ต่างฝ่ายต่างเสริมความรู้ให้กัน
- 3 **The scholarship of teaching:** วิชาการของการเรียนการสอน ซึ่งจะเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ ทำให้ผู้เรียน นักศึกษา เข้าใจเรื่องที่เรียนรู้และเกิดความตื่นเต้นที่จะเรียนรู้เพิ่มเติม สร้างผู้เรียนให้สามารถคิดวิเคราะห์และคิดสร้างสรรค์

- 4 The scholarship of integration: วิชาการที่เกิดจากหลายๆ สาขามารวมกัน แล้วเห็นมุมมองใหม่ที่กว้างขึ้น เกิดความเข้าใจใหม่ต่อโจทย์ ต่อสถานการณ์ หรือต่อธรรมชาติ การรวมกันของสหสาขาวิชานี้อาจจะเกิดขึ้นภายในหรือระหว่างการเรียนการสอน การวิจัยและการบริการวิชาการก็ได้

3 กระบวนทัศน์ที่แตกต่าง

ระบบงานวิชาการซึ่งพัฒนาขึ้นโดยสังคมตะวันตกเมื่อหลายร้อยปีก่อน เดิมเพื่อเป้าหมายทางศาสนา การแพทย์ และกฎหมาย ได้สร้างนักวิชาการ ธรรมเนียมปฏิบัติ และเครื่องมือตรวจสอบ เช่น วารสารวิชาการที่แผ่อิทธิพลครอบงำวิชาการของโลกมาอย่างยาวนาน มีบริบทและความต้องการของสังคมตะวันตกเป็นศูนย์กลาง และกำหนดให้นักวิชาการจากโลกที่กำลังพัฒนาต้องมุ่งตอบสนองความต้องการนี้ด้วยภายใต้ชื่อของ “ความเป็นสากล”

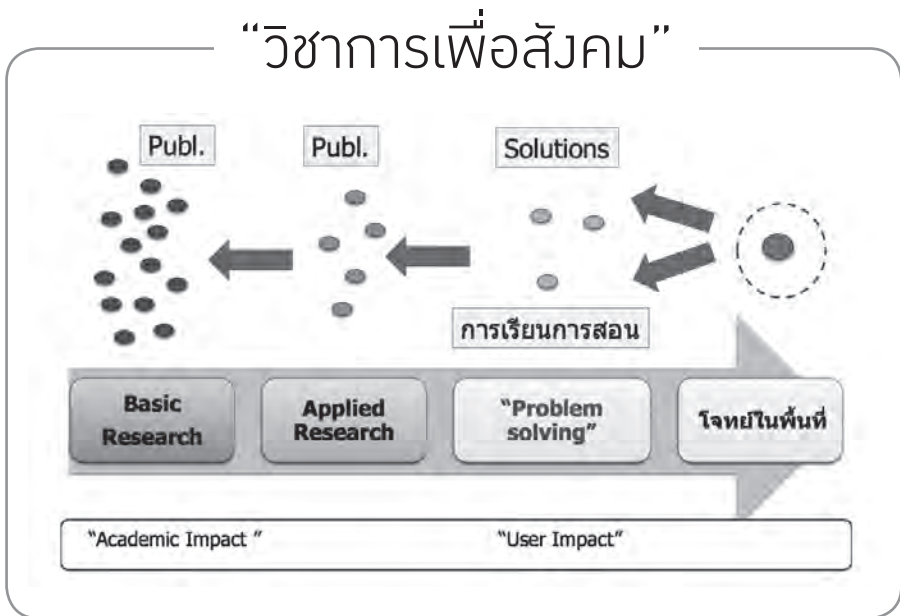
ขบวนการนี้สร้างวิชาการที่เฉพาะทางมากขึ้นๆ และแคบลงๆ จนกลายเป็นวงการที่สนใจแต่เรื่องของตนเอง (inward-looking) อยู่เพื่อตัวเอง และสร้างสมความเจริญให้กับกลุ่มของตัวเอง (self-interested) จนแม้แต่สังคมตะวันตกเองก็วิจารณ์ว่าวงการวิชาการไม่รู้ร้อนรู้หนาวกับปัญหาของสังคม งานวิชาการที่ผลิตมาไม่สามารถตอบโจทย์ของสังคมได้ ด้วยเหตุนี้ จึงมีความพยายามที่จะสร้างงานวิชาการสายใหม่ที่เรียกว่า “วิชาการเพื่อสังคม” ขึ้น เพื่อทำงานคู่ขนานและผนึกกำลังกับวิชาการสายเดิมที่มีอยู่แล้ว ให้ตอบสนองสังคมได้ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม ต้องเข้าใจว่าธรรมชาติของงานวิชาการทั้ง 2 ประเภทนี้มีความแตกต่างกันในระดับพื้นฐานหลายประการ ดังแสดงในตารางเปรียบเทียบ

ตารางแสดงกระบวนทัศน์ที่แตกต่าง
ระหว่างวิชาการเพื่อสังคมกับวิชาการเพื่อวิชาการ

ประเด็น	วิชาการเพื่อสังคม	วิชาการเพื่อวิชาการ
ธรรมชาติของงาน	<ul style="list-style-type: none"> • เป็น applied, translational, need-directed • สหสาขาวิชาการ 	<ul style="list-style-type: none"> • เป็น basic, theoretical, researcher initiated • วิชาการเชิงเดี่ยว
โจทย์	ความเชื่อมโยงกับสถานการณ์ปัญหาจริง	ความใหม่ของโจทย์
กระบวนการ	<ul style="list-style-type: none"> • เปลี่ยนแปลงตามเงื่อนไขและบริบท • ผู้ใช้มีส่วนร่วม • เวลา และค่าใช้จ่ายพอเหมาะ 	วิธีการถูกต้องตามแบบแผนเป็นที่ยอมรับของวงการวิชาการ
ผลผลิตที่คาดหวัง	<ul style="list-style-type: none"> • ปัญหาถูกคลี่คลาย • เผยแพร่ต่อยอดสู่การแก้ปัญหาอื่นหรือผู้ใช้รายอื่นได้ 	<ul style="list-style-type: none"> • การเผยแพร่ในวงการวิชาการ ผ่านการตีพิมพ์ในวารสารนานาชาติ • การถูกอ้างอิงโดยนักวิชาการอื่น
ผลกระทบ	<ul style="list-style-type: none"> • ความสามารถของผู้ใช้ถูกพัฒนาขึ้น • มีคำตอบใหม่ๆ จากสาขาวิชาใหม่ • วัดความเป็นเลิศด้วย social impact 	<ul style="list-style-type: none"> • ความก้าวหน้าในสาขาวิชาเดิม • วัดความเป็นเลิศด้วย citation, การยกย่องจากวงการวิชาการด้วยตนเอง

หากจะอธิบายให้เห็นกระบวนการหรือเส้นทางของการทำงานวิชาการเพื่อวิชาการจะเริ่มต้นจาก basic research และต่อ ยอดเป็น applied research และ translational research ตามลำดับ จนพัฒนาเป็น product หรือ process ในท้ายที่สุด โดยจะเกิดประโยชน์หรือมีผลกระทบต่อวงการวิชาการก่อน (academic impact) แล้วเกิดประโยชน์ในการใช้งานภายหลัง ในขณะที่วิชาการเพื่อสังคมจะเป็นเส้นทางย้อนกลับคือ ใจทย์มาจากพื้นที่หรือ “user impact” ก่อน เพื่อแก้ปัญหา (problem solving) และขยายผลมาสู่ applied research และ basic research ในท้ายที่สุด ดังปรากฏรายละเอียดตามภาพด้านล่าง

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่เกี่ยวข้องในวงการวิชาการ ไม่ว่าจะ เป็นแหล่งทุน สถาบันต้นสังกัดของนักวิชาการ หรือผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินผลงาน ควรยอมรับตั้งแต่ต้นว่า “งานวิชาการเพื่อสังคม” มีปรัชญา เป้าหมาย วิธีการ และคุณภาพของงานที่คาดหวังแตกต่างโดยสิ้นเชิงจาก “งานวิชาการเพื่อวิชาการ” และไม่ควรมนำสองอย่างนี้มาปนกัน หรือตัดสินคุณภาพของงานอย่างหนึ่งด้วยเกณฑ์ของงานอีกอย่างหนึ่ง

การทำงานวิชาการเพื่อสังคมต้องการผลงานที่แก้ปัญหาของผู้ใช้ได้ ต้องการการมีส่วนร่วมของผู้ใช้ การทำงานต้องฟังคนอื่นมากกว่าความต้องการส่วนตนของนักวิชาการ จึงทำให้การดำเนินงานเต็มไปด้วยเงื่อนไขของบริบทและของคนที่เกี่ยวข้อง ไม่ใช่ทำกับเนื้อหาวิชาการอย่างเดียว มีรายละเอียดมากมายที่ต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจ และปรับในระหว่างทาง แต่หากทำกระบวนการให้ดีและเปิดใจให้กว้าง จะมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักวิชาการกับผู้ใช้ ต่างฝ่ายต่างได้ความรู้และพัฒนาไปด้วยกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระยะยาว (long-term partnership) ระหว่างมหาวิทยาลัยกับสังคมได้

4 กำโหมมหาวิทยาลัยต้องทำงานวิชาการเพื่อสังคม (why?)

มหาวิทยาลัยเกือบทุกแห่งในประเทศไทยได้มีการประกาศเจตจำนงไว้แล้วกับสาธารณะ โดยอยู่ในรูปแบบของวิสัยทัศน์ ปณิธาน ปรัชญาหรือพันธกิจของมหาวิทยาลัยที่สื่อสารถึงความตั้งใจในการนำวิชาการมาพัฒนาและขับเคลื่อนสังคมด้วยวิธีการและขอบเขตที่แตกต่างกันไปตามบริบทของมหาวิทยาลัย อาทิ

เป็นสถาบันการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน
จัดการศึกษาทุกระดับในสาขาวิชาการต่างๆ อย่างมีมาตรฐาน
มีอิสระในการบริหารการจัดการเน้นการวิจัยและสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นและสากล

เป็นแหล่งวิทยบริการและสร้างมูลค่าเพิ่มแก่สังคม
เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

เป็นมหาวิทยาลัยที่เน้นการเรียนการสอนอย่างมีคุณภาพและได้มาตรฐานสากล
ต่อการพัฒนาท้องถิ่นและสังคมไทยอย่างยั่งยืน
บริหารจัดการศึกษาทุกพันธกิจอย่างมีคุณภาพเป็นไปตามมาตรฐานการจัดการ
อุดมศึกษาของชาติ
เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นและประเทศไทยอย่างยั่งยืน

เป็นองค์กรธรรมรัฐ เป็นแหล่งเรียนรู้ เป็นหลักในถิ่น เป็นเลิศสู่สากล

เป็นสถาบันอุดมศึกษาของรัฐที่มีการศึกษา มุ่งเน้นการจัดการศึกษาวิชาชีพ และ
เทคโนโลยี

สร้างงานวิจัยสิ่งประดิษฐ์ นวัตกรรม การบริการทางวิชาการแก่สังคม
รวมทั้งทำนุบำรุงศาสนา วัฒนธรรม และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

5 มหาวิทยาลัยมีการทำงานวิชาการ เพื่อสังคมอย่างไร (how?)

ภารกิจหลักของมหาวิทยาลัยทั้ง 3 ด้านคือ การเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการนั้น เป็นภารกิจที่สามารถเชื่อมโยงกับสังคมได้ดี และสามารถเชื่อมโยงระหว่างกันและกันได้ สามารถออกแบบให้ไปในทิศทางเดียวกันได้ โดยสามารถทำงานเรื่องเดียวแต่เกิดผลหลายอย่างทั้งผลงานการผลิตบัณฑิต การวิจัย และการบริการวิชาการ (ดังที่จะเห็นในตัวอย่างกรณีศึกษาหลายกรณี) แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการจัดกระบวนการที่ดี มีการรับฟังและตกลงกันเรื่องความคาดหวังทั้งระยะสั้นและระยะยาว

มิติ	การบริการวิชาการ	การวิจัยและพัฒนา	การเรียน การสอน
เวลา	ระยะสั้น	ระยะกลาง	ระยะยาว
ความคาดหวัง	แก้ปัญหาที่เห็นอยู่	สร้าง product หรือ process ใหม่ที่ยังไม่มี	สร้างคน เพื่อไปสร้าง product หรือ process ใหม่

6 รูปแบบของการทำงาน วิชาการเพื่อสังคม

แนวคิดที่ว่ามหาวิทยาลัยควรทำงานบริการวิชาการก่อนที่จะทำงานวิจัยนี้ ไม่ใช่เรื่องใหม่ เมื่อ 150 ปีมาแล้ว (ค.ศ. 1862) ในสหรัฐอเมริกาได้มีการออกกฎหมาย Morrill Act ส่งเสริมให้ทุกมลรัฐตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นเพื่อพัฒนาด้านการศึกษาของประชาชน โดยมีข้อกำหนดว่า มหาวิทยาลัยใหม่เหล่านี้ต้องเน้นเนื้อหาด้านเกษตรศาสตร์และกลศาสตร์ (agriculture and the mechanic arts) รับลูกหลานคนทั่วไปได้เข้าเรียน (แทนที่จะเป็นลูกหลานคนรวยหรือผู้สังกัดนิกายทางศาสนา) และต้องถ่ายทอดความรู้จากมหาวิทยาลัยสู่การพัฒนาพื้นที่ด้วย นั่นคือกำหนดให้มหาวิทยาลัยมีภารกิจใน “การสอน” และ “การบริการวิชาการ” นั่นเอง แต่มีได้กล่าวถึงงานวิจัย งานวิจัยในสหรัฐฯ (โดยเฉพาะงานวิจัยด้านการเกษตร) เกิดขึ้นภายหลังจากนั้นหลายสิบปี และมาเฟื่องฟูมากหลังสงครามโลกครั้งที่สองเมื่อเทคโนโลยีพิสูจน์ว่าทำให้ชนะสงครามได้

นอกจากนี้ องค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (Organization for Economic Co-operation and Development: OECD) ได้มีการประชุมเพื่อทบทวนบทบาทของมหาวิทยาลัยต่อเมืองและภูมิภาค (Review of Higher Education in Cities and Regions) และมีข้อสรุปประการหนึ่งว่า มหาวิทยาลัยมีบทบาทในการพัฒนาพื้นที่ 2 รูปแบบคือ

รูปแบบแรก ใช้วิทยาศาสตร์เป็นตัวขับเคลื่อน (science-driven model) กล่าวคือ นักวิชาการสร้างนวัตกรรมขึ้นใหม่มหาวิทยาลัยก่อน ด้วยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี แล้วนำนวัตกรรมนั้นเข้าสู่วงการเศรษฐกิจหรืออุตสาหกรรมในภายหลัง ใน

รูปแบบนี้ สถานที่ที่สร้างนวัตกรรมกับสถานที่ที่ใช้นวัตกรรมไม่จำเป็นต้องอยู่ในพื้นที่เดียวกัน นวัตกรรมที่สร้างขึ้นในที่หนึ่งจะถูกใช้ในที่หนึ่งก็ได้ โดยมีเอกสิทธิ์เฉพาะผู้อื่นใช้ไม่ได้ และเครื่องมือสำคัญในการส่งถ่ายนวัตกรรมก็คือ การซื้อขายทรัพย์สินทางปัญญา (intellectual properties) งานวิจัยแนวนี้มีมากในสหรัฐอเมริกา ข้อดีของการพัฒนาแบบนี้ก็คือ มีโอกาสที่จะเกิดเทคโนโลยีที่แตกต่างจากเดิมอย่างสิ้นเชิง (disruptive technology) ได้ ซึ่งจะปฏิรูปหรือปฏิวัติวงการ แต่จุดอ่อนที่สำคัญก็คือผลประโยชน์จะตกอยู่กับคนกลุ่มเดียวหรือสถาบันเดียว เพราะเป้าหมายของผู้วิจัยหรือหน่วยงานวิจัยแบบนี้ก็คือ สร้างทรัพย์สินทางปัญญาเพื่อขายต่อให้กับผู้ลงทุนเท่านั้น ไม่ได้มุ่งที่จะพัฒนางานการในพื้นที่

จุดอ่อนอีก 2 ประการของรูปแบบที่หนึ่งนี้คือ อัตราความสำเร็จต่ำมาก นานๆ จะเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง เหมือนการถูกสลากรางวัลที่หนึ่ง ไม่สามารถจะใช้เป็นหลักในการพัฒนาได้ และการวิจัยจะเน้นบางสาขาวิชาที่มีโอกาสทางเศรษฐกิจสูงในการจดสิทธิบัตรและขายทรัพย์สินทางปัญญาได้เท่านั้น เช่น เทคโนโลยีชีวภาพ เป็นต้น งานวิชาการในสาขาอื่นจึงถูกละเลย และการพัฒนาอย่างรอบด้านก็จะไม่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีข้อค้นพบที่น่าสนใจว่า มหาวิทยาลัยหลายแห่งที่มีผลงานด้านการวิจัยระดับแนวหน้าของโลกและมีการจดสิทธิบัตรสูงนั้น ไม่เกิดประโยชน์กับพื้นที่ที่มหาวิทยาลัยตั้งอยู่มากนัก เพราะผู้ซื้อทรัพย์สินทางปัญญารายใหญ่มักจะไม่อยู่นอกพื้นที่ ชื้อไปแล้วก็ไปสร้างธุรกิจในที่อื่น รายได้ก็จะเกิดในที่อื่น สังคมในพื้นที่ไม่ได้ประโยชน์ ยกเว้นว่ามีการพัฒนาระบบเศรษฐกิจในพื้นที่ใกล้เคียงรวดเร็วทันกับการสร้างนวัตกรรมนั้น เช่นใน Silicon Valley ซึ่งมีน้อยแห่งมากในโลก

ส่วนรูปแบบที่สองนั้น มหาวิทยาลัยจะทำงานร่วมกับเครือข่ายธุรกิจในพื้นที่อย่างเป็นทางการเป็นเนื้อเดียวกัน เรียกว่า business network model เพื่อใช้วิชาการแก้ปัญหาของธุรกิจในบริบทจริง การวิจัยแบบนี้จะเกิดนวัตกรรมขึ้นทีละขั้นๆ (incremental innovation) ซึ่งมีตัวอย่างในยุโรปโดยเฉพาะในประเทศอิตาลี ข้อดีของการทำงานแบบนี้คือ จะเกิดความรู้ใหม่ขึ้นอย่างสม่ำเสมอ และความรู้ที่เกิดขึ้นจะได้รับการเผยแพร่

แพร่แลกเปลี่ยนอยู่ในพื้นที่นั้น ผลประโยชน์จะตกอยู่กับกลุ่มผู้ประกอบการต่างๆ ในพื้นที่ และทั้งเครือข่ายจะพัฒนาไปด้วยกัน ในการทำงานเช่นนี้ ก็เป็นธรรมชาติอยู่เองที่งานบริการวิชาการและงานวิจัยจะผสมผสานไปด้วยกันอย่างกลมกลืน

แต่จุดอ่อนของรูปแบบที่สองก็คือ มักไม่มีการซื้อขายสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาเป็นก้อนใหญ่ๆ เพราะนวัตกรรมจะเกิดขึ้นเป็นขั้นๆ และในระยะยาวมีความเป็นไปได้ยากที่จะสร้างนวัตกรรมที่แหวกแนวมากๆ ได้

7 ความต่อเนื่องจากงานบริการวิชาการสู่งานวิจัย

ภารกิจของมหาวิทยาลัยทั้งด้านงานบริการวิชาการและงานวิจัยเป็นเหมือนคลื่นที่ต่อเนื่องและแยกออกจากกันไม่ได้ โดยประกอบด้วยคลื่น 3 ลูก คือ

คลื่นลูกที่ 1 เป็นการบริการวิชาการที่ดี (good academic service) ที่สามารถแก้ปัญหาของผู้ใช้ได้ด้วยความรู้ที่มีอยู่แล้ว ภายใต้เงื่อนไขของการทำงาน เช่น ได้ผลงานทันเวลา ลดต้นทุน มีความสอดคล้องกับส่วนอื่นๆ ของระบบ และมีความสะดวกหรือการยอมรับของผู้ปฏิบัติ

คลื่นลูกที่ 2 เป็นการบริการวิชาการที่มีนวัตกรรม (innovative academic service) เช่น การใช้วิธีใหม่ในการแก้ปัญหาหรือการนิยามโจทย์ในแนวใหม่ และสร้างคำตอบใหม่โดยเชื่อมโยงวิชาการด้านต่างๆ เข้ามาสู่การแก้ปัญหาที่นั้น เช่น เดิมทำงาน

แก้ปัญหาด้วยความรู้ทางวิทยาศาสตร์ อาจนำความรู้ทางศิลปะและการตลาดเข้ามาเพิ่มเติมหรือเดิมทำงานวิจัยด้านสุขภาพ อาจนำความรู้ทางมนุษยศาสตร์เข้ามาผนวกเป็นต้น

คลื่นลูกที่ 3 เป็นงานวิจัยที่กลับไปลงลึกในวิชาการของแต่ละศาสตร์ (excellence academic research) เพื่อสร้างความรู้ใหม่เชิงวิชาการของศาสตร์นั้น เป็นงานวิจัยเพื่อการค้นพบใหม่ (discovery) แต่เป็นการค้นพบใหม่ที่เชื่อมโยงกับการใช้งานจริง

งานวิจัยที่มีความใหม่ทางวิชาการในคลื่นลูกที่ 2 และ 3 จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อนักวิจัยมีประสบการณ์จากคลื่นลูกที่ 1 ก่อนคือ มีความสามารถในการสกัด “โจทย์วิจัย” ออกจาก “ปัญหา” ของผู้ประกอบการหรือชุมชน และมองเห็นช่องทางใหม่ที่จะใช้วิชาการให้โดดเด่นในการแก้ปัญหาหรือใช้โอกาสที่มีอยู่ได้ ความสามารถนี้คล้ายกับการหาจุดเด่น (niche) หรือรูปแบบธุรกิจ (business model) ในการประกอบการ ซึ่งมีกรณีต่างๆ ให้ศึกษา แต่ทำซ้ำเดิมได้ยาก ลอกเลียนแบบไม่ได้ แต่แต่ละคนต้องสร้างจุดเด่นของตนเอง โดยใช้ทั้งวิทยาศาสตร์ (science) ความชำนาญ (craft) และจินตนาการ (art)

งานในคลื่นลูกที่ 2 เป็นข้อต่อที่ขาดอยู่ (missing link) ระหว่างการวิจัยกับการแก้ปัญหาพื้นฐานของชุมชนหรือผู้ประกอบการ ยังมีนักวิชาการที่ทำงานแนวนี้ค่อนข้างน้อย เพราะเป็นงานที่ยาก ต้องทำงานเกาะติด ต่อเนื่อง ยาวนาน และผลงานไม่สามารถตีพิมพ์หรือนับเป็นผลงานวิชาการเพื่อความก้าวหน้าในอาชีพวิชาการได้ อุปสรรคเหล่านี้เป็นสิ่งที่มหาวิทยาลัยควรช่วยกันแก้ไข

8 ใครมีส่วนเกี่ยวข้องบ้าง (who and who else?)

หากใช้มุมมองของมหาวิทยาลัยเป็นศูนย์กลางแบบ inside-out จะพบผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานวิชาการเพื่อสังคมหลักๆ 4 กลุ่มคือ

1. **ผู้ทำงานในมหาวิทยาลัย** เช่น นักวิชาการ/อาจารย์/นักวิจัย บุคลากรสายสนับสนุน นิสิต/นักศึกษา โดยมีองค์ความรู้หรือทักษะความเชี่ยวชาญบางอย่างเป็นเครื่องมือในการทำงาน
2. **ผู้ใช้หรือผู้ใช้ประโยชน์จากวิชาการ** ซึ่งอาจเป็นชุมชน ผู้ประกอบการท้องถิ่น ซึ่งมีความต้องการที่จะแก้ปัญหาหรือมีโจทย์ในการทำงาน
3. **สถาบันการศึกษา** (คณะหรือมหาวิทยาลัย) ในฐานะผู้สนับสนุนด้านทรัพยากร ผู้ส่งเสริมความก้าวหน้าในวิชาชีพ รวมทั้งผู้จัดการประโยชน์ที่เกิดขึ้น
4. **แหล่งทุน** เช่น สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) รวมทั้งภาคธุรกิจเอกชน และหน่วยงานภาครัฐ ทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น

นอกจากนี้ ยังมีผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ ซึ่งอาจไม่ใช่ผู้เกี่ยวข้องโดยตรง แต่ส่งผลต่อการพัฒนาการทำงานวิชาการเพื่อสังคมโดยอ้อม ได้แก่

1. **หน่วยงานด้านนโยบายและกำกับดูแล** เช่น สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (ก.พ.ร.)
2. **ผู้ทรงคุณวุฒิที่จะพิจารณาผลงาน**
3. **วารสารและดัชนีอ้างอิงวารสาร** สำหรับการเผยแพร่ผลงาน

Check list การทำงานวิชาการเพื่อสังคม

Transformative worldview, Sweetman, 2010

- ✓ โจทย์วิจัยมาจากกระบวนการร่วมกับชุมชนหรือไม่?
- ✓ ชุมชนได้มีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน (actively engaged) ในการทำหรือไม่?
- ✓ การเก็บข้อมูลและผลของข้อมูลเกิดประโยชน์กับชุมชนอย่างไร?
- ✓ ได้คำนึงถึงความหลากหลายต่างๆในชุมชนหรือไม่?
- ✓ ผลงานวิจัยได้เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนหรือไม่?
- ✓ ผลงานได้สร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงสังคมในชุมชน/นอกชุมชนอย่างไร?

อ้างอิง

- ประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์และศาสตราจารย์ (ฉบับที่ 9) พ.ศ. 2556. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 130 ตอนพิเศษ 31ง (8 มีนาคม 2556) : เอกสารแนบท้ายประกาศ
- วิจารณ์ พานิช. 2553. วิชาการสายรับใช้สังคมไทย 4. จินตนาการสถาบันอุดมศึกษาที่เน้นสร้างสรรค์ผลงานวิชาการเพื่อรับใช้สังคมไทย จาก <http://www.gotoknow.org/posts/382199>. สืบค้นเมื่อ 9 ตุลาคม 2556.
- วิจารณ์ พานิช. 2554. วิชาการสายรับใช้สังคมไทย 36. ผู้บริหารในมหาวิทยาลัยทำอะไร. จาก <http://www.gotoknow.org/posts/464733>. สืบค้นเมื่อ 9 ตุลาคม 2556.
- สถาบันคลังสมองของชาติ, 2553. การประชุมระดมความคิด เรื่อง “ระบบนิเวศของงานวิชาการเพื่อรับใช้สังคม” 30 กันยายน 2553 ณ โรงแรมสยามซิตี.
- Carnegie Foundation, 2010. “Community Engagement Elective Classification.” Community Engagement Classification. Web. 9 Oct. 2013.
- National Co-ordinating Centre for Public Engagement. UK. From <http://www.publicengagement.ac.uk/what>. on 9 Oct. 2013.
- Organization for Economic Co-operation and Development. Review of higher education in cities and regions meeting, 2011.

2

พัฒนาการและคุณลักษณะ ของงานวิชาการเพื่อสังคม

โดย

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

นักวิชาการอาวุโส สถาบันคลังสมองของชาติ

จากวันนั้นถึงวันนี้.....พัฒนาการของ SeS
คุณลักษณะพิเศษของ SeS ในปัจจุบัน
รูปแบบ SeS
บทบาทของนักวิชาการ

ในช่วงเวลาที่ผ่านมานักวิชาการในมหาวิทยาลัยของไทยมีการบริการเพื่อสังคมอยู่แล้ว แต่ประเด็นสำคัญคือ หากแยกสังคมออกเป็น 3 section คือ ภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาชนแล้ว ในช่วงประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา แต่ละภาคของสังคมจะได้รับการรับใช้จากนักวิชาการไม่เท่ากัน

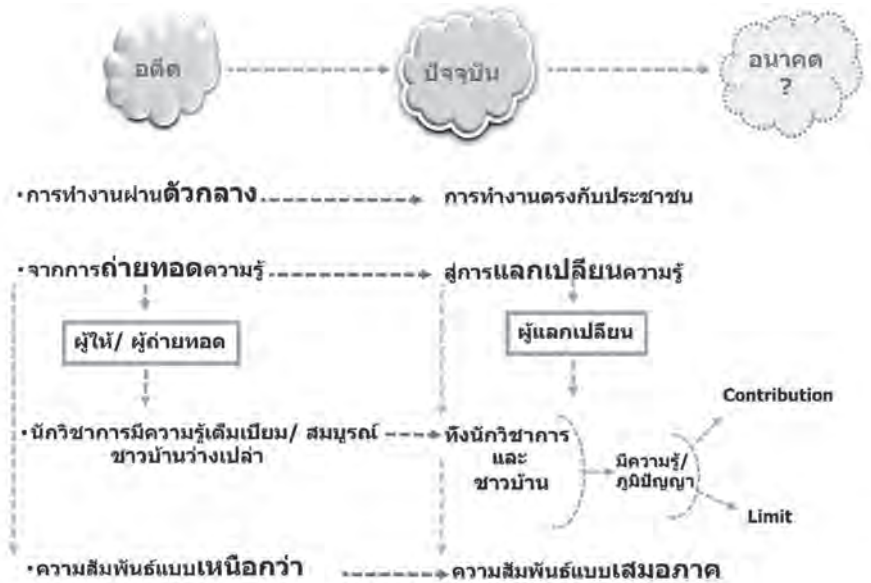
1 จากวันนั้นถึงวันนี้..... พัฒนาการของงานวิชาการเพื่อสังคม

ตั้งแต่อดีตมาแล้วนั้นนักวิชาการส่วนใหญ่รับใช้สังคมที่เป็นภาครัฐ ยกตัวอย่าง Aristotle นักปรัชญากรีกผู้มีชื่อเสียง ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของ Alexander III of Macedon ผู้สร้างจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ยุคโบราณ Aristotle ก็ได้ใช้ความรู้ช่วยเหลือ Alexander ตลอดมา โดยเป็นการช่วยเหลือระหว่างลูกศิษย์กับอาจารย์ หรืออาจเรียกว่า ระหว่างนักวิชาการกับภาครัฐหรือผู้มีอำนาจในการปกครองในสมัยนั้น แต่พอยุคของยุโรปประมาณศตวรรษที่ 15 เรื่อยมา จะเห็นความเปลี่ยนแปลงจากกลุ่มคนที่ขึ้นมาที่มีอำนาจในช่วงนั้นคือ กลุ่มธุรกิจและภาคอุตสาหกรรม โดยจะเห็นนักวิชาการ/นักวิทยาศาสตร์ เช่น Thomas Edison ขายสิ่งประดิษฐ์หรือผลิตภัณฑ์ให้กับนักอุตสาหกรรมใหญ่ ทำให้เห็นได้ว่านักวิชาการเริ่มเปลี่ยนโดยเฉพาะสายวิทยาศาสตร์จะเห็นได้ชัดมากคือ เริ่มรับใช้ภาคอุตสาหกรรมตั้งแต่นั้นมา

ส่วนสายสังคมศาสตร์นั้น บุคคลที่รู้จักกันดีคือ Adolf Hitler ซึ่งจะเห็นได้ว่านักวิชาการทุกสาขาที่จะเริ่มรับใช้ในภาคต่างๆ โดยยังเหลือภาคสุดท้ายคือ “ภาคประชาชน” ซึ่งเป็นภาคที่ได้รับการบริการ/ความรู้จากนักวิชาการน้อย ในกรณีของประเทศไทยมีปัญหามากมาย อยู่ 2 ปัญหาคือ ปัญหาคอร์รัปชัน และปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำ นอกจากนี้จะเป็นความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจแล้วที่สำคัญคือ ความเหลื่อมล้ำทางความรู้ โดยเฉพาะสังคมที่กำลังเป็นแบบ knowledge-based society หรือความรู้เป็นเสมือน

กับทรัพยากรขั้นพื้นฐาน และหากขับเคลื่อนเศรษฐกิจให้เป็นแบบเศรษฐกิจที่อยู่บนความรู้ หรือการเล่นการเมืองเชิงสัญลักษณ์นั้น ยิ่งทำให้ความรู้เป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับภาคประชาชนมากยิ่งขึ้นเพราะฉะนั้นภารกิจที่นักวิชาการในมหาวิทยาลัยกำลังทำอยู่ที่นี่ที่เรียกว่า “วิชาการเพื่อสังคม” นั้น ส่วนหนึ่งจึงถือเป็นการลดความเหลื่อมล้ำทางด้านสังคม ซึ่งเป็นการบริการสังคมในด้านอุดมคติหรือแนวคิดใหม่ๆ โดยเป็นกระบวนการลดความเหลื่อมล้ำทางด้านความรู้

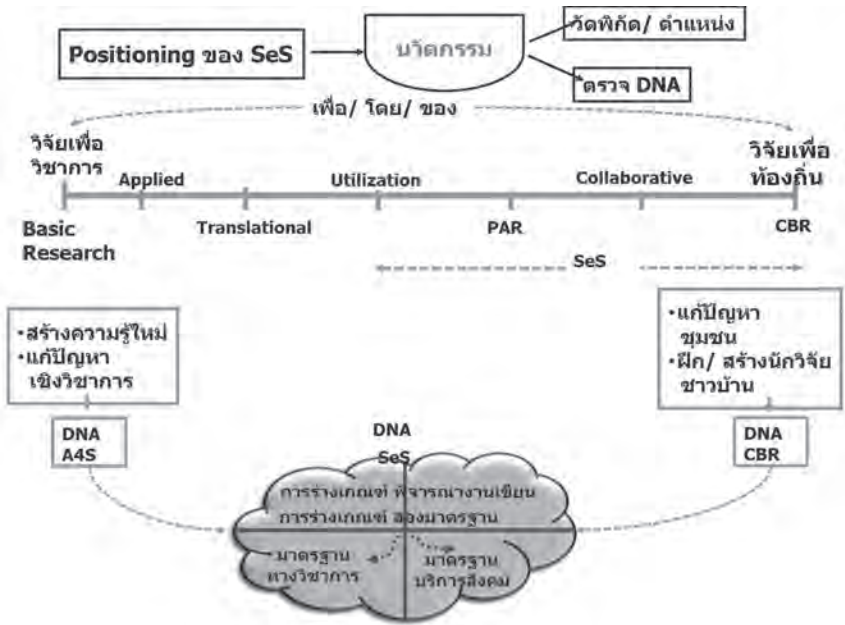
ที่กล่าวมา อาจดูว่าเหมือนกับนักวิชาการไม่ได้ลงไปช่วยภาคประชาชนเลย แต่ความเป็นจริงแล้วมีการช่วย ซึ่งถ้าเปรียบเทียบในอดีตจนถึงปัจจุบันและต่อไปในอนาคตนั้นจะเห็นว่า นักวิชาการได้มีการทำงานบริการกับประชาชนแตกต่างกันอยู่ 2 แง่มุมคือ

แง่มุมแรก ในอดีตนักวิชาการทำงานให้กับประชาชนโดยการผ่านหัวขบวนหรือตัวกลาง เช่น นักวิชาการไปอบรมให้ความรู้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต.) แล้ว อบต. ก็ไปให้ความรู้กับชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง แต่ในปัจจุบันเป็นการทำงานโดยตรงสู่ประชาชน คำถามสำคัญคือ การทำงานแบบผ่านตัวกลางกับการทำงานแบบโดยตรงเกิดการ change ทั้งต่อนักวิชาการและตัวชาวบ้านอย่างไร

แง่มุมที่ 2 ในอดีตนิยมการทำงานกับชาวบ้านแบบแกน Y หรือแนวตั้งคือ นักวิชาการอยู่ข้างบนและชาวบ้านอยู่ข้างล่าง แต่ในปัจจุบันจะเปลี่ยนเป็นทำงานเป็นแบบแกน X หรือแนวนอน หากจะทำงานแบบแกน X สิ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลงคือ กระบวน Participation Action Research หรือ PAR เพราะหากนักวิชาการทำงานแบบแกน Y จะถือว่า นักวิชาการมีความรู้เต็มร้อย ชาวบ้านไม่มีความรู้เลย ดังนั้น นักวิชาการก็จะถ่ายทอดเทคโนโลยีต่างๆ ให้ชาวบ้าน แต่หากจะทำงานแบบแกน X ต้องเปลี่ยนวิธีคิดใหม่คือ ทั้งนักวิชาการและชาวบ้านล้วนต่างมีความรู้/ภูมิปัญญาเหมือนกัน (แต่คนละแบบ) แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีข้อจำกัดด้วยกันทั้งคู่ และความสัมพันธ์จะอยู่แบบเสมอภาค ไม่เช่นนั้นจะใช้คำว่า “การมีส่วนร่วม” ไม่ได้ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในเรื่องวิธีการหรือกระบวนการที่ต้องทำงานกับชุมชนในปัจจุบันเป็นประเด็นสำคัญสำหรับนักวิชาการ

2 คุณลักษณะพิเศษของ SeS ในปัจจุบัน

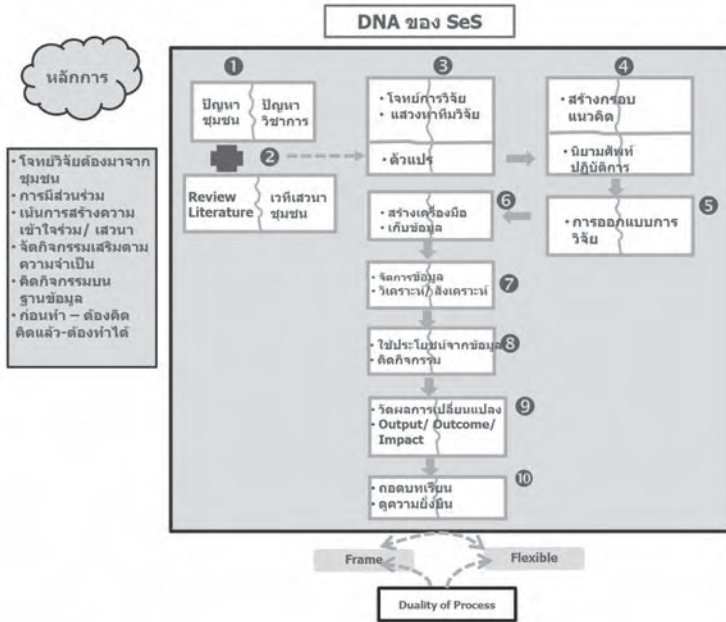
เนื่องจกงานวิชาการเพื่อสังคม หรือ Socially-engaged Scholarship (SeS) เป็นนวัตกรรมใหม่ จึงขออธิบายเทียบเคียงกับสิ่งที่อยู่แล้ว จากภาพประกอบข้างมื่อสุด เป็น basic research คือ การวิจัยแบบวิชาการ ส่วนขวามือสุดคือ Community-based Research (CBR) เป็นการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และวิธีจะตรวจสอบว่า SeS มีสถานะหรือตำแหน่งอย่างไร ให้พิจารณาจาก 3 keyword สำคัญคือ “เพื่อ” “โดย” และ “ของ” จะพบว่า basic research เมื่อกดปุ่ม เพื่อ/โดย/ของ คำตอบจะออกมาว่า งานแบบนี้ ทำเพื่อนักวิชาการ ทำโดยนักวิชาการ และผลงานเป็นของนักวิชาการ ส่วน CBR จะ

เป็นการทำงานเพื่อชุมชนหรือท้องถิ่น ทำโดยชาวบ้านหรือชุมชนส่วนนักวิชาการเป็นแค่ที่เลี้ยง และงานนั้นก็มักเป็นของชาวบ้านหรือชุมชนเอง

กรณีของ SeS เป็นงานที่อยู่กลางๆ ระหว่าง basic research กับ CBR โดยกระบวนการบางอย่างจะคล้ายกับ basic research บางอย่างจะคล้ายกับ CBR และจะพบกับคำว่า “PAR” และ “collaborative” ในงานนี้ โดยเป็นงานที่มีลักษณะที่เรียกว่า joint project หรือ มีเจ้าภาพร่วม ถ้าเป็นภาษาชาวบ้านจะเรียกว่า “กฐินสามัคคี”

ในด้านกระบวนการหรือขั้นตอนการทำงานของ SeS จะเป็นการผสมระหว่าง basic research และ CBR ซึ่งกระบวนการวิจัยเชิงวิชาการโดยทั่วไปจะมี 9 ขั้นตอนคือ 1) ความอยากรู้ทางวิชาการ 2) ทบทวนแนวคิด/ทฤษฎีงานวิจัยที่เคยมี 3) ปัญหา นำการวิจัย (กำหนดตัวแปร) 4) สร้างกรอบแนวคิดนิยามศัพท์ปฏิบัติการ 5) ออกแบบประเภทข้อมูล 6) เลือกแบบการวิจัย 7) กระบวนการสร้างเครื่องมือ 8) นำเครื่องมือไปเก็บรวบรวม 9) วิเคราะห์/สังเคราะห์ ส่วนการวิจัยแบบ CBR จะมี 7 ขั้นตอนคือ 1) แสวงหาตัวนักวิจัย 2) พัฒนาโจทย์วิจัย 3) ออกแบบวิจัย 4) ทำความเข้าใจร่วมกัน 5) จัดการข้อมูล 6) ใช้ประโยชน์จากข้อมูล 7) ถอดหรือสรุปบทเรียน ซึ่งสามารถสลับขั้นตอนได้ และผ่านแต่ละขั้นตอนได้หลายครั้งกลับไปกลับมา มีความยืดหยุ่น โดยบางขั้นตอนอาจยุบรวมหรืออาจมีขึ้นย่อยแทรกตามความจำเป็น

ในขณะที่การวิจัยแบบ SeS จะมีอยู่ 10 ขั้นตอนบนหลักการคือ โจทย์วิจัย ต้องมาจากชุมชน, กระบวนการทำงานมีส่วนร่วม, เน้นการสร้างความรู้ร่วมกัน, จัดกิจกรรมเสริมตามความจำเป็น, คิดกิจกรรมบนฐานของข้อมูล, ก่อนที่ต้องคิดและคิดแล้วต้องทำได้ ดังรายละเอียดตามภาพ

ขั้นตอนที่ 1 - การค้นหาสภาพปัญหาหรือข้อสงสัย ทั้งปัญหาจากชุมชน และปัญหาในทางวิชาการ

ขั้นตอนที่ 2 - การทบทวนสถานการณ์ ถ้าเป็นกรณีงานวิชาการเพื่อ วิชาการคือ การทบทวนวรรณกรรม แต่สำหรับ CBR จะเป็นการเสวนาชุมชนเพื่อ ทบทวนตัวเอง ส่วนงานวิจัยแบบ SeS สามารถใช้ได้ทั้งสองวิธีการผสมกัน

ขั้นตอนที่ 3 - การแสวงหาหรือพัฒนาโจทย์การวิจัย และแสวงหาทีมวิจัย

ขั้นตอนที่ 4 - การสร้างกรอบแนวคิดของการทำงาน (conceptual frame work)

ขั้นตอนที่ 5 - การออกแบบการวิจัย ชาวบ้านซึ่งเป็นคนในชุมชน จะมีส่วนร่วมได้อย่างมากในขั้นตอนของการคิดกิจกรรมที่เหมาะสมกับบริบท และการแนะนำ แหล่งข้อมูลเพิ่มเติม

ตัวอย่าง PAR เป็นเรื่อง process ไม่ใช่ product

กรณีการทำแผนชุมชน เมื่อนักวิชาการลงไปสำรวจบริบทชุมชนมักจะพบว่า ผู้ใหญ่บ้านมีความสามารถและรู้ความต้องการของชาวบ้านหมดทุกอย่าง และเมื่อคำนึงถึงความสะดวกรวดเร็วในการทำแผนชุมชนแล้ว จึงได้เรียกผู้ใหญ่บ้านมาเพื่อเขียนแผนชุมชนว่า หมู่บ้านนี้มีความต้องการอะไรบ้าง ด้วยวิธีการแบบนี้ การมีส่วนร่วมจะมีเพียงผู้ใหญ่บ้านคนเดียว และเกิดเป็นแผน A แผนเดียว หากทดลองทำแผนชุมชนใหม่อีกครั้งด้วยการใช้กระบวนการ PAR โดยการชวนชาวบ้านมาจัดเวทีครั้งแล้วครั้งเล่า จนได้แผน B ในมุมมองของ product เมื่อเปรียบเทียบระหว่างแผน A กับแผน B อาจไม่มีความแตกต่างกันนัก แต่ในแง่ความรู้สึกไม่เหมือนกัน เพราะในแผน A ชาวบ้านเรียก “แผนผู้ใหญ่” ส่วนแผน B ชาวบ้านเรียก “แผนชุมชน” เพราะกระบวนการการมีส่วนร่วมสามารถสร้างสิ่งที่เรียกว่า sense of belonging คือ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และสิ่งที่ทำให้รู้สึกว่าเป็นของเขานั้น จะได้มาด้วยการจัดการที่ดี

ขั้นตอนที่ 6 - การสร้างเครื่องมือและเก็บข้อมูล ในขั้นตอนนี้อาจทำได้ 2 รูปแบบคือ รูปแบบที่ 1 นำชุดเครื่องมือที่เคยใช้อยู่แล้วใน basic research เช่น แบบสอบถาม (questionnaire) เหล่านี้มา modified ใหม่ โดยเพิ่มเติมในเรื่องของการมีส่วนร่วมจากชุมชนเข้าไป ส่วนรูปแบบที่ 2 แบบเป็นการสร้างเครื่องมือชุดใหม่มาใช้เลย หรือนำเครื่องมือของ CBR ซึ่งออกแบบให้มี PAR กำกับอยู่แล้วมาใช้เลย

ขั้นตอนที่ 7 - การจัดการข้อมูล และวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล ในงานของ CBR จะคุ้นเคยกับคำว่า “การคืนข้อมูลให้ชุมชน” ซึ่งวัตถุประสงค์ เพื่อตรวจสอบข้อมูล และเพื่อทำให้ข้อมูลนั้นสมบูรณ์ขึ้น การคืนข้อมูลให้ชุมชนคล้ายกับรายงานประกอบผลในตลาดหุ้น เป็นการเอาผลประกอบการไปคืนให้กับเจ้าของหุ้น แต่เวลาคืนให้ต้องคืนแบบหนึ่งอกระบบคือ คืนเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยหรือการคืนข้อมูลให้กับชุมชนมากกว่าข้อมูลที่เก็บได้จากชุมชน เช่น มีการจัดระบบข้อมูลให้มีความหมายมากขึ้น เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 8 – การนำไปใช้ประโยชน์ ในกรณีของการวิจัยแบบ PAR ซึ่งไม่ใช่การศึกษาวิจัยเพียงเพื่อค้นหาหรืออธิบายเฉพาะสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แต่ต้องการเปลี่ยนแปลงสิ่งนั้นให้ดีขึ้นด้วย ดังนั้น หลังจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลแล้วจะต้องมีการคิดกิจกรรมเข้าไปแก้ปัญหาบางอย่าง ซึ่งอาจเป็นกิจกรรมที่นักวิชาการคิดให้ชาวบ้าน หรือกิจกรรมที่ชาวบ้านคิดขึ้นเอง แต่ส่วนสำคัญคือ การตัดสินใจเลือกต้องให้ชาวบ้านเป็นผู้เลือก เพราะชาวบ้านเป็นผู้ที่ได้รับผล กรณีที่เกิดความล้มเหลวก็กลับมาวิเคราะห์หาสาเหตุของความล้มเหลวเพื่อแก้ไขร่วมกันต่อไป

ขั้นตอนที่ 9 - การวัดและประเมินผล โดยทั่วไปการวัดและประเมินผลจะมี keyword ที่เกี่ยวข้องอยู่ 3 คำที่สำคัญคือ output, outcome และ impact ซึ่งสามารถอธิบายด้วยการใช้ 2 เกณฑ์ ดังนี้

	ความตั้งใจ (intention)	ระยะเวลาที่เกิดผล (timing)
Output	yes	short term
Outcome	yes	middle term
Impact	no	long term

ในด้าน output ที่ภาษาไทยนิยมเรียกว่า “ผลผลิต” คือ สิ่งที่เราตั้งใจหรือคาดหวังไว้แล้วว่าจะเกิดขึ้น และเกิดผลในระยะสั้น ส่วน outcome คือ “ผลลัพธ์” เป็น สิ่งที่ตั้งใจไว้เช่นเดียวกัน แต่ผลที่เกิดขึ้นจะใช้เวลานานมากกว่า output ส่วน “ผลกระทบ” (impact) คือ สิ่งที่เราไม่ได้ตั้งใจหรือภาษาชาวบ้านเรียกว่า เหนือความคาดหมาย และแน่นอนผลที่เกิดขึ้นต้องเป็นระยะยาวเพราะต่อเนื่องจาก outcome อย่างไรก็ตาม output ของการทำงานสามารถเกิดขึ้นได้ไม่ว่ากระบวนการทำงานนั้นจะมีส่วนร่วมหรือเป็นการทำงานแบบ PAR หรือไม่ก็ตาม แต่ outcome จะเกิดขึ้นได้ต้องเป็นการทำงานแบบมีส่วนร่วม

ตัวอย่าง

กรณีการแก้ปัญหาโบราณสถานที่มีความทรุดโทรม หาก output คือ ได้อนุรักษ์โบราณสถาน จะสามารถเห็นผลได้ทันที แต่ถ้าเป็น outcome นอกจากได้อนุรักษ์โบราณสถานแล้ว ยังได้คนที่มีจิตใจอนุรักษ์โบราณสถาน ซึ่งถ้าไม่ใช่ PAR จะไม่ได้โดยส่วนในเรื่องของ impact หรือเหนือความคาดหมายคือ คนกลุ่มนั้นนอกจากจะมีจิตใจอนุรักษ์แล้วยังคิดที่จะไปบูรณะพระ ซักองค์พระเพิ่มด้วย พอเกิด outcome ก็เกิด impact ต่อเนื่องไป ส่วน sustainability ก็มีเมื่อมี outcome และ impact เนื่องจากความยั่งยืนจะไม่เกิดขึ้นแม้จะมีอนุรักษโบราณสถานแล้วแต่ไม่ได้คนที่มีใจในการอนุรักษ์ แต่ถ้าได้คนที่มีใจอนุรักษ์ด้วยก็จะเกิดความยั่งยืน เพราะถ้าสมมติโบราณสถานเกิดความเสียหายคนเหล่านั้นก็จะสามารถฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ได้อีก เนื่องจากเขามีจิตใจที่จะอนุรักษ์อยู่แล้ว

ขั้นตอนที่ 10 - ถอดบทเรียน และดูความยั่งยืน เป็นการตรวจสอบผลจากการทำงาน ซึ่งจะมี keyword สำคัญคือคำว่า “ถอดบทเรียน” หรือ “สรุปบทเรียน”

โดยสรุปการทำงานแบบ SeS เป็นกระบวนการวิจัยที่นำเอาการทำงานแบบเป็นขั้นเป็นตอนมาจาก basic research และนำกิจกรรมเสริมจาก CBR เพิ่มเติมเข้าไป ซึ่งระดับความเข้มข้นหรือความมากน้อยของการมีส่วนร่วมจะอยู่ประมาณ “PAR” และ “collaborative”

3 รูปแบบของ SeS

นักวิชาการของมหาวิทยาลัยสามารถ action หรือทำงานวิชาการเพื่อสังคมได้หลายรูปแบบ อาทิ

1. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น – ถ้าในรูปแบบนี้กระบวนการจะเข้มงวดมาก เน้นการสร้างชาวบ้านให้กลายเป็นนักวิจัย

2. Action research – เป็นปฏิบัติการด้วยกระบวนการของการวิจัย ไม่ใช่การศึกษาเฉพาะสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ แต่เน้นการเปลี่ยนแปลงด้วย
3. ฝึกอบรมแบบมีส่วนร่วม - การจัดฝึกอบรมเป็นกิจกรรมที่มหาวิทยาลัยทำเป็นปกติ แต่ถ้าเป็นแบบ SeS จะเป็นการฝึกอบรมแบบมีส่วนร่วม
4. เผยแพร่ผลงานสู่สาธารณะ - เป็นการนำงานของชาวบ้านมาเผยแพร่ ซึ่งนอกจากการเขียนแล้วยังสามารถทำได้อีกหลายวิธีผ่านช่องทางสาธารณะ
5. คืบความรู้อู่ชุมชน - เป็นกิจกรรมที่ทำหลังจากการทำวิจัยแล้วเสร็จ
6. การส่งนักเรียนเข้าไปในพื้นที่ที่ทำการศึกษาวิจัยและบริการ - เพื่อทดสอบด้านความรู้ และด้านจิตสำนึกสาธารณะ
7. เข้าร่วมกิจกรรมชุมชน – โดยมีชุมชนเป็นตัวตั้ง แล้วนักวิชาการเข้าไปช่วยเสริม
8. การช่วยทำ networking ให้กับชุมชน ภาษาไทยอาจใช้คำว่า networking ได้หลายคำ เช่น เครือข่าย เส้นสาย เสี้ยว เกล็ด คนไทยมีความชำนาญในการให้ความหมาย อยู่ที่จะใช้ในทางที่ดีหรือเสียเท่านั้น
9. ช่วยเป็นแหล่งข้อมูล เป็นสิ่งที่ภาคธุรกิจและชาวบ้านมีความต้องการเหมือนกัน
10. แหล่งให้คำปรึกษา จะเห็นได้ว่าห้อง lab หรือห้องปฏิบัติการของมหาวิทยาลัยสามารถช่วยชาวบ้านได้ในหลายเรื่อง
11. ช่วยงานขยายผล รูปแบบนี้นักวิชาการทำได้ดีมาก เช่น งดเหง้างานศพที่บ้านดงประสบความสำเร็จ จะขยายผลไปยังพื้นที่อื่นๆ แต่ต้องศึกษาว่ามีอะไรที่เป็นตัวแปรพื้นฐานหรือตัวแปรเสริม
12. Coaching - เป็นบทบาทที่ไม่เพียงแค่นักกีฬาเท่านั้นที่มีโค้ช ชุมชนถ้าอยากได้รับการพัฒนาก็อยากจะได้คนที่เป็นที่ปรึกษา เป็นคนที่อยู่และช่วยเหลือได้
13. Institutional adjustment - กลับมาเปลี่ยนตัวสถาบันการศึกษาเอง เช่น การสร้างหลักสูตรใหม่

สำหรับผู้บริหารที่ต้องการวัดสถานะการทำงานนี้ของมหาวิทยาลัยสามารถใช้เกณฑ์ในการวิเคราะห์ดังนี้

1. **ระดับ** สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับคือ 1) ระดับปัจเจกคือ ทำคนเดียวตามความสนใจหรือความชอบในงานแบบนี้เอง 2) ระดับกลุ่มบุคคล ลักษณะนี้น่าสนใจเพราะเป็นการทำในรูปแบบวิชาการแบบเป็นกลุ่มเป็นการทำไปเรื่อยๆ ดูความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นหรือดูความล้าหลังที่เกิดขึ้น และ 3) ระดับสถาบัน เป็นระดับที่สูงสุดหรือระดับนโยบาย ซึ่งปัจจุบันมีสัญญาณที่ดีมากคือ มหาวิทยาลัยหลายสิบแห่งมีการประกาศตัวเป็นมหาวิทยาลัยเพื่อสังคมหรือชุมชน
2. **ความต่อเนื่อง** พิจารณาจาก keyword 3 คำ ซึ่งจะให้น้ำหนักของความต่อเนื่องในการทำงานแตกต่างกัน 1) กิจกรรม 2) โครงการ จะประกอบด้วยหลายกิจกรรมที่ต่อเนื่องกัน และมีน้ำหนักเพิ่มขึ้นมากกว่ากิจกรรม3)แผนจะประกอบด้วยหลายโครงการน้ำหนักของความต่อเนื่องจะยิ่งมากขึ้น แต่ต้องตระหนักว่า ถ้าเป็นกิจกรรมที่มีความต่อเนื่องมากก็ยิ่งจะต้องใช้ทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น แต่ผลลัพธ์ก็จะมากตาม
3. **ประเภทผลที่เกิด** หากใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยม (functionalist) เฉพาะการทำหน้าที่จะสามารถพิจารณาการทำงานได้ 3 รูปแบบคือ 1) well-function 2) non-function หรือ dysfunction 3) mal-function คือ นอกจากไม่ได้ผลตามที่หวังไว้แล้ว ยังสร้างผลเสียอีกด้วย

ตัวอย่างโครงการจํานำข้าวทำขึ้นเพื่อตอบสนองเกษตรกร ถ้าสมมติการรับจํานำข้าวทำให้เกษตรกรขายข้าวได้ราคาตามต้องการ ผลคือ well-function หรือตรงตามที่ตั้งความหวังไว้ แต่ถ้าเกิดทำแล้วเกษตรกรบอกว่า ไม่เห็นจะเกิดอะไรขึ้นเลยเกษตรกรไม่ได้กำไร คุณภาพชีวิตไม่ดีขึ้น ก็จะเป็น non-function หรือ dysfunction ถ้าผลที่เกิดขึ้นคือ ช่วยชาวนาก็ไม่ได้แล้วยังทำลายระบบการค้าข้าวทั้งระบบเรียกว่า mal-function

การประเมินในระดับองค์กรหรือ unit สามารถประเมินได้ทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ดังนี้

- ประเมินแบบต้นน้ำคือ ประเมินด้านวิสัยทัศน์ นโยบายและแผนงาน
- ประเมินแบบกลางน้ำคือ ประเมินกิจกรรมที่ได้ลงมือทำไปแล้ว
- ประเมินแบบปลายน้ำคือ ประเมินแบบวัดผลจากกิจกรรม และการทำ บทบาทหน้าที่ถ้าจะให้ดีต้องมีเงื่อนไขสนับสนุน

4. เงื่อนไขการแสดงผลงาน

ระดับ	เงื่อนไขในการแสดงผลงาน
ปัจเจกและกลุ่มบุคคล	<ul style="list-style-type: none"> • ความตั้งใจ • ความเข้าใจ
โครงสร้าง	<ul style="list-style-type: none"> • การสนับสนุน • รูปแบบการสนับสนุน

กรณีระดับปัจเจกและกลุ่มบุคคลเงื่อนไขในการแสดงผลงานที่สำคัญคือ ความตั้งใจดีกับความเข้าใจ ซึ่งความตั้งใจดีในการทำงานนี้อย่างเดียวยังไม่เพียงพอ ต้องมีความเข้าใจที่ดีในการที่ทำได้ด้วย ส่วนในระดับโครงสร้างของสถาบันเงื่อนไขสำคัญคือ 1) การสนับสนุน เช่น การลดชั่วโมงการสอนให้อาจารย์ที่ไปทำกิจกรรมเพื่อชุมชน และ 2) รูปแบบการสนับสนุน เช่น การตั้งงบประมาณ ตั้งคนรับผิดชอบ นำมารับผิดชอบ โดยเฉพาะ

4 บทบาทของนักวิชาการ

นักวิชาการในมหาวิทยาลัยสามารถทำหน้าที่ได้หลายบทบาทสำหรับงานวิชาการเพื่อสังคมนี้ อาทิ

1. ผู้บริการวิชาการให้กับชุมชน โดยเฉพาะเป็นที่พึ่งทางด้านความรู้
2. ผู้ทำประโยชน์ให้กับชุมชน
3. ผู้ประสานโลกความรู้เชิงวิชาการกับโลกความรู้ภาคปฏิบัติ หรือการสร้าง ความกลมเกลียวระหว่างหลักการทางวิชาการ กับชุดความรู้/ภูมิปัญญา ของชาวบ้าน
4. ผู้เสริมความยุติธรรมของโครงสร้างการกระจายความรู้หรือผู้ช่วยด้าน ความเหลื่อมล้ำทางด้านความรู้ในทางอ้อม
5. ผู้สร้างโอกาสที่จะประยุกต์ใช้ความรู้ในสภาพการณ์จริงหรือการนำ ความรู้ทางวิชาการที่มีอยู่แล้วไปทดลองใช้ในสนามจริง ซึ่งในสนามจริง จะมีความซับซ้อนยิ่งกว่าในห้องทดลองหรือห้องปฏิบัติของ มหาวิทยาลัยที่นักวิชาการสามารถควบคุมตัวแปรได้ทุกอย่าง
6. ผู้พัฒนาความรู้ใหม่ (modifying) เป็นการนำความรู้ทางวิชาการที่มี เท่ากับความรู้ของชุมชน มาทำการ modified ให้เกิดความรู้ใหม่ ซึ่งไม่ ได้ใหม่ทั้งหมดและไม่ได้ทั้งหมด
7. ผู้สร้างความรู้ใหม่จากฐานราก (generating)
8. ผู้ให้สถานภาพแก่ความรู้ของชุมชน (status conferral) หรือการให้ สถานภาพกับชุมชน เช่น การทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกมีสิทธิหรือ สถานภาพทางสังคมมากขึ้น หรือทำให้ชาวบ้านมั่นใจว่า ความรู้ที่มีนั้น เป็นที่น่าภาคภูมิใจกับชุมชน
9. ผู้สร้างความมั่นใจหรือสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีแก่ชุมชน

10. ผู้นำเสนอทางเลือกที่หลากหลายแก่ชุมชน โดยปกติชาวบ้านจะมีความสามารถอยู่บ้างแล้ว เมื่อเกิดปัญหาจะแก้ปัญหาของตัวเองด้วยวิธีการหนึ่ง แต่ยังมีข้อจำกัดเพราะประสบการณ์ แต่นักวิชาการมีโอกาสเข้าถึงความรู้ในการแก้ปัญหาที่กว้างขวางกว่า
11. ผู้สร้างโอกาสพัฒนาความรู้ของชุมชน (folk knowledge)
12. ผู้ช่วยเสริมพลังให้กับชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถแก้ปัญหาได้
13. ผู้เชื่อมต่อกับความรู้แบบสหวิทยาการ เป็นกระบวนการที่คนใหม่ ซึ่งจะไม่ใช่ว่าการต่อยอดหรือลงลึกในแต่ละสาขาวิชา แต่จะเป็นการทำงานร่วมกันหลายสาขาวิชา
14. ผู้ระดมพลังของสถาบันต่างๆ เป็นภาคบังคับขั้นต้นของการวิจัยหรืองานบริการเพื่อชุมชน ซึ่งจะมีลักษณะการทำงานเป็นที่วิจัย เพื่อเสริมพลังในการทำงานร่วมกัน
15. Magic multiplier การเป็นผู้สื่อสารต่อ หรือบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนสู่โลกภายนอกเพื่อการขยายผล

อย่างไรก็ตาม บทบาทของนักวิชาการทั้งหมดเหล่านี้จะมีระดับของความยากง่ายไม่เท่ากัน และจะมีปัจจัยหรือเงื่อนไขประกอบในการทำงานแตกต่างกันไป

“คนเราก็เหมือนร่างกายมนุษย์ แต่ละส่วนก็เหมือนกับอวัยวะส่วนต่างๆ ของเรา นักวิชาการก็เป็นสมองของสังคม ภาษาไทยเรียกว่า หยกเล็บก็เจ็บเนื้อ เพราะฉะนั้น ถ้าใช้ทฤษฎีหยกเล็บนี้ว่า เราปล่อยให้แม่แต่ปลายเล็บเน่าไม่ได้ และถึงแม้ประชาชนจะเป็นแค่ปลายเล็บ ถ้าเขาอยู่ไม่ได้เราก็อยู่ไม่ได้เหมือนกัน จึงเป็นเหตุผลที่ว่า การลงไปทำงานบริการเพื่อสังคมไม่ใช่เพียงสิ่งที่ควรจะทำหรือหน้าที่ แต่เป็นสิ่งที่ต้องทำ เพราะเราไม่สามารถจะทิ้งเสี้ยวหนึ่งของสังคมไปได้ คล้ายๆ กับพุทธศาสนาที่ว่าไม่ว่าอวัยวะบนร่างกายเราจะเป็นส่วนเล็กหรือส่วนใหญ่ก็ต้องมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของส่วนใหญ่”

3

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research)

โดย

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

นักวิชาการอาวุโส สถาบันคลังสมองของชาติ

ความเป็นมา
แนวคิดสำคัญเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
PAR ในงานวิชาการเพื่อสังคม SeS
ตัวช่วยของ PAR

นักวิชาการโดยทั่วไปจะมีแบบแผนของการวิจัยกำกับอยู่เช่นการวิจัยเชิงทดลอง การวิจัยเชิงสำรวจ เป็นต้น แต่การเป็นนักวิชาการเพื่อสังคมจะมีการเพิ่มบทบาทใหม่ และมีเครื่องมือใหม่อีกชนิดหนึ่งที่ช่วยเติมเต็ม โดยเฉพาะเครื่องมือที่มิวิจัยท้องถิ่น นิยมมาใช้

1 ความเป็นมา

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หรือ Participatory Action Research (PAR) หากสังเกตจะพบว่า เกิดจากการผสมคำ 2 คำ หรือเกิดจากงานวิจัย 2 ประเภท คือ action research และ participatory research โดยแนวคิดเกี่ยวกับ participatory action research เริ่มต้นจาก action research โดย Kurt Lewin ซึ่งเป็นนักวิชาการชาวเยอรมัน ได้ทำวิจัยให้กับโรงงานอุตสาหกรรมในอเมริกา ประมาณปี 1940 เนื่องจากเยอรมันเป็นชาติที่เน้นทฤษฎีมากและถือว่า “ทฤษฎี” หากค้นคว้ามาแล้วไม่ถูกนำไปทดลองใช้จริงๆ ก็ถือว่ามันยังไม่ได้พิสูจน์ ทำให้ Kurt Lewin นำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ และคิดคำว่า action research เป็นครั้งแรก บนฐานคิดที่ว่า งานวิจัยที่เป็นเชิงทฤษฎี ต้องถูกทดสอบด้วยการ action เท่านั้น และเป็นเจ้าของวลีที่ว่า “good theory is very practical” ต่อมาพัฒนามากลายเป็น applied research และ translational research

ส่วน participatory research เกิดขึ้นเมื่อปี 1970 เป็นช่วงทศวรรษที่ 2 ของการพัฒนา มีการนำเสนอแนวคิดนี้โดย United Nation (UN) ซึ่งมีพัฒนาการมาจากในทศวรรษแรกของการพัฒนา ประมาณปี ค.ศ. 1960 ประเทศไทยตรงกับสถานการณ์ พ.ศ.2504 ผู้ใหญ่ลีตีกลองประชุม ขณะนั้นโลกแบ่งออกเป็น 2 ค่าย หนึ่งค่ายทุนนิยมแบบเสรีคือ UN เน้นสร้างความทันสมัย และสองค่ายสังคมนิยมคือ รัสเซียและจีน ปรากฏว่า ผลการพัฒนาแบบผู้ใหญ่อลีตีกลองประชุมของค่ายโลกเสรีใช้ไม่ได้ผลเท่าที่ควร ในขณะที่ผลการพัฒนาของค่ายสังคมนิยมค่อนข้างดีโดยเฉพาะประเศจีน ซึ่งเป็นผล

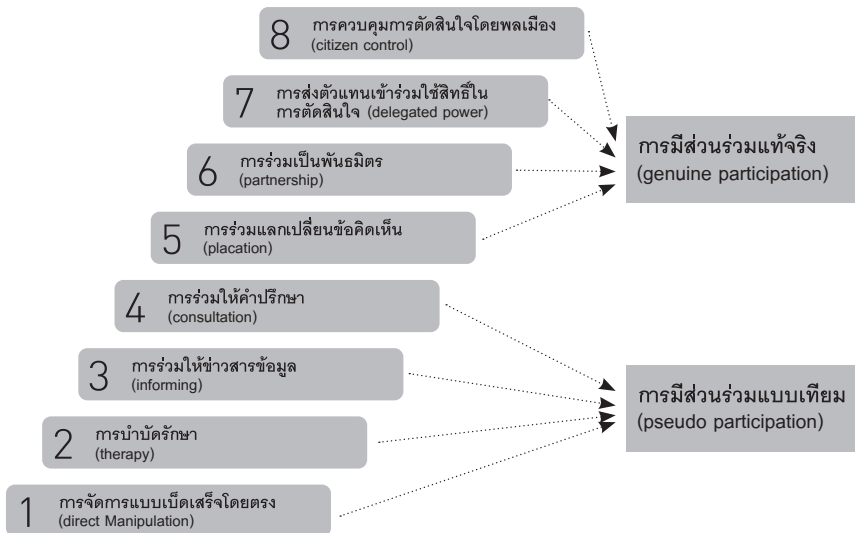
มาจาก 2 อย่าง คือ 1) การพึ่งพาตนเอง 2) participation ดังนั้น UN จึงได้นำทฤษฎีนี้นี้มาพัฒนาและนำเสนอใหม่ ในปี 1970 และแนวคิดแบบ participation ก็ได้กระจายออกไปอย่างกว้างขวางตามแต่ละสาขาวิชา โดยเฉพาะเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องของการวิจัยที่เรียกว่า PAR

2 แนวคิดสำคัญเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมมีนักวิชาการหลายสำนักคิดได้อธิบายไว้ จึงขอยกตัวอย่างแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมที่สำคัญ 3 สำนักคือ

1. สำนักการมีส่วนร่วมทางการเมือง Arnstein (1969) นำเสนอ “บันไดแห่งการมีส่วนร่วมของพลเมือง” คือ บันไดได้ชั้น 1) การจัดการแบบเบ็ดเสร็จโดยตรง (direct manipulation) 2) การบำบัดรักษา (therapy) 3) การร่วมให้ข่าวสารข้อมูล (informing) 4) การร่วมให้คำปรึกษา (consultation) 5) การร่วมแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็น (placation) 6) การร่วมเป็นพันธมิตร (partnership) 7) การส่งตัวแทนเข้าร่วมใช้สิทธิ์ในการตัดสินใจ (delegated power) 8) การควบคุมการตัดสินใจโดยพลเมือง (citizen control) ชั้นที่ 1-4 เป็นการมีส่วนร่วมแบบเทียม (pseudo-participation) ส่วนชั้นที่ 5-8 เป็นการมีส่วนร่วมแท้จริง (genuine participation)

บันไดแห่งการมีส่วนร่วมของพลเมือง (Arnstein, 1969)

2. สำนักการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนา Cohen(1996) นำเสนอการมีส่วนร่วมในงานพัฒนา 4 ด้าน คือ 1) เชิงการกระทำ/แรงงาน (action) 2) เชิงเงินตรา (money) 3) เชิงความรับผิดชอบ และ 4) เชิงการตัดสินใจ

3. การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา ของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2547 คือ 1) การมีส่วนร่วมในการวางแผน (planning) 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (implementation) 3) การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ (utilization) 4) การมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ (benefit-sharing) 5) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (evaluation)

จากแนวคิดดังกล่าว มีข้อสังเกตอยู่ 2 ประเด็นคือ นักวิชาการจำนวนมากเวลาเขียน proposal หรือบทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัย นิยมอ้างแนวคิดรวมมาหลายๆ คน แต่การเขียนถึงทฤษฎีในงานวิจัยเป็นการแสดงจุดยืนหรือกรอบ

ความคิดทางวิชาการที่ชัดเจนของผู้วิจัย ดังนั้น ควรเลือกทฤษฎีที่งานวิจัยในใช้เป็นจุดยืนมาอ้างอิง ประเด็นที่สอง จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมได้แทรกเข้ามาในแต่ละสาขาวิชา เช่น สาขาการศึกษาให้นักเรียนมีส่วนร่วมหรือที่เรียกกันว่า student-center สาขาวิทยาศาสตร์จะมีการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม (participatory communication) รวมทั้งเข้ามาในสาขาการวิจัยด้วย จึงเกิดการวิจัยแบบมีส่วนร่วมขึ้นมา

3 PAR ในงานวิชาการ เพื่อสังคม SeS

การมีส่วนร่วมในงาน SeS มีประเด็นที่ต้องคำนึงถึงอยู่ 6 ประเด็นคือ

1. การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholder analysis) หรือมีใครที่เกี่ยวข้องกับงานนี้บ้าง เช่น ผู้นำชุมชน ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ หน่วยงานรัฐ/ท้องถิ่น สถาบันวิชาการ โรงเรียน วัด ภาครัฐกิจ อื่นๆ
2. บทบาทที่เข้าร่วม เช่น ผู้วิจัย ผู้อุปถัมภ์ เจ้าของสถานที่ ผู้ประเมิน/ตรวจสอบ แหล่งข้อมูล ผู้สนับสนุนกิจกรรม ผู้ประสานงาน และอื่นๆ
3. ใครเข้าร่วมด้วยบทบาทอะไรในขั้นตอนใด ถ้าแยกตามกระบวนการวิจัยคือ
 - ช่วงต้นน้ำ เช่น ร่วมเป็นคณะทำงาน/ทีมวิจัย ร่วมพัฒนาโจทย์ และร่วมออกแบบงานวิจัย
 - ช่วงกลางน้ำ เช่น ร่วมสร้างเครื่องมือ ร่วมเลือกกลุ่มตัวอย่าง/เก็บข้อมูล ร่วมวิเคราะห์/สังเคราะห์ ร่วมวางแผน/ดำเนินกิจกรรมและร่วมติดตาม/ประเมินผลกิจกรรม
 - ช่วงปลายน้ำ เช่น ร่วมจัดทำรายงาน ร่วมรับผลได้เสีย และร่วมสร้างความยั่งยืน

4. ทรัพยากรที่นำมาพร้อม เช่น ทุนชุมชน งบประมาณจากภายนอก
5. ทวิลักษณ์ของ participation คือมีสองด้าน ด้านหนึ่งกำหนดกรอบไว้ ส่วนอีกด้านหนึ่งสามารถยืดหยุ่นได้
6. หลักการพึ่งตนเองของชุมชน การเข้าไปของนักวิจัยไม่ควรเข้าไปด้วยเพลง “พินิจมีแต่ให้” เพราะจะต้องร้องเพลง “ถมเท่าไหรไม่รู้จักเต็ม” ต่อควรเน้น ที่การ empower คนในชุมชน เมื่อเราถอนตัวชาวบ้านจะยังอยู่ได้

4 ตัวช่วยของ PAR

เครื่องมือการสำรวจชุมชน (duality of community analysis) มี 2 มิติคือ 1) สำรวจปัญหาของชุมชน 2) สำรวจทุนของชุมชน ซึ่ง Pierre Bourdieu ได้แบ่งออกเป็น 5 ทุน ได้แก่ ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม/ทุนความรู้ ทุนสัญลักษณ์ ทุนสังคม และทุนประสิทธิภาพในอดีต

การศึกษาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม มีเครื่องมือที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในกลุ่มของนักพัฒนา อาทิ

- แผนที่รอบใน/รอบนอก

เป็นแผนที่พื้นฐานและเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างความคุ้นเคยกับคนในชุมชน โดยประเด็นข้อมูลที่จะนำมาลงในแผนที่แล้วแต่การนำไปใช้ประโยชน์ซึ่งโดยส่วนใหญ่แผนที่ที่รอบในจะประกอบด้วยที่ตั้งบ้านเรือน วัด โบสถ์ โรงเรียน สถานเอนามัย ปรปะปาของหมู่บ้าน สุสาน สถานที่ประกอบพิธีกรรม เป็นต้น ส่วนแผนที่รอบนอก จะประกอบด้วย แม่น้ำ ลำธาร ป่าไม้ การปลูกพืช พื้นที่เลี้ยงสัตว์ เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา ป่าสมุนไพร เป็นต้น

- ปฏิทินการผลิต/วัฒนธรรม

เป็นเครื่องมือระดมข้อมูลเพื่อวางแผนการผลิตหรือวางแผนการทำงานในช่วงเวลา เช่น การผลิตพืชอาหารจากป่า พืชอาหารจากน้ำ ประเพณีในชุมชน

- **ไอง์ชีวิต**

เป็นเครื่องมือในการสร้างการมีส่วนร่วมและศึกษาข้อมูลทางเศรษฐกิจของชุมชนเกี่ยวกับแหล่งที่มาของรายได้ และรายจ่ายของชุมชน

- **เส้นแบ่งเวลา หรือ time line**

เป็นเครื่องมือในการสำรวจดูเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม โดยเป็นการทบทวนประสบการณ์การปรับตัวของชุมชนแต่ละยุคสมัย ซึ่งคำถามสำคัญในการศึกษาเส้นทางประวัติศาสตร์ของชุมชนประกอบด้วย 3 ส่วนคือ 1) อะไรคือเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น 2) เหตุการณ์นั้น ๆ ได้ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนอย่างไร 3) ชุมชนมีการปรับตัวอย่างไร

• **ทำเนียบผู้รู้**

ประเภทผู้รู้	ชื่อ-สกุล	รายละเอียด (เบอร์โทร, ที่อยู่)	ข้อเสนอ	ปี	ข้อมูลอื่นๆ
 ผู้รู้ชุมชน 1. คุณสมชาย 2. คุณสมใจ 3. คุณสมคิด 4. คุณสมศรี 5. คุณสมสุข 6. คุณสมใจ 7. คุณสมใจ 8. คุณสมใจ 9. คุณสมใจ 10. คุณสมใจ	1. คุณสมชาย 2. คุณสมใจ 3. คุณสมคิด 4. คุณสมศรี 5. คุณสมสุข 6. คุณสมใจ 7. คุณสมใจ 8. คุณสมใจ 9. คุณสมใจ 10. คุณสมใจ	1. 08-000-0000 2. 08-000-0000 3. 08-000-0000 4. 08-000-0000 5. 08-000-0000 6. 08-000-0000 7. 08-000-0000 8. 08-000-0000 9. 08-000-0000 10. 08-000-0000	1. ข้อเสนอแนะ 2. ข้อเสนอแนะ 3. ข้อเสนอแนะ 4. ข้อเสนอแนะ 5. ข้อเสนอแนะ 6. ข้อเสนอแนะ 7. ข้อเสนอแนะ 8. ข้อเสนอแนะ 9. ข้อเสนอแนะ 10. ข้อเสนอแนะ	2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573	1. ข้อมูลเพิ่มเติม 2. ข้อมูลเพิ่มเติม 3. ข้อมูลเพิ่มเติม 4. ข้อมูลเพิ่มเติม 5. ข้อมูลเพิ่มเติม 6. ข้อมูลเพิ่มเติม 7. ข้อมูลเพิ่มเติม 8. ข้อมูลเพิ่มเติม 9. ข้อมูลเพิ่มเติม 10. ข้อมูลเพิ่มเติม

เป็นเครื่องมือทบทวนและรวบรวมแหล่งภูมิปัญญาที่มีอยู่ในตัวบุคคล ทั้งด้านการเกษตร อาหาร สุขภาพ ศิลปวัฒนธรรมของชุมชน

หมายเหตุ ข้อมูลและภาพประกอบเครื่องมือการศึกษาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ได้รับความอนุเคราะห์จากมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น

การคืนข้อมูลให้ชุมชน มีหลายเป้าหมาย อาทิ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ตรวจสอบผลการวิเคราะห์/สังเคราะห์ เติมความสมบูรณ์ reflection / ขบคิด-ทบทวน โดยเป็นขั้นตอนหนึ่งของการเก็บข้อมูล เพื่อให้กลุ่ม / หลายกลุ่มได้เห็นภาพรวม ค้นคิดกิจกรรมในอนาคต/ข้อเสนอแนะ ตรวจสอบปฏิบัติการของชุมชน ถอดความรู้ออกมาเป็น snowball technique ประเภทหนึ่งและเป็นพื้นที่ให้นักวิชาการได้เพิ่มเติมข้อคิดเห็น

4

การคัดเลือกประเด็น และการตั้งโจทย์

โดย

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

นักวิชาการอาวุโส สถาบันคลังสมองของชาติ

ความหมายและความสำคัญ
การแปลงปัญหาให้เป็นโจทย์ และการคัดเลือกโจทย์
เกณฑ์การคัดเลือกโจทย์วิจัยแบบมีส่วนร่วม
ระดับความซับซ้อนของโจทย์วิจัย
แหล่งที่มาของโจทย์วิจัย
ที่ไปของโจทย์การวิจัย
ลักษณะเฉพาะของโจทย์ และการเลือกโจทย์วิจัยแบบ SeS

“การตั้งโจทย์งานวิจัยเหมือนการเห็นเหลี่ยมบนผลส้มคือ เหลี่ยมมีอยู่แล้ว แต่เรายังมองไม่เห็น ในทุกสาขาวิชา ทุกพื้นที่ ทุกบริบท มักมีเหลี่ยมของส้มอยู่ แต่เราจะมองเห็นหรือไม่ มองด้วยตาเปล่าอาจจะไม่เห็น อาจต้องใช้เครื่องขยาย ในแต่ละขั้นตอนของการวิจัยเรื่องของการตั้งโจทย์เป็นเรื่องที่ยากที่สุด”

1 ความหมายและความสำคัญ

หากใช้เทคนิคแบบวรรณกรรมเพื่ออธิบายความหมายของการตั้งโจทย์การวิจัยก็คือ “การแยกคำ” โดยขอยกตัวอย่างประกอบจากหนังสือ “เคล็ดลับการทำวิจัยในชั้นเรียน” ของอาจารย์สุวิมล ว่องวานิช ดังนี้

“โจทย์” คืออะไร ครั้งแรกในชีวิตที่เราเจอคำว่า “โจทย์” คือ ประมาณ ป. 1 คือ โจทย์เลขนั่นเอง แล้วโจทย์เลขคืออะไร คำตอบคือ **คำถามที่ยังไม่มีคำตอบ หรือสิ่งที่เราต้องการค้นหา**

“วิจัย” หากเป็นโจทย์ทางคณิตศาสตร์ก็จะใช้คำตอบแบบคณิตศาสตร์ แต่หากเป็นโจทย์ทางการวิจัย นอกจากต้องการคำตอบแล้ว ยังมีท่าบังคับ “วิธีการที่จะหาคำตอบ” ด้วยว่า ต้องเป็นวิธีการที่สังคมวิชาการยอมรับคือ วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ เหมือนการระบุถนนสายที่จะไปคำตอบ งานวิจัยโดยทั่วไปจะมีผู้กำกับเส้นคนแรก คือ ควบคุมวิธีการแสวงหาคำตอบ

ในกรณีของโจทย์การวิจัยแบบ SeS ต้องมีผู้กำกับเส้น 2 คนคือ คนแรกก็คือวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ และผู้กำกับเส้นคนที่ 2 คือ โจทย์วิจัยต้องเป็นปัญหาของชุมชนและเป็นปัญหาของนักวิชาการด้วย

ตัวอย่างโจทย์การวิจัยกรณีปัญหาในห้องเรียน

1. เด็กควรเรียนรู้อะไร อยากเห็นเด็กเป็นอย่างไร
คล้ายกับการทำ scenario คือ สิ่งที่ยอยากเห็นว่า อนาคตอยากให้เป็นแบบไหน เหมือนภาพใบหน้าที่เราอยากทำศัลยกรรมให้เป็น
2. ปัจจุบันเด็กเป็นอย่างที่เราอยากให้เป็นหรือไม่
หากเปรียบเทียบกับการทำศัลยกรรมก็คือ แล้วหน้าจริงของเราตอนนี้เป็นแบบไหน เป็น current scenario
3. จะมีวิธีการเรียนการสอนอย่างไรให้เด็กเรียนรู้
จากหน้าจริงตอนนี้จะนำไปสู่หน้าในฝันเป็นแบบไหน
4. จะรู้ได้อย่างไรว่าเด็กเกิดการเรียนรู้
คุณจะรู้ได้อย่างไรว่าหน้านั้นได้เกิดการเปลี่ยนแปลง
5. ถ้าเด็กยังไม่เกิดการเรียนรู้ ครูต้องทำอะไร อย่างไร
เกิดการเรียนรู้ไม่เท่ากัน (ในเรื่องเด็กควรเรียนรู้อะไร)
6. เด็กเกิดการเรียนรู้ไม่เท่ากัน เป็นเพราะสาเหตุอะไร
เกิดขึ้นเพราะวิธีการของเราหรือเด็กเหล่านี้แตกต่างกันอยู่แล้ว
7. จำเป็นต้องทำให้เด็กเรียนรู้เท่ากันหรือไม่
สำคัญมากหรือจำเป็นหรือไม่ที่จะให้เด็กเกิดการเรียนรู้เท่ากันเพราะเด็กบางคน มีการเรียนรู้ไม่เท่ากัน บางคนเก่งเลขก็ไปทางเลข เก่งศิลปะก็ไปทางศิลปะ
8. เด็กที่ไม่เกิดการเรียนรู้ ได้รับผลกระทบอะไรบ้าง
เป็นโจทย์ในเชิงปรัชญาของการเรียนรู้ว่าสำคัญต่อชีวิตของผู้เรียนเพียงใด
9. หนทางทำให้เด็กเรียนรู้มีกี่แบบ และแบบใดได้ผลดีกว่ากัน
มีสะพานที่สะพานที่จะนำไปสู่เป้าหมาย

2 การแปลงปัญหาให้เป็นโจทย์ และการคัดเลือกโจทย์

สำหรับการแปลง problem สู่ problematic/problem statement มีหลักการในการพิจารณาอยู่ 7 เรื่องคือ

1. Question words ตั้งแต่ who, what, when, where, which และ why+how

ตัวอย่างคำถามกรณีชาวบ้านกลุ่มหัตถกรรม

- What > จะเอาอะไรมาทำเป็น OTOP ดี หรือจะเอาอะไรมาทำกิจกรรมส่งเสริมการตลาดดี
- Why and how > จากสถานการณ์การจำหน่ายสินค้า OTOP ที่เราได้เห็นกันอยู่ในวันนี้ จะทำให้อยู่ยืนได้อย่างไร

2. การเพิ่มมูลค่าด้วยทฤษฎีและ literature review รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร(Newton's eyes)คือการนำทฤษฎีมาหาว่าตัวแปรตัวนี้ใช่หรือตัวนี้ไม่ใช่ ส่วนการหาความสัมพันธ์ ขอยกตัวอย่างกรณีของ Newton มองเห็นปรากฏการณ์น้ำขึ้น-น้ำลง และพระจันทร์เว้าแหว่ง ซึ่งคนทุกคนก็มองเห็น แต่สิ่งเดียวที่เราไม่เหมือน Newton คือ เรามองไม่เห็นสายสัมพันธ์ระหว่าง การขึ้น-ลงของน้ำ และการเว้าแหว่งๆ ของพระจันทร์ ซึ่ง relation มีทั้งแบบที่มองเห็นได้และไม่สามารถมองเห็นได้ โดยสายสัมพันธ์ที่เห็นไม่ได้มีความสำคัญ และจะสามารถมองเห็นได้ด้วยตาปัญญาจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ดังนั้น การทำวิจัยเพื่อหา correlation ก็คือ โจทย์การวิจัยอีกรูปแบบหนึ่ง ในการใช้ทฤษฎี จะทำให้ได้โจทย์การวิจัยที่แตกต่างกัน

3. มีขอบเขตการศึกษา โจทย์การวิจัยต้องเป็นโจทย์ที่มีขอบเขต ไม่ได้เป็นการศึกษาไปเรื่อยๆ

4. มีความเป็นไปได้ที่จะศึกษา (feasibility) เป็นการศึกษาถึงปัจจัยภายนอก ตรวจสอบความต้องการที่แท้จริงและโอกาสที่จะสำเร็จ
5. อยู่ในวิสัยที่จะศึกษา เป็นวิสัยที่นักวิชาการพอจะทำได้ ทั้งในเชิงความสามารถหรือความเชี่ยวชาญ เวลา และทรัพยากรที่มีอยู่
6. คาดหวังที่จะได้ new finding ในกรณีของ SeS หากเป็นในส่วนของ การวิจัย เป็นขั้นของ beginner คือ มีการนำความรู้ที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้ แต่หากขึ้นไปขั้น intermediate ก็จะเป็นการย้อนกลับมาปรับปรุง modified ความรู้ที่มี แต่หากเป็นขั้นสูงสุดคือ ต้องสามารถ generate ความรู้ใหม่ขึ้นมาได้ด้วย
7. มีคุณค่าเชิงวิชาการ (heuristic value) หรือสมควรที่จะทำหรือไม่

3 เกณฑ์การคัดเลือกโจทย์วิจัยแบบมีส่วนร่วม

เกณฑ์การคัดเลือกโจทย์วิจัยแบบมีส่วนร่วม ถ้าเป็นเกณฑ์แบบวิชาการ มักจะประกอบด้วย 1) ความสำคัญในแง่วิชาการ 2) ความรุนแรงของปัญหา 3) ความเร่งด่วนของปัญหา 4) ขนาดผลกระทบที่เกิดขึ้น เช่น กระทบต่อบางกลุ่มอาชีพ บางชุมชน หลายหมู่บ้าน 5) ความต่อเนื่องของผลกระทบนั้น

ส่วนการคัดเลือกโจทย์แบบ SeS ต้องพิจารณาร่วมกับเกณฑ์ของชุมชน ซึ่งอาจจะมีเกณฑ์ในการพิจารณาการคัดเลือกแบบชุมชน เช่น 1) ความสามารถที่จะแก้ปัญหของชุมชนได้ 2) เพื่อสะสมพลัง 3) เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจ เช่น การเรียกขวัญ ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า การเรียกผีปู่ย่า 4) เพื่อรักษาสายสัมพันธ์ เช่น การรักษาโรคซึมเศร้าของผู้สูงอายุ 5) เพื่อเพิ่มรายได้หรือฐานะทางเศรษฐกิจ

4 ระดับความซับซ้อนของ โจทย์วิจัย

ระดับความซับซ้อนของโจทย์ สามารถวัดได้ 4 ลักษณะ ดังนี้

1. วัดจากจำนวนตัวแปร

ตัวอย่างระดับขั้นของการตั้งโจทย์การวิจัย โดยการพิจารณาจากจำนวนตัวแปร

- 1) การบริหารวิทยุชุมชนใน จ.สงขลาเป็นอย่างไร
- 2) การมีส่วนร่วมของผู้ฟังในวิทยุชุมชนใน จ.สงขลาเป็นอย่างไร
- 3) บทบาทของวิทยุชุมชน จ.สงขลา ที่มีต่อชุมชนเป็นอย่างไร
- 4) การบริหารวิทยุชุมชนนำไปสู่การมีส่วนร่วมของผู้ฟังอย่างไร
- 5) การบริหารวิทยุชุมชนนำไปสู่การแสดงบทบาทของวิทยุชุมชนอย่างไร

ข้อ 1-3 มีตัวแปรเดียว ส่วนข้อ 4 และ 5 มี 2 ตัวแปรคือ ตัวแปรต้นและตัวแปรตาม

2. วัดจากเป้าหมาย เช่น เพื่อสำรวจ / identify เพื่อค้นหาปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อพรรณนา เพื่ออธิบายหรือสร้างความเข้าใจกับปรากฏการณ์ต่างๆ เพื่อวิเคราะห์หรือสังเคราะห์ เพื่อแสวงหา เพื่อทดสอบ

ตัวอย่างการทดลองในลิง

การสร้างปัญหาให้ลิง ด้วยการแขวนกล้วยไว้กับเชือก และมีลังให้ 3 ลัง ไม้ให้ 1 อัน เมื่อลิงมีปัญหาลิงจะลองผิดลองถูก ด้วยการเอามือหยิบกล้วยแต่ไม่ถึง จึงเอามือมาเชี่ยกไม่ถึง ลองกล่องที่ละกล่องก็ไม่ถึง พอลิงนั่งอยู่เฉยๆ กลับเห็น Newton's eyes จึงได้นำกล่อง 3 กล่องมาวางเรียงกันเป็นขั้นๆ จาก 1, 2, 3 เป็น step แล้วเอามือเชี่ยกก็สามารถหยิบกล้วยได้ หากจะอธิบายปรากฏการณ์ของลิงในการแก้ปัญหาต้องบอก relation และเหตุผลได้

3. **วัดจาก keyword** บางคำจะมีความหมายหรือ spec ของตัวเอง เช่น แบบแผน (pattern), change, effect กรณีคำว่า “cause- effect” คือ ต้องการตัวแปรมากกว่า 1 ตัวขึ้นไป โดยการบังคับ spec ว่าต้องมี 2 ตัว และยังต้องมี relation ด้วย ยังต้องมี option ขึ้นไปอีกมากมาย

4. **วัดจาก question word** ได้แก่ who, what, when, which, why และ how

5 แหล่งที่มาของโจทย์วิจัย

1. จากงานประจำที่มีอยู่ เช่น การวิจัยในห้องเรียน การวิจัยในโรงงาน
2. จากรายงานหรือเอกสารทางวิชาการ
3. จากแหล่งทุน เช่น สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) สนับสนุนทุนประเภทมุ่งเป้าเรื่องข้าง มันสำปะหลัง ยางพารา
4. จากปัญหาในท้องถิ่นหรือประเทศ เป็นปัญหาที่ค้นพบจากงานบริการวิชาการหรือการถ่ายทอดเทคโนโลยีในระดับท้องถิ่นหรือประเทศ
5. จาก users เช่น ได้ยินชาวบ้านพูดเรื่องแนวกันไฟ ชาวบ้านทำแล้วต้องรีบปล่อย นักวิจัยที่มีความรู้ในเรื่องนี้ก็กลายเป็นโจทย์วิจัยได้
6. จากภัยพิบัติ เช่น สึนามิจะเห็นได้ชัดมาก ทุกสาขาวิชาระดมกันเพื่อที่ว่าจะทำวิจัยอย่างไร
7. จากช่องว่างระหว่างความเป็นจริงกับความน่าจะเป็น

กรณีการสำรวจทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวตามทฤษฎีทุนชุมชนจะมีอยู่ 5 ด้าน คือ ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม/ทุนความรู้ ทุนสัญลักษณ์ ทุนสังคม และทุนประสบการณ์ในอดีต แต่ในความเป็นจริงกลับเริ่มพบปัญหาเพราะความเป็นจริงไม่น่าจะเป็นอย่างที่เราควรจะเป็น นักวิชาการจะอย่างไรให้ 2 อย่างคือ ความน่าจะเป็นและความเป็นจริงใกล้เคียงกันที่สุด หลักการที่ SeS ใช้มากคือ การประยุกต์หลักการทางทฤษฎีมาใช้ในกรณีเฉพาะให้เหมาะสมกับบริบท ตัวอย่างหลักการทฤษฎีการท่องเที่ยวเพื่อชุมชน (CBT: Community-based Tourism) บอกไว้ว่า ต้องไม่ให้การท่องเที่ยวเป็นรายได้หลักของชุมชน แต่ต้องทำให้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นโจทย์การวิจัยของนักวิชาการ

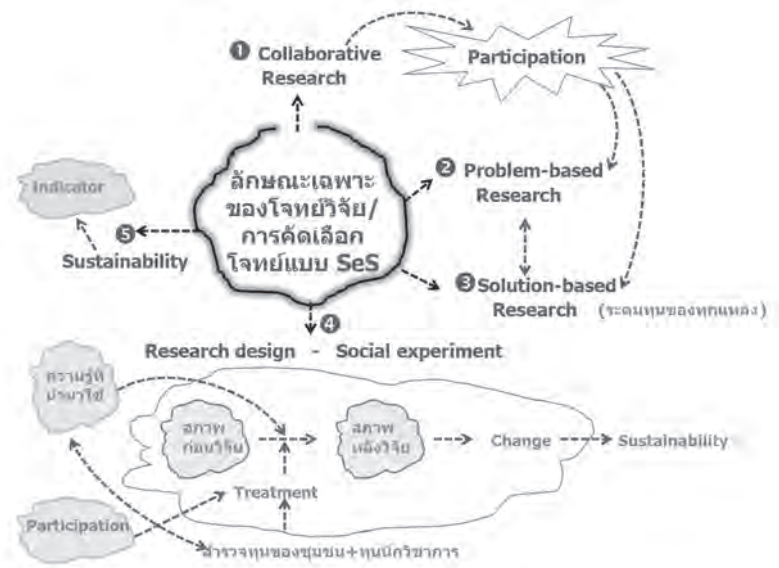
8. จากหลักการทั่วไปหรือทฤษฎี ซึ่งเป็นกรณีเฉพาะ
9. จากความสนใจเฉพาะตัว เป็นความสนใจเฉพาะตัวของนักวิชาการเอง

6 ที่ไปของโจทย์การวิจัย

ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่กำกับ consequent หรือผลสืบเนื่องของงานที่สำคัญคือ

1. จุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการวิจัยในตอนต้น
2. กรอบแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
3. วิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและกิจกรรมเสริม เป็นการกำหนดวิธีการวิจัย
4. ความถูกต้องและแม่นยำถูกต้อง

7 ลักษณะเฉพาะของโจทย์ และการเลือกโจทย์วิจัยแบบ SeS

หากเป็นงานวิจัยแบบ SeS จะเป็นงานวิจัยแบบ collaborative คือ มีกลิ่นอายที่สำคัญมากบนเส้นทางของ “PAR” โดยจะอยู่ภายใต้ผู้กำกับเส้น 5 คน คือ

1. Collaborative research
2. Problem-based research เป็นโจทย์ที่มาจากปัญหา แต่มีความเชื่อที่ว่าที่ไหนมีปมเชือกที่นั่นต้องมีวิธีแก้ ซึ่งจะแตกต่างจากงานวิจัยแบบ basic research ค่อนข้างมาก
3. Solution-based research เป็นการระดมทุนทุกประเภทของทุกแหล่ง
4. Research design-social experiment เป็นในเรื่องของการทดลองของจริงในชุมชน
5. Sustainability หรือความยั่งยืน

5

การเขียน concept paper/proposal งานวิชาการเพื่อสังคม

โดย

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

นักวิชาการอาวุโส สถาบันคลังสมองของชาติ

ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง

ผู้อำนวยการสถาบันคลังสมองของชาติ

Concept paper คืออะไร

Why ทำไมต้องเขียน concept paper

องค์ประกอบ หรือ format

การพัฒนา concept paper/proposal ด้วย logical framework

การประเมิน proposal

การเขียน “concept paper” และ “proposal” จะมีความคล้ายคลึงกันในสาระสำคัญ โดยเนื้อหาสำคัญประกอบด้วย 3 ส่วนหลักๆ คือ 1) ที่มาและความสำคัญของปัญหา 2) literature review หรือความรู้ที่เราจะใช้ และ 3) วิธีการและระเบียบวิธีวิจัยที่จะพิสูจน์ หากเป็น concept paper เนื้อหาในส่วนที่ 2 ค่อนข้างจะเบา แต่หากเป็น proposal เนื้อหาในส่วนที่ 2 จะค่อนข้างหนัก

1 Concept paper มีความหมายอย่างไร

Concept paper อาจให้ความหมาย 2 มุมมองคือ มุมมองสำหรับงานวิจัยทั่วไป และเฉพาะงานลักษณะ SeS คือ

มุมมองแรก concept paper และ proposal เปรียบเสมือนแผนที่นำทางในการทำงานหรือเครื่องมือในการกำกับทิศทางการทำงาน ตัวอย่างเช่น การเข้าร่วมประชุมวิชาการหรือการมาอบรมในแต่ละครั้งของอาจารย์มหาวิทยาลัยเป็นเหมือนการเดินทางด้านสติปัญญา ซึ่งการเดินทางก็ต้องมีแผนที่ หากไม่มีแผนที่จะมีโอกาสในการหลงทางสูง

มุมมองที่สอง ในมุมมองของงาน SeS แล้ว concept paper เป็นได้ทั้ง product ของการทำงาน และเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการหรือเครื่องมือในการสร้างความร่วมมือและการมีส่วนร่วม รวมทั้งสร้างทางเลือกในการแก้ปัญหาให้กับชุมชน โดยมี PAR เป็นเครื่องมือช่วย

2 Why ทำไมต้องเขียน concept paper

การเขียน concept paper หรือ proposal คงไม่ใช่เพื่อประโยชน์ในการพิจารณาอนุมัติทุนเพียงอย่างเดียว หากแต่การเขียน concept paper ยังมีความจำเป็นในการเขียนเพื่อประโยชน์ด้านอื่นๆ ดังนี้

1. เพื่อให้ความกระจ่างกับตัวเอง (explicit) หากใครเคยเขียนหนังสือจะสังเกตเห็นว่า การเขียนหนังสือจะมี function อยู่ 2 ประการคือ หากผู้เขียนคิดไม่ออกว่า จะเขียนอะไร ผลงานเขียนจะสะท้อนออกมาจากข้างในว่า ความคิดของผู้เขียนยังไม่ชัด แต่เมื่อเขียนเสร็จ ผลงานเขียนนั้นจะทำหน้าที่เป็น “tools” ให้ความคิดของผู้เขียนชัดเจนมากขึ้น และพร้อมที่จะเติมเต็มหรือปรับแก้แล้ว
2. เพื่อความเข้าใจร่วมกันของผู้ร่วมทำโครงการ ซึ่งงาน SeS มีลักษณะการทำงานเป็นทีม proposal จึงเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสร้างความเข้าใจให้ตรงกัน
3. เพื่อวางแผนการทำงานร่วมกัน
4. เพื่ออธิบายงานให้คนอื่นเข้าใจ การสื่อสารด้วยการพูดคุยอย่างเดียว อาจเกิดการคลาดเคลื่อนของข้อมูลได้ จึงจำเป็นที่จะต้องมีส่วนที่เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นที่ยืนยันในการสร้างความเข้าใจร่วมกัน ทำหน้าที่คล้าย Term of Reference (TOR) หรือ Memorandum of Understanding (MOU) โดยเป็นการอธิบายเพื่อควบคุมความหมาย และขอบเขตให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นการเขียนเพื่อตรวจสอบว่าวิธีการที่ใช้จะไปสู่การบรรลุเป้าหมายหรือไม่

5. เพื่อใช้ติดตามผล ดูการเปลี่ยนแปลงก่อนและหลังของกลุ่มเป้าหมายเมื่อทำโครงการ
6. เพื่อตรวจสอบว่าวิธีการที่ใช้/กิจกรรมที่ทำบรรลุเป้าหมาย
7. เพื่อเป็น “สัญญาร่วมกัน” ระหว่างทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
8. เพื่อนำมาสรุปบทเรียน

3 องค์ประกอบ หรือ Format

องค์ประกอบหรือบางกรณีเรียกว่า “แบบฟอร์มโครงร่างการวิจัย” หลักๆ จะประกอบด้วย 1) ที่มาและความสำคัญของปัญหา 2) วัตถุประสงค์การวิจัย 3) ขอบเขตของโครงการ ทั้งพื้นที่และระยะเวลา 4) แนวคิด/ทฤษฎี/งานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ช่วยทำความเข้าใจ 5) ระเบียบวิธีวิจัย เช่น กลุ่มตัวอย่าง เครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูล 6) แผนการดำเนินกิจกรรม 7) แผนการวิเคราะห์/สังเคราะห์ข้อมูล 8) ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ 9) งบประมาณ

ส่วนที่ 1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เป็นส่วนที่ผู้เขียนอธิบายบริบทของชุมชนในอดีตและสถานการณ์ในปัจจุบัน รวมถึงปัญหาของชุมชน และปัญหา/ข้อเสนอทางวิชาการ หากเปรียบเทียบกับละครโทรทัศน์ ในส่วนแรกจะเป็น title ละคร ที่มีรายละเอียดให้คนดูทราบ ว่า ในละครเรื่องนี้ มีตัวละครใดบ้าง และจะมีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกิดขึ้นบ้างในเรื่อง เพื่อเชิญชวนให้ผู้ชมอยากรู้และติดตามดูต่อไป กรณีของการเขียนก็เช่นกัน โดยในกรณีของงานวิจัย SeS อาจเพิ่มเติมเนื้อหาที่ไม่ได้ให้ผู้อ่านเห็นเพียงแต่ปัญหาของชุมชนเท่านั้น แต่เห็นถึงความพยายามของชุมชนด้วยว่าที่ทำนั้นดีหรือไม่ดีอย่างไร

ส่วนที่ 2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ส่วนที่ 3 ขอบเขตของโครงการ

สามารถเขียนได้หลายรูปแบบ เช่น ขอบเขตเรื่องพื้นที่ ขอบเขตเรื่องระยะเวลา เป็นต้น

ส่วนที่ 4 แนวคิดและทฤษฎี

โดยทฤษฎีที่ใช้มี 2 ส่วน 1) ความรู้เฉพาะแต่ละสาขา 2) ความรู้ด้านวิวิธวิทยา เช่น เรื่อง PAR เพราะ ทฤษฎีเป็นการบอกผู้อ่านว่า จะถูกนำไปพบกับอะไรบ้าง แบบใดบ้าง เนื้อหาในส่วนนี้อาจรวมถึงตัวแปร กรอบการวิจัย และนิยามศัพท์ปฏิบัติการ

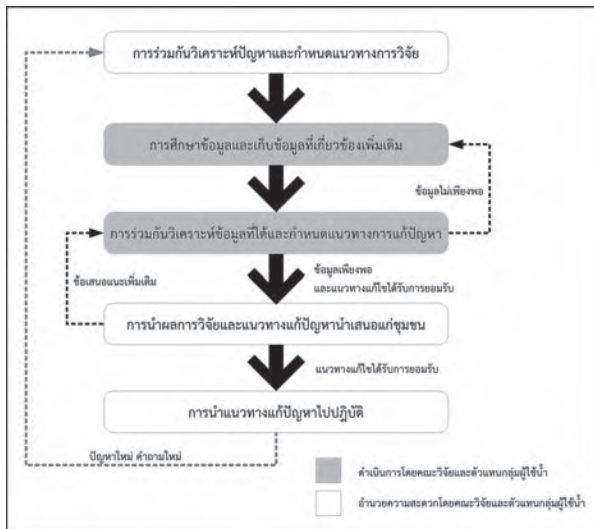
ส่วนที่ 5 ระเบียบวิธีวิจัย เช่น กลุ่มตัวอย่าง เครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูล

ส่วนที่ 6 แผนการดำเนินงาน

สามารถเขียนได้หลายรูปแบบ ดังตัวอย่างประกอบด้านล่าง

ตัวอย่างที่ 1

แสดงขั้นตอนและความเชื่อมโยงของแต่ละกิจกรรมกับบทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

จากบทความเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อพัฒนากลุ่มผู้ใช้น้ำให้สามารถบริหารจัดการน้ำชลประทานระบบท่อได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต.ปungะแดง อ.สว่างวีระวงศ์ จ.อุบลราชธานี” เขียนโดย ดร.วรงค์ นัยวินิจ ตีพิมพ์ในวารสารวิจัย เพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2558)

ตัวอย่างที่ 2 แสดงแผนกิจกรรมกับช่วงเวลา

กิจกรรม	เดือน											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. กิจกรรมการประชุมคณะผู้วิจัยและที่ปรึกษาโครงการ												
2. กิจกรรมการสำรวจองค์ความรู้และการวิเคราะห์ประเด็นแบบ												
3. กิจกรรมการถ่ายโอนความรู้												
3.1 รูปแบบการฝึกอบรม												
3.1.1 รูปแบบการฝึกอบรมครั้งที่ 1 เน้นให้ความรู้เรื่องการสื่อสาร												
3.1.2 รูปแบบการฝึกอบรมครั้งที่ 2 เน้นให้ความรู้เรื่องสุขภาพ												
3.1.3 รูปแบบการฝึกอบรมครั้งที่ 3 เน้นให้ความรู้กระบวนการ												
3.2 รูปแบบการศึกษาดูงาน												
3.3 รูปแบบการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้												
4. กิจกรรมการจัดเวทีเพื่อคืนข้อมูลวิจัย												
5. กิจกรรมติดตามและประเมินผลผลกระทบแบบรวม												
6. กิจกรรมการจัดทำรายงานผลการวิจัย												
	ตามกำหนดของ สสส.											

1 = เดือนธันวาคม 2550 5 = เดือนเมษายน 2551 9 = เดือนสิงหาคม 2551
 2 = เดือนมกราคม 2551 6 = เดือนพฤษภาคม 2551 10 = เดือนกันยายน 2551
 3 = เดือนกุมภาพันธ์ 2551 7 = เดือนมิถุนายน 2551 11 = เดือนตุลาคม 2551
 4 = เดือนมีนาคม 2551 8 = เดือนกรกฎาคม 2551 12 = เดือนพฤศจิกายน 2551

ตัวอย่างที่ 3 แสดงแผนกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์/เครื่องมือ/ช่วงเวลา

จากบทความเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อพัฒนากลุ่มผู้ใช้น้ำให้สามารถบริหารจัดการน้ำลุ่มประเทานระบบบึงทองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต.บึงมะแลง อ.สว่างวีระวงศ์ จ.อุบลราชธานี” เขียนโดย ดร.วงศก นัยวินิจ ตีพิมพ์ในวารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2558)

ส่วนที่ 7 แผนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

สามารถพิจารณาได้หลายทางเลือกคล้ายกับร้านอาหารจานด่วนที่มี option ให้เลือกหลายอย่าง 1) พิจารณาตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของงาน 2) พิจารณาจาก output, outcome และ impact 3) พิจารณาจาก research design โดยต้องมีการบันทึกข้อมูลสภาพก่อนการทำงาน จากนั้นใส่กิจกรรมหรือ treatment เข้าไป แล้วจึงตรวจสอบสภาพหลังการทำงาน เพื่อพิจารณาความเปลี่ยนแปลง (change) ซึ่งการวัด change สามารถทำได้ทั้งในแง่ของปริมาณและคุณภาพ ตัวอย่างเช่น ชุมชนมีคณะกรรมการในการบริหารจัดการของเขาอยู่แล้ว แต่การทำงานไม่ค่อยดีนัก เมื่อนักวิชาการเข้าไปทำงาน คณะกรรมการมาเข้าร่วมการประชุมเพิ่มมากขึ้น ลักษณะนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณ แต่ถ้าคณะกรรมการทำงานได้ดีขึ้น จะเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพ 4) พิจารณาจาก sustainability ซึ่งสามารถวัดได้หลายรูปแบบ เช่น ตัวบุคคล กลุ่มคน คณะกรรมการ แผนงาน โครงสร้าง กองทุน กิจกรรมสืบเนื่อง และการขยายผล

ส่วนที่ 8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เนื้อหาส่วนนี้จะเชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์ และ stakeholder ของงาน

ส่วนที่ 9 งบประมาณ

บางกรณีจะมีเงื่อนไขหรือข้อจำกัดที่กำกับการเขียนจากแหล่งทุน

สรุป กระบวนการที่จะได้มาซึ่ง concept paper และ proposal ของ SeS จะต้องถูกกำกับด้วย “PAR” คือ ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม หากเขียน concept paper แบบ basic research ผู้เขียนยังไม่ต้องเห็นสภาพพื้นที่จริงก็สามารถเขียนได้เลย แต่ถ้าเป็นแบบ SeS ยังไม่เห็นโครงสร้างยังไม่สามารถห้ผู้นำตาได้คือ ต้องไปดูพื้นที่จริงให้เห็นกับตาเสียก่อน

4 การพัฒนา concept paper/proposal ด้วย logical framework

สำหรับการเขียน proposal ปัญหาที่พบได้บ่อยคือ เรื่องไม่มีความน่าสนใจ มีคนทำเกี่ยวกับเรื่องนั้นมามากแล้ว ไม่มีอะไรที่พิเศษหรือแตกต่างจากงานที่คนอื่นทำมาแล้ว ไม่มีการนำเสนอมุมมองใหม่ เริ่มงานจากมือเปล่าคือ ไม่รู้อะไรเกี่ยวกับเรื่องนั้น หรือชุมชนนั้นเลย คำถามของการวิจัย/วัตถุประสงค์/วิธีการ/ข้อมูลไม่มีความสัมพันธ์กัน ไม่รู้ว่าถ้าทำสำเร็จแล้วจะได้อะไร จะมีอะไรยืนยัน งบประมาณไม่สอดคล้องกับกิจกรรมหรือไม่สมเหตุผล

Proposal ที่ดีนั้น ควรประกอบด้วย 1) ที่มาและความสำคัญของปัญหา 2) ทบทวนงานที่มีผู้อื่นทำมาแล้ว และประสบการณ์ของผู้เสนอ 3) คำถามวิจัย/วัตถุประสงค์ของงานนี้ 4) วิธีการ เช่น กลุ่มเป้าหมาย กระบวนการทำงาน ข้อมูล การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล ฯลฯ 5) ตัวชี้วัดความสำเร็จของงาน 6) งบประมาณ และงวดเงิน รวมทั้งผลผลิตแต่ละงวดและ 7) ผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นต่อไป

เครื่องมือ logical framework จะช่วยในส่วนข้อที่ 3-6 โดยเป็นการวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันที่ไม่พึงประสงค์ (problem analysis) และวางแผนสร้างสิ่งที่อยากให้เกิดขึ้นในอนาคต (project planning) รวมทั้งระบุตัวชี้วัด (milestones or indicators)

“Logical framework planning” หรือ “Logical framework method” เป็นวิธีการแบบเหตุผลสัมพันธ์ โดยอาศัยหลักการความสัมพันธ์ในเชิงที่เป็นเหตุเป็นผลแบบต่อเนื่องและประสานกันทั้งในแนวตั้ง (vertical logic) และตามแนวนอน (horizontal logic) ตัวอย่างเช่น ในสถานการณ์หรือสภาพปัญหาที่พบคือ “กังวล เครียด หงุดหงิด” สาเหตุของสถานการณ์นั้นคือ “เงินไม่พอใช้” เราจะค้นหาต่อไปอีกว่า อะไรคือสาเหตุที่ทำให้เงินไม่พอใช้ อาจจะได้คำตอบว่า “รายได้น้อย ค่าใช้จ่ายมาก” แล้วอะไรที่เป็น

สาเหตุให้ “รายได้น้อย ค่าใช้จ่ายมาก” เป็นการค้นหาสาเหตุแบบลำดับชั้นลึกลงไปเรื่อยๆ จากบนลงล่าง คำตอบสุดท้ายอาจเป็นว่า “เพราะไม่มีงานอะไรใหม่ๆ” ดังภาพประกอบ

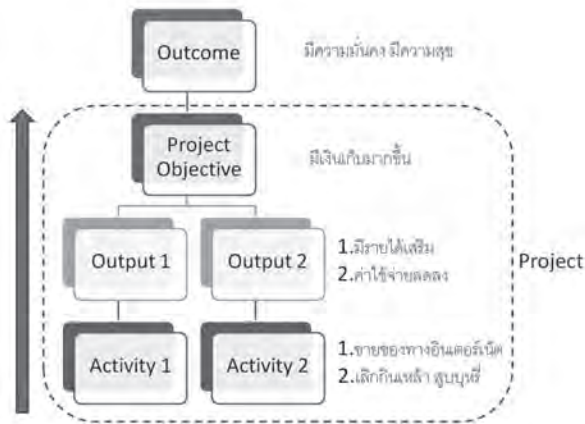
เค้าโครงของปัญหา (Problem analysis)

เมื่อค้นหาสาเหตุของปัญหาหรือสถานการณ์ที่ไม่พึงประสงค์จนสิ้นสงสัยแล้ว หรือบางครั้งเรียกว่า “problem tree” จะทำการเปลี่ยนปัญหาเหล่านั้นให้เป็นโครงการ โดย keyword สำคัญของการทำ Logical framework คือ

- Outcome หมายถึง ผลที่หวังว่าจะเกิดขึ้นจากโครงการ (แต่สัญญาไม่ได้) ในที่นี้มีความหมายในระดับเดียวกับ “goal” และ “impact”
- Project objective หมายถึง ผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นเมื่อทำโครงการสำเร็จ
- Output หมายถึง ผลที่เชื่อว่าจะเกิดขึ้นจากกิจกรรมที่
- Activity หมายถึง สิ่งที่จะทำจริง (action) ซึ่งสาเหตุขั้นสุดท้ายจะกลายเป็นกิจกรรมต่างๆ ของโครงการโดยอาจมีหลายกิจกรรมก็ได้

เปลี่ยน Problem ปัจจุบัน ให้เป็น Proposal (1)

อย่างไรก็ตาม ในบางกรณีการเปลี่ยนจากปัญหาเป็นวัตถุประสงค์ อาจมีเงื่อนไขเรื่องความเป็นไปได้ (probability) หรือความไม่แน่นอน (uncertainty) กำกับอยู่ด้วย ยกตัวอย่างเช่น หากจะแก้ไขปัญหา “เงินไม่พอใช้” เพื่อให้มีความมั่นคงและมีความสุข ด้วยกิจกรรมหาเลขเด็ด และซื้อล็อตเตอรี่ โดยคาดหวังจะได้ output คือ ล็อตเตอรี่เลขสวย และถูกล็อตเตอรี่รางวัลที่ 1 ในเวลาต่อมา จะเห็นว่า โครงการนี้มีความเสี่ยงที่จะไม่สำเร็จและบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ดังภาพประกอบ

โครงการที่ดีควรสามารถวัดความสำเร็จหรือมีหลักฐานยืนยันในแต่ละขั้นตอน ซึ่งการระบุตัวชี้วัดนี้ ต้องเข้าใจว่ามี 3 ส่วนที่มาด้วยกัน คือตัวชี้วัด หลักฐานยืนยัน และแหล่งข้อมูลที่จะไปหาหลักฐานนั้นได้ ถ้ามีแต่ตัวชี้วัดแต่ไม่มีหลักฐานยืนยันก็ไม่มี ความหมายอะไร หรือกำหนดตัวชี้วัดและหลักฐานที่ต้องการได้แล้วแต่ไม่มีแหล่งข้อมูล ก็จะต้องสร้างโครงการอีกโครงการหนึ่งเพื่อไปหาข้อมูลนั้น ซึ่งไม่ใช่เรื่องเล็กๆ อนึ่ง ถ้าใช้กรอบแนวคิดเกี่ยวกับการเมืองว่าด้วยการวัด (the politics of measurement) จะได้ คำตอบว่า การวัดเป็นเรื่องของข้อมูลและการตีความ ผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องตกลงกันว่า จะวัดผลอย่างไร ไม่ว่าจะเป็น

- ปริมาณ : จำนวนเท่าไรจึงจะพอ ?
- คุณภาพ : ขนาดไหนจึงจะถูกใจ?
- เวลา : เมื่อไรจึงจะพอใจ?
- ใคร : เป็นคนตัดสินใจ?
- ต้นทุน เท่าไรจึงจะเรียกว่าคุ้มค่า หรือแพง?

Logical framework matrix

	Description	Indicators	Verification
Outcome			
Project Objective			
Outputs	1. 2.		
Activities	1.1 2.1		

ลักษณะที่ดีของตัวชี้วัดคือ สามารถวัดสิ่งที่ต้องการจะวัดได้ (valid) และสามารถหาหลักฐานมายืนยันได้ (verifiable) รวมทั้งมีความเฉพาะเจาะจง (targeted: quantity, quality, and time) และเป็นอิสระจากกัน (independent) นอกจากนี้ในการทำงานจริง มักจะพบกับ “assumption” หรือ สิ่งที่เป็นเงื่อนไขภายนอกโครงการ ที่ถือว่าเป็นเรื่องปกติที่ควรจะมีอยู่ (take for granted) อยู่เหนือหรือ control ของโครงการ แต่หากเปลี่ยนแปลงจะมีผลต่อ outputs และ outcomes ของโครงการ

อย่างไรก็ตาม เราสามารถจัดการกับ assumption ได้โดยการนำเข้ามาในโครงการคือ เปลี่ยน assumption เป็น งานที่ต้องทำ หรือถ้าไม่สามารถจัดการกับ assumption นั้นได้ก็ปรับแผนโครงการเพื่อหลีกเลี่ยง หรือคอยติดตามเผื่อระวัง assumption นั้น หากมีสัญญาณว่าจะเกิดขึ้น ก็ทบทวนแผนงานของโครงการใหม่

5 การประเมิน proposal

การประเมิน proposal ประกอบด้วย stakeholder สำคัญ 4 กลุ่มคือ 1) ผู้เขียน proposal ซึ่งเป็นผู้สื่อสารระหว่างความต้องการของชาวบ้านหรือชุมชนให้กับบุคคลที่สามให้เข้าใจตรงกัน 2) ชาวบ้านหรือชุมชน 2) ผู้ให้ทุน อาจเป็นมหาวิทยาลัยหรือหน่วยงานสนับสนุนทุนวิจัยต่าง ซึ่งจะมีวัตถุประสงค์ของการให้ทุนที่มุ่งเน้นแตกต่างกันไป 3) ผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นผู้ให้ความเห็นทางวิชาการหรือเนื้อหาของงาน ในส่วนนี้ จึงจะขอยกตัวอย่างการประเมินผล proposal งานวิชาการเพื่อสังคมในมุมมองของผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก 2 ตัวอย่างคือ

ตัวอย่างที่ 1

เกณฑ์การพิจารณา

1. มีเป้าหมายชัดเจน (clear goals)
2. ใช้วิธีการที่เหมาะสม (appropriate methods)
3. มีการเตรียมการอย่างเหมาะสม (adequate preparation)
4. สอดคล้องกับทรัพยากร (งบประมาณ คน เวลา) ที่มีอยู่ หรือที่มีโอกาสจะหาได้
5. ใช้ภาษาที่ง่าย (simple) และตรงไปตรงมา (straightforward)
6. มีส่วนสำคัญที่ประทับใจ (“killer” ideas/ graphs/ diagrams)
7. ตอบสนองความต้องการของ major stakeholders ในขณะนั้น

เกณฑ์การประเมิน

ระดับดี	ระดับดีมาก	ระดับดีเด่น
ข้อ 1 ถึง 5	ข้อ 1 ถึง 6	ข้อ 1 ถึง 7

ตัวอย่างที่ 2

	4 โดดเด่น	3 ปกติ หรือพบ ได้ทั่วไป	2 พอรับได้	1 ไม่เพียงพอหรือ ไม่ตรง ประเด็น
ทุนเดิม (capital)				
ที่มาของปัญหา				
ความสำคัญของปัญหา				
ทบทวนงานที่ผู้อื่นทำมาแล้ว หรือ ความรู้เดิมเกี่ยวกับเรื่องนั้น				
ประสบการณ์ของผู้เสนอ ที่สอดคล้อง กับงานที่เสนอ				
วิธีวิทยา (methodology)				
ความเหมาะสมของวัตถุประสงค์ (objective) และผลผลิต (output)				
ความเชื่อมโยงของวัตถุประสงค์และ ผลผลิต กับความรู้เดิมที่ได้ทบทวนมา				
ความเป็นปฏิบัติการ (action-oriented) ของวัตถุประสงค์และผลผลิต				
ความเป็นไปได้ของตัวชี้วัดของ วัตถุประสงค์และผลผลิต				

	4 โดดเด่น	3 ปกติ หรือพบ ได้ทั่วไป	2 พอรับได้	1 ไม่เพียง พอหรือ ไม่ตรง ประเด็น
กิจกรรมและกระบวนการ (activity and process)				
ความเหมาะสมของวิธีการ(activity) ที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์และผลผลิตที่ตั้งไว้				
การมีส่วนร่วมของชุมชน ในกระบวนการทุกขั้นตอน (ออกแบบปฏิบัติการ เก็บข้อมูล และสรุปผล)				
มีวิธีการดึงดูด stakeholders ที่สำคัญ เข้าร่วมงานอย่างครบถ้วน				
ความแปลกใหม่ของกิจกรรมที่เสนอ หรือผลพลอยได้จากกิจกรรม				
การบริหารจัดการและการใช้ประโยชน์ (management and utilization)				
ความเหมาะสมของงบประมาณ				
ความรวดเร็วทันกาลของงานที่เสนอ ในการแก้ไขปัญหาที่ระบุ				
ความน่าสนใจของงานที่เสนอ เมื่อเทียบกับทางเลือกอื่น				
ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นในการขยายผล ไปยังที่อื่นหากทำสำเร็จ				

แต่โดยสรุป แผนงานนั้นไม่สำคัญเท่ากับกระบวนการวางแผน (“Most plans are useless, but planning is crucial”) งานของโครงการจะชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ ในระหว่างการทำ และมักจะเกิดโอกาสที่ไม่คาดฝันเสมอ ดังนั้น ควรมอง“โครงการ” เป็นสิ่งมีชีวิต เปลี่ยนแปลงได้ ทั้งแผนงาน กิจกรรม เวลา งบประมาณ ด้วยการหารือกับ stakeholders โดยผ่านการ monitoring, review และ evaluation เมื่อเจอปัญหาที่ไม่คาดฝัน ระหว่างทำงานก็ใช้โอกาสที่ไม่คาดฝันนั้นให้เป็นประโยชน์ แต่ “เป้าหมาย” ไม่ควรเปลี่ยน

6

หลักการและกรอบการประเมินคุณภาพ ผลงานวิชาการเพื่อสังคม

โดย

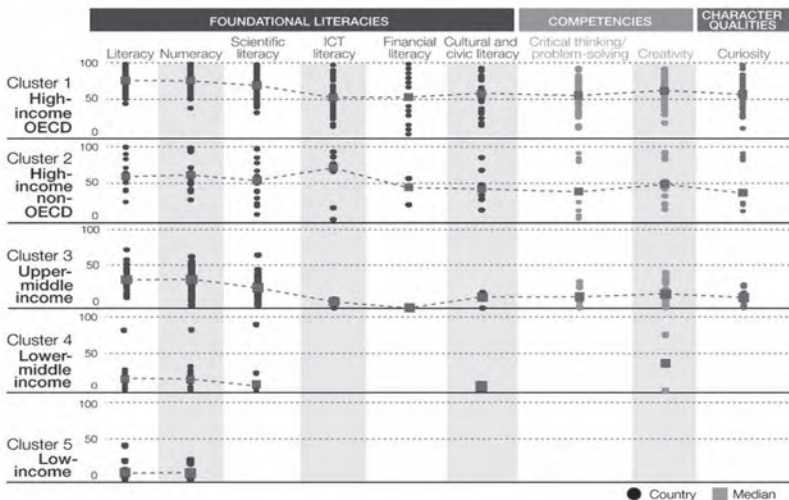
รศ.ดร. บวร ปภัสราทร

อาจารย์ประจำคณะเทคโนโลยีสารสนเทศ
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

ที่มาของเกณฑ์การประเมินผลงานวิชาการเพื่อสังคม
สาระสำคัญของกรอบการประเมินคุณภาพ

เมื่อปี 2554 คณะกรรมการข้าราชการพลเรือนในสถาบันอุดมศึกษา (ก.พ.อ.) ได้มีมติแต่งตั้งคณะกรรมการศึกษาลักษณะและรูปแบบของผลงานวิชาการรับใช้สังคม เพื่อให้ศึกษาและจัดทำคำจำกัดความและแนวทางการประเมินผลงานวิชาการรับใช้สังคม โดยมีดร.ถนอม อินทรกำเนิด เป็นประธาน ซึ่งผลงานของคณะกรรมการได้ผ่านความเห็นชอบเป็นประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ (ฉบับที่ 9) พ.ศ. 2556 แล้ว เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2556 โดยมีการประกาศไว้ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 130 ตอนพิเศษ 31ง หน้าที่ 37 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2556

1 ที่มาของเกณฑ์การประเมินผลงานวิชาการเพื่อสังคม

Source: World Bank income clustering for 91 sample countries. See Appendix 3 for select indicators behind each skill. Note that for some skills there were very few data points.

ปี 2012 World Bank ได้ทำการสำรวจทักษะ (skill) ที่สำคัญ 3 ด้านคือ 1) ความรู้พื้นฐาน (foundational literacies) 2) ความสามารถที่อยู่ในตัวเรา (competencies) 3) ลักษณะนิสัย (character qualities) ของ 91 ประเทศทั้งประเทศที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา โดยแบ่งเป็น 5 cluster คือ 1) High-income OECD 2) High-income non-OECD 3) Upper-middle income 4) Lower-middle income และ 5) Low-income พบว่า ประเทศกลุ่ม OECD มี Literacy สูงกว่าค่าเฉลี่ยเกินครึ่ง ส่วนประเทศไทยที่อยู่ในกลุ่ม upper-middle income มีความรู้ในเรื่องของเทคโนโลยีสารสนเทศ (ICT literacy) ความรู้ด้านการเงิน (financial literacy) ความรู้ด้านวัฒนธรรมและพลเมือง (cultural and civic literacy) อยู่ในระดับต่ำ นอกจากนั้นยังมีความสามารถที่อยู่ในตัวเรา และลักษณะนิสัยที่อ่อนด้อยกว่าคนในประเทศที่มีรายได้สูงอย่างชัดเจน

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นว่า สังคมต้องการการพัฒนาทั้งในด้านความรู้พื้นฐาน ความสามารถ และลักษณะนิสัย เพื่อให้สามารถหลุดพ้นจากกับดักของการเป็นประเทศรายได้ปานกลางได้ เริ่มต้นจากการเพิ่มความรู้พื้นฐานมีอยู่หลายเรื่องที่สำคัญ เช่น ความเป็นพลเมือง การจัดการหนี้สิน การบริหารทางการเงิน การพัฒนาด้านความสามารถที่ในตัวเองต้องพัฒนาทั้งการคิดเชิงวิพากษ์และการแก้ปัญหา (critical thinking/problem-solving) และความคิดสร้างสรรค์ (creative) ซึ่งมีระดับต่ำมาก เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มประเทศ OECD เช่นเดียวกับการพัฒนาด้านลักษณะนิสัยให้มีระดับความสนใจใฝ่รู้ (curiosity) สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ ในสภาพที่ไม่มี ความสนใจใฝ่รู้ ก็จะไม่รู้หรือมองไม่เห็นปัญหาที่กำลังเกิดขึ้น เมื่อมองไม่เห็นปัญหาก็ก็น่าเป็นต้องมีความสามารถในการแก้ปัญหาและไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ขั้นพื้นฐานต่างๆ สังคมที่อ่อนด้อยทักษะทั้งสามด้านจะสะสมปัญหามานานาประการ โดยปราศจากความพยายามที่จะแก้ไข เป็นผลให้การทำงานวิชาการเพื่อสังคมจึงมีความยุ่งยากและสลับซับซ้อนมากกว่าที่เกิดขึ้นในสังคมรายได้สูงที่อุดมพร้อมด้วยทักษะดังกล่าว การสร้างความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นจึงไม่อาจกระทำได้โดยอาศัยการวิจัยตามแนวทางดั้งเดิมแต่เพียงอย่างเดียว ต้องมีหนทางใหม่ที่ผูกพันใกล้ชิดกับสังคมมาช่วยเติมเต็ม

กระบวนการวิจัยแบบดั้งเดิม (Traditional research) กับ กระบวนการวิจัยที่ผูกพันใกล้ชิดกับสังคม (community-engaged research) มีความแตกต่างกันตั้งแต่การโจทย์วิจัย กระบวนการทำงาน การควบคุม/ประเมินผล/การตีความข้อมูล และความเป็นเจ้าของผลงาน ความแตกต่างดังกล่าวแสดงสรุปไว้ในตารางด้านล่าง สิ่งท้าทายที่สำคัญยิ่งสำหรับ community-engaged research ในบริบทของสังคมที่อ่อนด้อยทักษะสำคัญตามที่กล่าวมาแล้ว คือ การสื่อสารระหว่างคน 2 บริบท ระหว่างนักวิชาการที่พร้อมด้วยทักษะและคนในชุมชนที่อ่อนด้อยทักษะ ให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันทั้งการกำหนดโจทย์วิจัยที่สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชนและการทำงานร่วมกันระหว่างผู้คนที่มีความรู้ระดับทักษะแตกต่างกันมาก รวมทั้งการสร้างเชื่อมั่นในระหว่างกัน

Traditional research approach	Community-engaged research	
	Research with the community	Community-based participatory research approach
Researcher defines problem	Research IN the community, or WITH the community	Community identifies problem or works with researcher to identify problem
Research IN or ON the community	Research WITH community as partner	Research WITH community as full partner
People as subjects	People as participants	People as participants & collaborators
Community organizations may assist	Community organizations may help recruit participants & serve on Advisory Board	Community organizations are partners with researchers

Traditional research approach	Community-engaged research	
	Research with the community	Community-based participatory research approach
Researchers gain skills & knowledge	Researchers gain skills & knowledge, some awareness of helping community develop skills	Researchers & community work together to help build community capacity
Researchers control process, resources & data interpretation	Researchers control research, community representatives may help make minor decisions	Researcher & community share control equally
Researchers own data, control use & dissemination	Researchers own the data & decide how it will be used & disseminated	Data is shared, researchers and community decide its use and dissemination

นอกจาก community-engaged research แล้ว ยังมีรูปแบบการวิจัยแบบอื่นๆ ที่สามารถนำมาใช้สร้างการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีให้เกิดขึ้นกับผู้คนในชุมชนเป้าหมายได้ เช่น translational research ที่ใช้กันอยู่ในการสร้างการเปลี่ยนแปลงในด้านที่เกี่ยวกับสาธารณสุข รูปแบบการวิจัยที่เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่กับการแก้ปัญหาพื้นฐานที่สังคมเผชิญหน้าอยู่ในปัจจุบัน จำเป็นต้องมีหนทางใหม่มาเพิ่มเติม เพื่อให้มีผลงานที่มีปริมาณและคุณภาพเพียงพอที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีประสิทธิภาพ และส่งผลให้มีการลดช่องว่างที่มาจากการอ่อนด้อยทักษะนี้ลงไปได้อย่างมีนัยสำคัญ ทางเลือกหนึ่งของหนทางใหม่นี้คือการกำหนดให้ผลงานวิชาการรับใช้สังคมเป็นผลงานหนึ่งที่สามารถเข้าสู่อำนาจวิชาการได้

2 สารสำคัญของ กรอบการประเมินคุณภาพ

เนื่องจาก “ผลงานวิชาการรับใช้สังคม” เป็นผลงานอีกประเภทหนึ่งซึ่งเทียบเท่ากับผลงานวิจัยหรือผลงานวิชาการในลักษณะอื่น มีลักษณะเฉพาะ จำเป็นต้องกำหนด คำนิยาม รูปแบบและลักษณะการเผยแพร่ให้ชัดเจน รวมทั้งแนวทางการประเมินคุณภาพก็มีความแตกต่างจากผลงานอื่นๆ โดยมุ่งเน้นที่การนำความรู้ความเชี่ยวชาญไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์หรือผลกระทบในทางบวกต่อชุมชนหรือสังคม ตามประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ (ฉบับที่ 9) พ.ศ. 2556 จึงได้ระบุนิยามไว้ว่า

“ผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมหรือท้องถิ่น ที่เกิดขึ้นโดยใช้ความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาอย่างน้อยหนึ่งสาขาวิชา และปรากฏผลที่สามารถประเมินได้เป็นรูปธรรม โดยประจักษ์ต่อสาธารณะ

ผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมนี้ต้องเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นทางด้านใดด้านหนึ่ง หรือหลายด้านเกี่ยวกับ ชุมชน วิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม อาชีพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง คุณภาพชีวิต หรือสุขภาพ หรือเป็นผลงานที่นำไปสู่การจดทะเบียนสิทธิบัตรหรือทรัพย์สินทางปัญญาในรูปแบบอื่นที่สามารถแสดงได้เป็นที่ประจักษ์ว่าสามารถใช้แก้ปัญหาหรือพัฒนาสังคม และก่อให้เกิดประโยชน์อย่างชัดเจน หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงในความตระหนักและการรับรู้ในปัญหาและแนวทางแก้ไขของชุมชน

ทั้งนี้ไม่นับรวมงานที่แสวงหากำไรและได้รับผลตอบแทนส่วนบุคคลในเชิงธุรกิจ”

จากคำนิยามข้างต้นจะพบว่า ประกาศดังกล่าวมีสาระสำคัญอยู่ 4 เรื่องคือ
1) เกิดประโยชน์ต่อชุมชนหรือท้องถิ่น 2) ใช้ความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาอย่างน้อยหนึ่ง

สาขา (คนหลายสาขาวิชามาทำงานร่วมกัน) 3) ประเมินได้เป็นรูปธรรม (ถ้าวัดไม่ได้ ก็จัดการไม่ได้) 4) ประจักษ์ต่อสาธารณชน (อาจใช้การนำเสนอได้ในหลากหลายรูปแบบ อาทิ นิทรรศการ, การจัดการทดลองในพื้นที่, วารสาร ฯลฯ) ซึ่งจะขออธิบายเพิ่มเติม ดังนี้

สาระสำคัญที่ 1 เกิดประโยชน์ต่อชุมชนหรือท้องถิ่น มี 4 ประเด็นหลักคือ

- เน้น local discovery และต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นทางด้านใดด้านหนึ่ง หรือหลายด้านเกี่ยวกับ ชุมชน วิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม อาชีพ เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง คุณภาพชีวิต หรือสุขภาพ
- ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างชัดเจน หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงในความคิดและการรับรู้ในปัญหาและแนวทางแก้ไขของชุมชน
- ต้องเป็นงานที่มีลักษณะคุณภาพ 3 องค์ประกอบนี้ร่วมด้วยคือ 1) ก่อให้เกิดความรู้ใหม่ 2) มีการวิเคราะห์หรือสังเคราะห์ และ 3) สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้หรือมีผลกระทบต่อการพัฒนาชุมชน สังคม หรือประเทศ
- ผลงานที่นำไปสู่การจดทะเบียนสิทธิบัตรหรือทรัพย์สินทางปัญญาในรูปแบบอื่นที่สามารถแสดงได้เป็นที่ประจักษ์ว่าสามารถใช้แก้ปัญหาหรือพัฒนาสังคม

สาระสำคัญที่ 2 ใช้ความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาอย่างน้อยหนึ่งสาขา มีประเด็นสำคัญอยู่ 4 ประเด็นคือ

- โดยทั่วไปแล้วขั้นตอนการทำงานวิชาการเพื่อสังคมจะมีตั้งแต่ 1) identify needs and priorities 2) design 3) conduct และ 4) evaluate ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ทีมงานต้องทำร่วมกัน
- ผู้ขอกำหนดตำแหน่งต้องเป็นผู้ดำเนินการหลักในกิจกรรมในสาขาวิชาที่เสนอขอ โดยมีบทบาทในขั้นตอนการทำงานอย่างน้อย 3 ขั้นตอน

คือ 1) การวิเคราะห์สถานการณ์ก่อนเริ่มกิจกรรมรับใช้สังคม 2) การออกแบบหรือพัฒนาชิ้นงานหรือแนวคิดหรือกิจกรรม 3) การประเมินผลลัพธ์และสรุปแนวทางในการนำไปขยายผลหรือปรับปรุง

- การดำเนินการเป็นหมู่คณะ หรือมีการบูรณาการหลายสาขาวิชา ซึ่งมีผู้ร่วมงานจำนวนมาก ผู้ขอจะต้องเป็นผู้ดำเนินการหลักในสาขาวิชาที่เสนอขอ โดยให้ระบุบทบาทหน้าที่ของตนเอง และผู้ร่วมงานทุกคน และจะต้องลงนามรับรองโดยผู้ร่วมงานทุกคน โดยไม่จำเป็นต้องบอกเป็นสัดส่วน
- ต้องมีการระบุชื่อสาขาวิชาที่แสดงความรู้ความเชี่ยวชาญหลักของผู้ขอ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญเฉพาะในกระบวนการศึกษาและสร้างผลงานที่แก้ไขปัญหาหรือพัฒนาสังคม

สาระสำคัญที่ 3 ประเมินได้เป็นรูปธรรม

รูปแบบต้องจัดทำเป็นเอกสาร โดยมีคำอธิบาย/ชี้แจงโดยชัดเจนประกอบผลงานนั้น เพื่อชี้ให้เห็นว่า เป็นผลงานที่ทำให้เกิดการพัฒนานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ทำให้มีความเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น โดยต้องปรากฏเป็นที่ประจักษ์ในประเด็นต่อไปนี้

1. สภาพการณ์ก่อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
2. การมีส่วนร่วมและการยอมรับของสังคมเป้าหมาย
3. กระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น
4. ความรู้หรือความเชี่ยวชาญที่ใช้ในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น
5. การคาดการณ์สิ่งที่จะตามมาหลังจากการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นแล้ว
6. การประเมินผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
7. แนวทางการติดตามและธำรงรักษาพัฒนาการที่เกิดขึ้นให้คงอยู่ต่อไป

ทั้งนี้ นอกจากเอกสารแสดงผลงานดังกล่าวข้างต้นแล้ว อาจแสดงหลักฐานเพิ่มเติมอื่นๆ เกี่ยวกับผลงาน เช่น รูปภาพ หรือการบันทึกเป็นภาพยนตร์ หรือแถบเสียง หรือวีดิทัศน์ประกอบการพิจารณาด้วยก็ได้

การประเมินผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อาจใช้เครื่องมือ เช่น RE-AIM

ซึ่งทำหน้าที่เป็นรายการตรวจสอบประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาในการ ประเมินผลสัมฤทธิ์ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเป็นชุดคำถามที่ประกอบด้วย 1) Reach 2) Effectiveness 3) Adoption 4) Implementation และ 5) Maintenance

ส่วนแนวทางการประเมินผลงานทางวิชาการรับใช้สังคมนั้น คณะกรรมการ ผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อทำหน้าที่ประเมินผลงานทางวิชาการและจริยธรรมและจรรยาบรรณ ทางวิชาการ จะประเมินผลงานวิชาการรับใช้สังคมโดยใช้แนวทางในการประเมินดังต่อไปนี้

1. ประเมินจากเอกสารและหลักฐานประกอบการเสนอผลงาน
2. ประเมินจากหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง หรือสารสนเทศจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น
3. นอกจากการประเมินเอกสารและหลักฐานตามข้อ 1 และข้อ 2 แล้ว อาจประเมินจากการตรวจสอบสภาพจริงที่มีอยู่ในพื้นที่ร่วมด้วย ซึ่ง คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจะตรวจสอบด้วยตนเองหรือแต่งตั้ง ผู้แทน ให้ไปตรวจสอบแทนก็ได้

ทั้งนี้ การประเมินจะเน้นถึงการมีส่วนร่วมและการยอมรับของสังคมเป้าหมาย เป็นสำคัญ

สาระสำคัญที่ 4 ประจักษ์ต่อสาธารณะ

กำหนดให้มีการรับรองการใช้ประโยชน์ต่อสังคมของผลงานทางวิชาการรับใช้สังคม โดยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังต่อไปนี้

1. ให้สถาบันอุดมศึกษาหรือคณะวิชา แต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อทำหน้าที่รับรองการใช้ประโยชน์ต่อสังคมของผลงานทางวิชาการรับใช้สังคมนั้น
2. หรือผู้เสนอขอกำหนดตำแหน่งแสดงหลักฐานการรับรองการใช้ประโยชน์ต่อสังคมของผลงานทางวิชาการรับใช้สังคมจากผลการ ประเมินของสถาบันทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานกองทุน สนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย เป็นต้น ทั้งนี้ผลงานที่ขอต้องเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติหน้าที่ตาม ภาระงานซึ่งสถาบันอุดมศึกษาหรือคณะวิชาให้ความเห็นชอบด้วย

ความสำเร็จของการทำผลงานวิชาการรับใช้สังคมอยู่ที่การทำงานโดยใช้ข้อมูลสารสนเทศที่สามารถบ่งบอกความต้องการ และการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีที่เกิดขึ้นกับสังคมเป้าหมาย สามารถยืนยันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ด้วยข้อมูลสารสนเทศที่เป็นจริง ไม่ใช่เป็นเพียงการสร้างผลงานตามความเชื่อ ความอยาก หรือมโน ไม่ใช่การป่าวประกาศความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงตามความรู้สึก ของผู้ขอตำแหน่งวิชาการ ขอเน้นย้ำอีกครั้งว่าการสร้างผลงานวิชาการรับใช้สังคมต้องมี “ความจริงจากข้อมูล ไม่ใช่จากความรู้สึก” (“Fact, not opinion”) โดยขอให้ตระหนักในนิยามว่า fact คือ something that can be proven to be true ส่วน opinion คือ a personal feeling or belief about something ในระหว่างที่สร้างสรรค์ผลงานวิชาการรับใช้สังคม เพื่อให้ได้ผลงานที่น่าไปสู่ตำแหน่งวิชาการ ควบคู่กับการสร้างการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีให้เกิดขึ้น

7

การวิเคราะห์และสังเคราะห์ งานวิชาการเพื่อสังคม

โดย

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

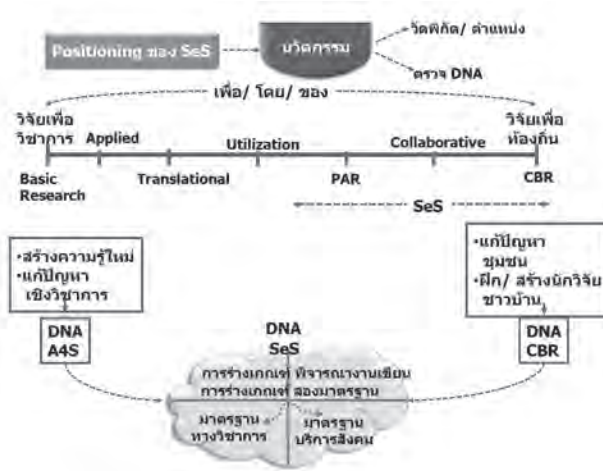
นักวิชาการอาวุโส สถาบันคลังสมองของชาติ

ตำแหน่งของงานวิชาการเพื่อสังคม
ความหมายของการวิเคราะห์และสังเคราะห์
ลำดับขั้นและวิธีการวิเคราะห์
การวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลง
การวิเคราะห์การมีส่วนร่วม

จากรูปแบบการนำเสนอผลงานฯ ตามประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ (ฉบับที่ 9) พ.ศ. 2556 ที่จะต้องจัดทำเป็นเอกสารโดยมีคำอธิบายชี้แจงชัดเจนในหัวข้อต่างๆ 7 หัวข้อคือ 1) สภาพการณ์ก่อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น 2) การมีส่วนร่วมและการยอมรับของสังคมเป้าหมาย 3) กระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น 4) ความรู้ความเชี่ยวชาญที่ใช้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น 5) การคาดการณ์สิ่งที่จะตามมาหลังจากการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นแล้ว 6) การประเมินผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น 7) แนวทางการติดตามและบำรุงรักษาพัฒนาการที่เกิดขึ้นให้คงอยู่ต่อไป จะมี keyword สำคัญอยู่ 2 คำคือ “change” และ “PAR” ซึ่งเป็นประเด็นหลักของการทำงานวิชาการเพื่อสังคมหรือ SeS เช่นกัน

1 ตำแหน่งของงาน วิชาการเพื่อสังคม

การวางตำแหน่งของงานวิชาการรับใช้สังคม หากจำแนกงานวิจัยออกเป็น 2 รูปแบบโดยพิจารณาจาก “เพื่อ/โดย/ของ” ระหว่าง “งานวิจัยเพื่อวิชาการ” ที่เน้นการสร้างความรู้ใหม่ และการแก้ปัญหาทางวิชาการ กับ “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ที่เน้นการแก้ปัญหาชุมชน และสร้างนักวิจัยชาวบ้าน งานนี้จะมีขอบเขตอยู่ที่ collaborative คือการทำงานวิจัยแบบร่วมมือกัน มีหลายคนมาร่วมเป็นเจ้าภาพ มีหลายฝ่ายที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมาทำงานอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งจะมีการกำกับการทำงานทั้งมาตรฐานทางวิชาการและมาตรฐานบริการสังคม ดังภาพประกอบด้านล่าง

2 ความหมายของการวิเคราะห์และสังเคราะห์

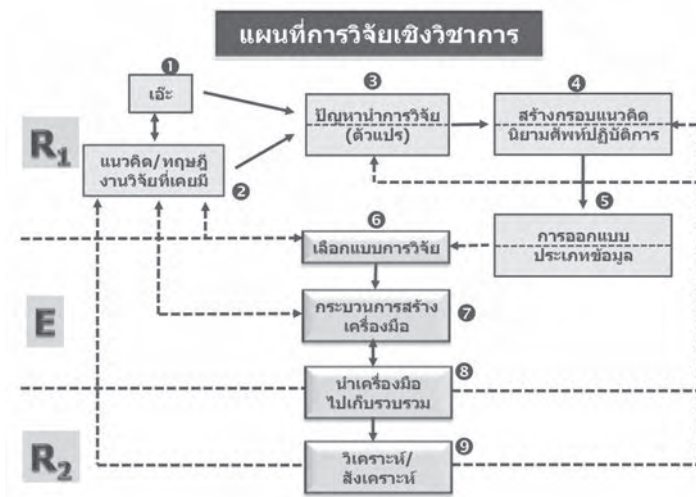
แ่งมุมแรก เป็นวิธีคิดขั้นที่ 4-5 หากพิจารณาจากวิธีการในการแสวงหาความรู้ที่มีอยู่ 6 ขั้นตอนคือ

กรณีเด็กเล็กๆ ที่เริ่มหาคำตอบเกี่ยวกับมักจะทำว่า “นี่อะไร นั่นอะไร” ซึ่งเป็นการแสวงหาความรู้ในระดับแรกคือ to know เป็นการรู้จัก element พอเด็กเริ่มโตขึ้นมาประมาณ 3-4 ขวบ หรือเริ่มเข้าโรงเรียนก็เกิดคำถามว่า “ทำไมหนูต้องไปโรงเรียน” แม่ก็จะตอบว่า “ใครไม่ไปโรงเรียนก็จะโง่” ถ้าเด็กเห็น relation ก็จะเข้าใจว่า ถ้าหนูไม่ไปโรงเรียนหนูก็จะโง่ เป็นระดับ understanding ถ้าเด็กเริ่มเปลี่ยนบริบท element และ relation ไปใช้ในเงื่อนไขใหม่ เช่นสงสัยว่า คุณยายอยู่บ้านไม่ได้ไปโรงเรียนแสดงว่าคุณยายโง่ กรณีนี้เป็นระดับ apply ส่วนขั้นตอนที่ 4 วิเคราะห์คือ การแยก และสังเคราะห์ ในขั้นตอนที่ 5 คือ การรวมใหม่ ซึ่งจะนำไปสู่ขั้นสุดท้ายคือ ขั้นตัดสินใจ ตามหลักการแสวงหาความรู้ควรมีกระบวนการตามลำดับขั้นตอน โดยเริ่มจาก to know ไปหา understanding, apply, analysis และ synthesize แล้วจึงตัดสินใจเป็นขั้นตอนสุดท้าย แต่ในความเป็นจริงมีคนจำนวนน้อยที่ทำตามลำดับขั้นแบบนี้ คนส่วนใหญ่จะอยู่ที่ขั้น to know หรือ to understanding แล้ว judge เลย

การวิเคราะห์และสังเคราะห์จะมีอยู่ 4 pattern คือ 1) แยกส่วนของสิ่งต่างๆ ออกมา แล้วรวมกลับไปเป็นเหมือนเดิมคือ เป็น element เก่า และ relation เก่า 2) เปลี่ยน element ใหม่ แต่ใช้ relation เก่า เหมือนช่างซ่อมรถยนต์ที่ต้องแยกชิ้นส่วนต่างๆ ออก เพื่อเปลี่ยนชิ้นส่วนที่เสียโดยเอาของใหม่ใส่ทดแทนเข้าไปในตำแหน่งเดิม 3) element เดิม แต่เปลี่ยน relation ใหม่ เช่น โค้ชฟุตบอล ไม่ต้องเปลี่ยนตัวนักฟุตบอลใหม่ แต่จัดตำแหน่งผู้เล่นกองหน้าและกองหลังใหม่ หรือ reorganize คือ การจัด relation ใหม่ในทีม ส่วน pattern ที่ 4 ยากที่สุดคือ เป็นการเปลี่ยนทั้ง element และ relation

แง่มุมที่สอง การวิเคราะห์/สังเคราะห์เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการวิจัยแบบทั่วไป

ดัดแปลงจาก Babbie, E, 1983

หมายเหตุ

R ย่อมาจาก Rationality

E ย่อมาจาก Empirical

งานวิจัยเริ่มต้นเมื่อเราเกิดความสงสัยหรือเมื่อต่อม “เฝ้า” ของเราทำงาน แต่ในการตอบใจหรือข้อสงสัยนั้น เราจะใช้วิธีแบบต่างๆไปไม่ได้ เราต้องใช้ scientific method ซึ่งเป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ และถ้ามองกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในมุม analytical จะเป็นวิธีการผสมระหว่างการหาความรู้แบบเก่า 2 วิธีคือ rationalism หรือการใช้เหตุใช้ผล ซึ่งปกติเราทำอยู่ในวิชาคณิตศาสตร์ กับ empirical หรือการเห็นด้วยเชิงประจักษ์ โดยต้องเรียงลำดับขั้นตอนแบบ RER ซึ่งเมื่อพิจารณารายละเอียดการทำ RER นี้จะมี 9 ขั้นตอนคือ 1) เริ่มจากความสงสัย 2) แนวคิด/ทฤษฎีงานวิจัยที่เคยมี 3) ปัญหานำการวิจัย (ตัวแปร) 4) สร้างกรอบแนวคิดและนิยามศัพท์ปฏิบัติการ 5) ออกแบบ 6) เลือกแบบการวิจัย 7) กระบวนการสร้างเครื่องมือ 8) นำเครื่องมือไปเก็บรวบรวมข้อมูล และ 9) วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล ทั้ง 9 ขั้นตอนนี้อาจสลับขั้นตอนการทำงานกลับไปกลับมาตามประเภทของงานวิจัยลักษณะต่างๆ อีกทีเมื่อลงมือวิจัยจริงๆ

แง่มุมที่สาม การวิเคราะห์/สังเคราะห์เป็นมากกว่า “การพรรณนา” (description)

หากเปรียบเทียบกับ การดำน้ำ description จะเหมือนการเอาหน้าจุ่มลงไปใต้น้ำเฉยๆ จะเห็นความลึกเพียงระดับหนึ่ง ส่วน understanding จะเหมือนได้ใส่ snorkel แต่หากเป็น explanation เหมือนการดำน้ำแบบ scuba ต้องมีตีนกบ ถึงออกซิเจน และอุปกรณ์อื่นๆ เพิ่มเข้ามา ซึ่งแน่นอนว่า ต้องมีการเตรียมการและขั้นตอนมากมาย ในหลักวิชาการจะนับเข้าเป็นกระบวนการวิเคราะห์หรือสังเคราะห์ก็ต่อเมื่อเป็นระดับของการทำความเข้าใจหรือการให้คำอธิบายแล้ว

ตัวอย่าง 1 : การพรรณนา/บรรยาย (Description)

เมื่อปี พ.ศ. 2538 ในช่วงสงกรานต์ ของประเทศไทย
มีผู้ประสบอุบัติเหตุลื่นล้มตาย 30,000 คน

What/ Who/ When/ Which/ Where/ attribute of thing

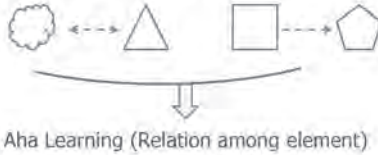
↓
Element

เป็นตัวอย่างของการเล่าเหตุการณ์ที่พบเห็นได้บ่อย เช่น การรายงานข่าวใน ชีวิตประจำวันปกติ เป็นการให้ข้อมูลที่ เป็น element การพรรณนานี้จะตอบคำถามไม่ได้ว่า ปริมาณ 30,000 คน นั้นมากหรือน้อย

ตัวอย่าง 2 : การทำความเข้าใจ (Understanding)

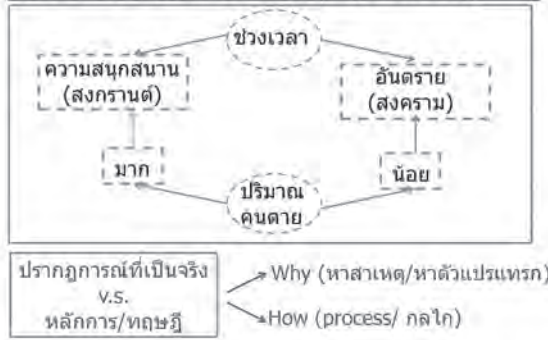
เมื่อปี พ.ศ. 2538 ในช่วงสงกรานต์ ของประเทศไทย
มีผู้ประสบอุบัติเหตุล้มตาย 30,000 คน

เมื่อปี พ.ศ. 2538 ในช่วงสงกรานต์อ่าวเปอร์เซีย
มีผู้ล้มตายจากสงกรานต์ 3,000 คน

เมื่อมีข้อมูลชุดที่ 2 มาเปรียบเทียบหรือทางการตลาดเรียกว่า benchmark ทำให้สามารถบอกได้ว่า ผู้ประสบอุบัติเหตุที่ตายในช่วงสงกรานต์ จำนวน 30,000 คน เป็นจำนวนที่มากหรือน้อย มีการมองเห็น relation ระหว่างเหตุการณ์/ข้อมูล

ตัวอย่าง 3 : การให้คำอธิบาย (Explanation)

ระหว่างสงกรานต์และสงครามเป็นรูปธรรม ถ้ายกระดับเป็นนามธรรมคือ ตัวแปรคือ ช่วงเวลา/moment ของเหตุการณ์ซึ่งเป็นนามธรรมต่างกัน ในช่วงเวลาของ สงกรานต์จะมี moment สนุกสนาน ส่วนสงครามอ่าวเปอร์เซียมี moment อันตราย หากเอานามธรรมของทั้ง 2 เหตุการณ์มาดู moment สนุกสนาน นอกจากสงกรานต์แล้วยังรวมถึงปีใหม่ คริสต์มาส ฯลฯ ส่วน moment อันตรายนอกจากสงคราม ก็รวมพวก

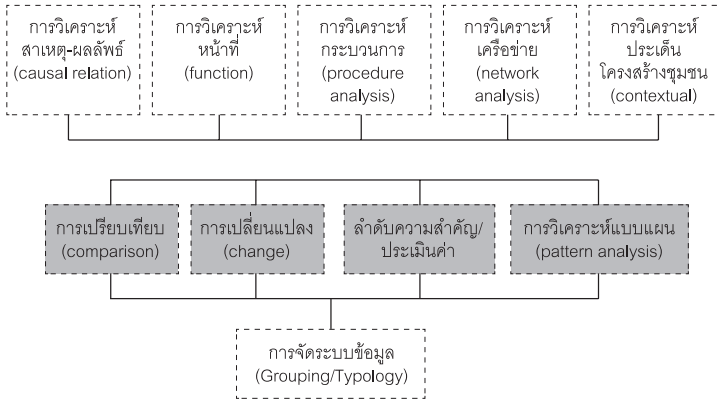
พิบัติภัยธรรมชาติก็ได้หมด ตัวเลขคนตายจะ 30,000 คน หรือ 3,000 คน เป็นตัวแปรประเภท “ปริมาณ” เรยกขึ้นมาเป็น variable หรือ category เวลาเรวดหรือ weight ก็เป็นมากหรือน้อย วิธีการแบบนี้เป็นการอธิบายสิ่งที่ป็นรูปธรรมให้เป็นนามธรรม หรือเป็น abstraction

เมื่อได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรมมาแล้ว เราก็ต้องมาทำแบบจำลองที่บอกว่า ช่วงเวลาสงครามที่มีความสนุกสนานมีคนตายมาก ส่วนช่วงเวลาสงครามที่มีความอันตรายมีคนตายน้อย ซึ่งขัดแย้งกับหลักการหรือบทที่ 2 ของงานวิจัยที่ว่า ช่วงอันตราย ปริมาณคนตายจะมาก ถ้าเป็นนักวิจัยจะต้องมีความสงสัยถึงความขัดแย้งของสถานการณ์ในเมืองไทยกับหลักการทั่วไปนี้ จะสังเกตว่า เหตุการณ์นี้อาจมีตัวแปรอื่นอีกก็ได้หรือที่เรียกว่า ตัวแปรแทรก นักวิจัยต้องทำหน้าที่ในการเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงกับหลักการหรือทฤษฎีมาทาบกันและอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้น ซึ่งในกรณีของช่วงสงครามตัวแปรแทรกอาจเป็นเหล่า และความประมาทที่เพิ่มเติมเข้ามา

การวิจัยเชิงปริมาณเป็นเหมือนการทดสอบทฤษฎีหรือหลักการที่มีตัวแปรอยู่แล้ว ซึ่งบางเหตุการณ์อาจมีตัวแปรแทรกซึ่งทฤษฎีหรือหลักการต่างๆ ยังอธิบายไม่ครอบคลุมถึง การวิจัยเชิงคุณภาพจึงเหมือนการหาตัวแปรหน้าใหม่ที่ยังไม่มีการอธิบายเสริมจากทฤษฎีหรือหลักการที่มีอยู่

3 ลำดับขั้นและวิธีการวิเคราะห์

หากจะลำดับวิธีการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลตามระดับของความซับซ้อน จะพบว่า

ตึก 3 ชั้นของการวิเคราะห์-สังเคราะห์

ชั้นแรกคือ การจัดระบบข้อมูล อาจเรียกกันว่า grouping หรือ typology เป็นภาคบังคับ

ชั้นที่ 2 มีหลายวิธี อาทิ การเปรียบเทียบ (comparison) เช่น การเปรียบเทียบรูปแบบ เนื้อหา ความคุ้มค่า ซึ่งไม่ใช่การบอกว่าใครดีกว่าใคร การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง (change analysis) ซึ่งสำคัญกับงานวิชาการเพื่อสังคมและเกณฑ์ ก.พ.อ. ฉบับที่ 9 การวิเคราะห์ลำดับความสำคัญ/ประเมินค่า การวิเคราะห์แบบแผน (pattern analysis) นิยมใช้มากในสายวิทยาศาสตร์

ชั้นที่ 3 อาทิ การวิเคราะห์สาเหตุ-ผลลัพธ์ (causal relation) การวิเคราะห์หน้าที่ (function) สายวิศวกรรมศาสตร์และสถาปัตยกรรมศาสตร์นิยมใช้มาก การวิเคราะห์กระบวนการ (procedure analysis) เป็น set เนื้อในจะมี subset ให้เลือกใช้ สายนิเทศศาสตร์จะนิยมใช้โดยตัวกระบวนการจะประกอบด้วย step และrelation ระหว่าง step ซึ่งในงานวิชาการเพื่อสังคมจะเป็นการวิเคราะห์กระบวนการโดยเลือก subset ที่เรียกว่า PAR การวิเคราะห์เครือข่าย (network analysis) จะมีเครื่องมือให้เลือกใช้อีก ส่วนการวิเคราะห์ประเด็นโครงสร้างชุมชน (contextual) จะพบกับคำว่า “Micro- Macro Linkage”

4 การวิเคราะห์ ความเปลี่ยนแปลง

สุภาชิตจันทน์กล่าวไว้ว่า “เราไม่มีทางกระโดดน้ำลงที่เดิมได้ เพราะแม่น้ำไหลอยู่ตลอดเวลา” เหมือนเวลาทำงานกับชุมชนไม่ว่านักวิชาการจะเข้าไปทำงานหรือไม่ ชุมชนก็เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาอยู่ดี แต่งานนี้สนใจที่ planned change หรือความเปลี่ยนแปลงที่นักวิชาการคิดวางแผนใส่ treatment เข้าไป โดยมีประเด็นสำคัญสำหรับการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงดังนี้

What is change

ความสำเร็จสูงสุด		
เมื่อแรกเกิด	ความสำเร็จสูงสุดคือ	สามารถหายใจได้ด้วยตัวเอง
เมื่ออายุได้ 1 ขวบ	ความสำเร็จสูงสุดคือ	สามารถจ้ำคนในบ้านได้ทุกคน
เมื่ออายุได้ 2 ขวบ	ความสำเร็จสูงสุดคือ	สามารถเดินได้
เมื่ออายุได้ 4 ขวบ	ความสำเร็จสูงสุดคือ	ไม่ลืรถี้นอน
เมื่ออายุได้ 15 ปี	ความสำเร็จสูงสุดคือ	มีเพื่อนฝูงมากมาย
เมื่ออายุได้ 20 ปี	ความสำเร็จสูงสุดคือ	เรื่องบนเตียง
เมื่ออายุได้ 30 ปี	ความสำเร็จสูงสุดคือ	มีความมั่นคงในชีวิต
เมื่ออายุได้ 50 ปี	ความสำเร็จสูงสุดคือ	เรื่องบนเตียง
เมื่ออายุได้ 60 ปี	ความสำเร็จสูงสุดคือ	มีเพื่อนฝูงมากมาย
เมื่ออายุได้ 65 ปี	ความสำเร็จสูงสุดคือ	ไม่ลืรถี้นอน
เมื่ออายุได้ 70 ปี	ความสำเร็จสูงสุดคือ	สามารถเดินได้
เมื่ออายุได้ 75 ปี	ความสำเร็จสูงสุดคือ	สามารถจ้ำคนในบ้านได้ทุกคน
เมื่ออายุได้ 80 ปี	ความสำเร็จสูงสุดคือ	สามารถหายใจได้ด้วยตัวเอง

จากตัวอย่างในข้อเขียนเรื่อง “ตอบปัญหาชีวิต” ของทันตแพทย์ สม สุจิรา ช่างต้น สามารถอธิบายความหมายของ change ได้ว่า ข้อมูลชุดนี้มี pattern of change แบบ parabola มีจุดสูงสุด (peak) อยู่ที่อายุ 30 ปี มีตัวแปรอยู่ 3 ตัวคือ อายุหรือช่วงเวลา

ความสำเร็จสูงสุด และพฤติกรรมที่สามารถทำได้ ซึ่งทั้ง 3 ตัวแปร มี relation ต่อกัน
 สิ่งที่เปลี่ยนแปลงในตัวอย่างนี้คือ behavior ซึ่งเปลี่ยนแปลงด้วย time

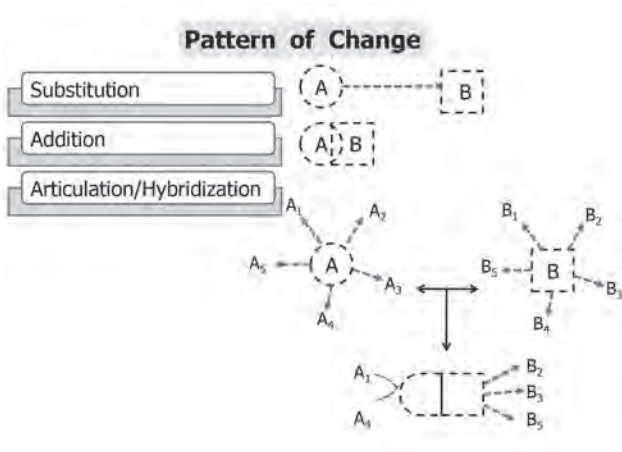
Unchangeable

สิ่งที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ขอยกตัวอย่างการจักสานที่ทุ่งขวาง อำเภอ
 พนสนิมคม จังหวัดชลบุรี เป็นงานวิจัยที่ทำเมื่อปี 2547 สะท้อนให้เห็นประโยชน์ของ PAR
 และ insider view กับ outsider view ทุ่งขวางเป็นชุมชนที่ห่างจากพัทยาเพียงเล็กน้อย
 ปลุกข้าวบริโภคกันเอง ไม่มีผู้นำที่เข้มแข็ง ชาวบ้านมีฝีมือและมีชื่อเสียงในเรื่องการทำ
 เครื่องจักสาน เมื่อนักวิจัยเข้าไปสิ่งที่เห็นด้วยตาคือ รูปทรงที่ทำมาใช้สิ่งที่ชาวบ้านต้อง
 ใช้ เช่น ตะกร้า กระเป๋า ผาชี ส่วนสีก็จะเป็นสีที่ชาวบ้านนิยมใช้ เช่น เขียว แดง หน้าที่
 คือ ใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เช่น ใส่ของไปวัด ครอบปิดอาหาร แต่เนื่องจาก
 เป็นสินค้า OTOP ส่งขายญี่ปุ่นก็จะมีการสานถุงใส่ไม้กอล์ฟด้วย ทำให้รูปทรง สี รวม
 ทั้งหน้าที่ของเครื่องจักสานเปลี่ยนไป ก่อนลงพื้นที่นักวิจัยทำการ review literature ไว้
 แล้วว่า อัตลักษณ์ของเครื่องจักสานจะอยู่ที่ลวดลายหรือการสาน เช่น ลายพิบูล เมื่อ
 จัดเวทีพูดคุยกับชาวบ้านตามกระบวนการ PAR กลับพบว่า สำหรับชุมชนนี้ เรื่องสาน
 ไม่สำคัญเท่ากับเรื่องการจัก ชาวบ้านสามารถสานลวดลายอะไรหรือของใครก็ได้ แต่
 สำคัญที่การจัก ซึ่งทุ่งขวางจะจักไม้ไผ่เรียบจนเหมือนพลาสติก ถ้าดูด้วยตาจะไม่รู้ว่า
 ผลิตจากทุ่งขวางแต่ต้องเอามาลูบดูเท่านั้นจะลื่นมาก ดังนั้น สิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ของ
 เครื่องจักสานที่ทุ่งขวางคือ “การจัก” โดยสรุปสิ่งที่ปรับได้คือ รูปทรง สี และหน้าที่ ส่วน
 สิ่งที่ปรับไม่ได้คือ การจักตอก ไม้ไผ่ซึ่งจะใช้ได้เพียงบางชนิดเท่านั้น และลายบางลาย
 การทำ PAR ทำให้เห็นสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรมว่าสิ่งไหนปรับได้หรือสิ่งไหนปรับไม่ได้

Pattern of change

รูปแบบของการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ 1) เปลี่ยนใหม่ทั้งหมด (substitution)
 โดยการทิ้งของเก่าแล้วใช้ของใหม่ใส่แทน 2) เก็บไว้ทั้งเก่าและใหม่ (addition) จะ
 พบมากในงานของศิลปินพื้นบ้าน (เก็บไว้ทั้งสอง) เงื่อนไขคือ ต้องมีทรัพยากรมากพอ
 3) ลูกผสม เช่น รถยนต์ใช้น้ำมันหรือแก๊สก็ได้ (articulation/hybridization) ตัวอย่าง

ชาวนาใช้เครื่องจักรไถนาในรอบแรก พอรอบสองใช้ควาย สังเกตได้ว่า ถ้าใช้กลยุทธ์นี้ ต้องมีกระบวนการในการแยก spec ก่อนแล้วจึงนำมาผสมในแบบต่างๆ ดังนั้น ต้องใช้ความสามารถค่อนข้างสูงในรูปแบบนี้

Which change

มิติของการเปลี่ยนแปลง สามารถวัดได้หลายลักษณะ อาทิ วัดด้วยองค์ประกอบ (element) เช่น ลด/เพิ่ม/หาย/คงเดิม, วัดด้วยความสัมพันธ์ (relation), วัดด้วยกาลเวลา (time) เช่น อดีต/ปัจจุบัน/อนาคต, สถานที่ (place), ลำดับความสำคัญ (priority) และหน้าที่ (function)

นอกจากนี้ ในงานวิจัย SeS ยังสามารถวัดการเปลี่ยนแปลงได้จาก 1) คน เช่น ความสามารถดีขึ้นหรือเก่งขึ้น ความรู้/ความเข้าใจ ทักษะคิด การกระทำ การรับรู้ แรงจูงใจ ความมั่นใจ/ภาคภูมิใจ 2) สิ่งของ เช่น จากไม่มีเป็นมี 3) ปัญหา เช่น บรรเทาลง คลี่คลายลง แก้ไขได้ 4) กลุ่มคน เช่น ทำงานกับกลุ่มวิชาชีพ อาจเห็นมีพลังในการทำงานมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างคน 5) กลไกการจัดการ เช่น มีกฎระเบียบในการจัดการ รูปแบบการบริหารจัดการ 6) ความหมายของคน/ของสิ่งต่างๆ เช่น การนำของที่คนไม่รู้จัก/ไม่ให้ความสำคัญมายกสถานภาพทางสังคมให้คนรู้จัก/เห็นคุณค่า เช่น เขา

ขยะมา recycle 7) บทบาทหน้าที่ เช่น งานวิจัยพลังงานทางเลือก อาจเห็นบทบาทของ อสม. ที่เคยทำงานด้านสาธารณสุขเพิ่มขึ้น 8) สถานภาพ ชาวบ้านจาก passive เป็น active 9) โครงสร้างกลุ่ม/ชุมชน เกิดกลุ่มใหม่ๆ เช่น กลุ่มเฝ้าระวัง 10) อื่นๆ เป็นต้น

Evaluation of change

การประเมินความเปลี่ยนแปลงสามารถพิจารณาได้ 8 ลักษณะคือ 1) ปริมาณ (quantity) เช่น มี/ไม่มี หรือ มีน้อย/มีมาก 2) คุณภาพ (quality) เช่น มีแต่ไม่ function เปลี่ยนอย่างมีเสถียรภาพ เปลี่ยนอย่างยั่งยืน เปลี่ยนอย่างรอบคอบ เปลี่ยนอย่างมีประสิทธิภาพ (เร็ว/สะดวก/ประหยัด) 3) direction เช่น บวก กลาง ลบ 4) effectiveness เป็นการวัดผลการทำงานว่าตรงตามที่เราตั้งเป้าหมายหรือตอบโจทย์ที่เราตั้งไว้หรือไม่ 5) to whom เป็นการวัดสิ่งที่เปลี่ยนแปลงนั้นดีกับใคร เช่น สถาบันการศึกษา แวดวงวิชาการ กลุ่มชาวบ้าน ชุมชน นักวิจัย 6) cost-effectiveness เป็นการวัดความคุ้มค่าที่ทำ 7) ผลสืบเนื่อง 8) output/outcome/impact/sustainability

5 การวิเคราะห์ การมีส่วนร่วม

ในกระบวนการวิจัย PAR สามารถทำได้ตั้งแต่ต้นน้ำคือ ร่วมเป็นคณะทำงาน/ทีมวิจัย ร่วมพัฒนาโจทย์ และร่วมออกแบบงานวิจัย กลางน้ำ เช่น ร่วมสร้างเครื่องมือ ร่วมเลือกกลุ่มตัวอย่าง/เก็บข้อมูล ร่วมวิเคราะห์/สังเคราะห์ ร่วมวางแผน/ดำเนินกิจกรรม ร่วมติดตาม/ประเมินผลกิจกรรม ส่วนปลายน้ำ เช่น ร่วมจัดทำรายงาน ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมสร้างความยั่งยืน

PAR ใน SeS เป็นเหมือนงานวัดครึ่งกรรมการครึ่ง ไม่มีใครผูกขาด แต่สิ่งที่สำคัญคือ ต้องวิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนร่วมหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (stakeholder analysis) ซึ่งงานนี้ไม่จำกัดเฉพาะต้องเป็นชาวบ้าน อาจเป็นนักศึกษา เจ้าอาวาสวัด ช่างชุมชน ก็ได้ โดยแต่ละเรื่องจะมีกลุ่มต่างๆ มาร่วมเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น กลุ่มแม่บ้าน ซึ่งงานลักษณะนี้จะมีเจ้าภาพจำนวนมากและไม่ใช่ว่าทุกคนจะต้องเข้าร่วมหรือมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน

ตัวอย่างตารางวิเคราะห์การมีส่วนร่วม

รูปแบบการมีส่วนร่วม	มี			ไม่มี / เพราะอะไร	ในอนาคต
	Stakeholder (ใคร)	บทบาทอย่างไร	ผลที่เกิด		
(1) ร่วมเป็นคณะทำงาน/ทีมวิจัย					
(2) ร่วมตั้งโจทย์วิจัย					
(3) ร่วมพัฒนาโครงร่างวิจัย/ร่วมออกแบบงานวิจัย					
(4) ร่วมสร้างเครื่องมือการวิจัย					
(5) ร่วมเลือกกลุ่มตัวอย่าง					
(6) ร่วมเก็บข้อมูล					
(7) ร่วมเป็นกลุ่มตัวอย่าง/ให้ข้อมูล/ตรวจสอบข้อมูล					
(8) ร่วมวิเคราะห์/สังเคราะห์ (คืนข้อมูลให้ชุมชน)					
(9) ร่วมวางแผน/ดำเนินกิจกรรม					
(10) ร่วมติดตาม/ประเมินผลกิจกรรม					
(11) ร่วมจัดทำรายงานวิจัย					
(12) ร่วมรับผลได้/ผลเสีย					
(13) ร่วมสร้างความยั่งยืน					
(14) อื่นๆ					

8

หลักการและแนวทางการเขียน ผลงานวิชาการเพื่อสังคม

โดย

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

นักวิชาการอาวุโส สถาบันคลังสมองของชาติ

แนวทางการเขียนผลงานวิชาการ
เกณฑ์พิจารณาคุณภาพงานเขียนทางวิชาการ

สำหรับพัฒนาการของการเขียนงานวิจัยจะมี 2 ช่วงหลักๆคือ 1) เขียนแบบส่วนตัว เพื่อทบทวนความเข้าใจของผู้เขียนเอง 2) เขียนแบบส่วนรวมหรือเพื่อสื่อสารกับบุคคลอื่น เช่น ข้อเสนอโครงการ รายงานผลการวิจัย และบทความสำหรับเผยแพร่

1 แนวทางการเขียน ผลงานวิชาการ

หลักการเขียนทางนิเทศศาสตร์ มีองค์ประกอบ 4 ส่วนคือ 1) sender หรือผู้ส่งสาร/ผู้เขียน 2) message หรือเนื้อหาที่จะเขียน 3) channel/media หรือช่องทางการสื่อสาร/สื่อ 4) reader หรือผู้อ่าน/กลุ่มเป้าหมาย

หากจะเปรียบเทียบ “ความเป็นนักวิชาการ” คล้ายกับการสร้างบ้าน ยุคแรกจะสร้างแบบฝังสร้างรัง เป็นการทำตาม tradition ที่เน้นความเหมือนกัน ยุคที่สองเป็นการสร้างบ้านแบบนักพัฒนา เป็นยุคแบบ trial and error เป็นการทดลองโดยใช้ประสบการณ์ ส่วนยุคที่สาม เป็นการสร้างด้วยนักสถาปนิก มีการวางแผนก่อนการสร้างจริง หรือ มี pre-plan ก่อน เป็นพัฒนาการความรู้ในยุคสาม ซึ่งต้องอาศัยการเก็บข้อมูล การทำกิจกรรมต้องทำบนฐานข้อมูลที่วิเคราะห์และจัดระบบแล้ว ดังนั้น ความเป็นวิชาการต้องมีคุณสมบัติ 3 ประการ คือ 1) นักวิชาการต้องวางแผนก่อนลงมือทำ และทำแบบกระโดด bungee jump คือ risk but safe 2) การคิดกิจกรรมต้องทำบนฐานข้อมูล 3) มีทางเลือกมากกว่า 1 ทางเพื่อสร้างโอกาสให้กับชาวบ้าน ชุดข้อมูลชุดเดียวสามารถทำได้หลากหลายเส้นทาง และเห็นได้ทุกเหลี่ยมของดาว

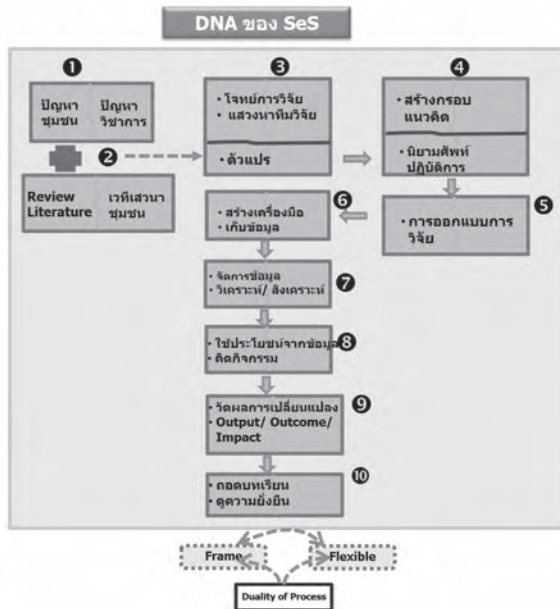
หากจะเปรียบเทียบผลงานวิจัยหรือวัตถุดิบสำหรับการเขียนเป็น necessary factor หรือปัจจัยพื้นฐาน ส่วนการเขียน paper เป็น sufficient factor หรือปัจจัยพอเพียง ผลจะออกได้ 4 กรณีคือ

1. ผลงานวิจัยดี+เขียนดี = ดีมาก
2. ผลงานวิจัยดี+เขียนไม่ดี = น่าเสียดาย

3. ผลงานวิจัยไม่ดี+เขียนดี = ทำทนาย (challenging)
4. ผลงานวิจัยไม่ดี+เขียนไม่ดี = ไม่มีความหวัง

การวิจัยแบบ CBR มี 7 ขั้นตอนคือ 1) แสวงหาตัวนักวิจัย 2) การพัฒนาโจทย์วิจัย 3) การออกแบบวิจัย 4) การทำความเข้าใจร่วม 5) การจัดข้อมูล 6) การใช้ประโยชน์จากข้อมูล 7) การถอด/สรุปบทเรียน ซึ่งสามารถสลับขั้นตอนได้ และผ่านแต่ละขั้นตอนได้หลายครั้ง/กลับไปกลับมา มีความยืดหยุ่นโดยบางขั้นตอนอาจยุบรวมหรืออาจมีขั้นย่อยแทรกตามความจำเป็น

การวิจัยแบบ SeS มี 10 ขั้นตอน บนหลักการคือ โจทย์วิจัยต้องมาจากชุมชน การมีส่วนร่วม, เน้นการสร้างทำความเข้าใจร่วม / เสวนา, จัดกิจกรรมเสริมตามความจำเป็น, คิดกิจกรรมบนฐานข้อมูล, ก่อนทำ – ต้องคิดและคิดแล้ว-ต้องทำได้ เป็นวิธีคิดแบบสมัยใหม่คือ มี frame แต่ flexibility จะเห็นมากในการเล่นฟุตบอลคือ ต้องเล่นในกรอบแต่ผู้เล่นจะสร้างสรรค์วิธีการเล่นใหม่ๆ ดังรายละเอียดตามภาพด้านล่าง

ดังนั้น หากเปรียบเทียบกรอบการเขียนรายงานหรือเอกสารแบบเดิมกับแบบ SeS จะพบว่า

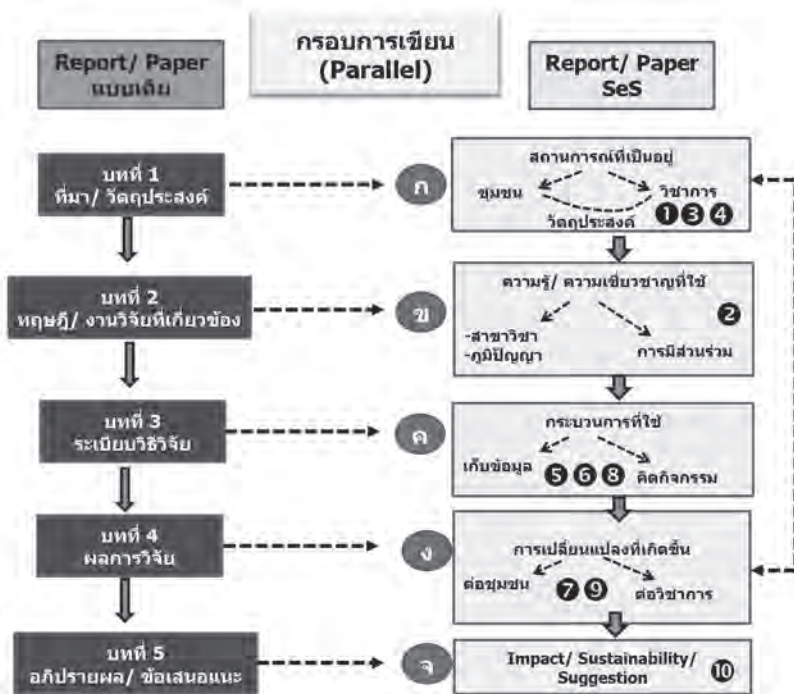
บทที่ 1 ที่มา/วัตถุประสงค์ ของแบบเดิมจะสอดคล้องกับเกณฑ์สถานการณ์ที่เป็นอยู่ทั้งของชุมชนและทางวิชาการแบบ SeS

บทที่ 2 ทฤษฎี/งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสอดคล้องกับเกณฑ์ความรู้/ความเชี่ยวชาญที่ใช้

บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัยสอดคล้องกับเกณฑ์กระบวนการที่ใช้

บทที่ 4 ผลการวิจัยสอดคล้องกับเกณฑ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และ

บทที่ 5 อภิปรายผล/ข้อเสนอแนะสอดคล้องกับเกณฑ์ impact / sustainability / suggestion ดังภาพด้านล่าง

2 เกณฑ์พิจารณาคุณภาพงานเขียนทางวิชาการ

สำหรับเกณฑ์พิจารณาคุณภาพงานเขียนทางวิชาการโดยทั่วไปจะประกอบด้วย 6 ประเด็นสำคัญคือ

1. Originality เช่น โจทย์ วิธีการที่ใช้ สาขาวิชา หากรอบความรู้ที่ใช้แก้ปัญหา กลุ่มตัวอย่าง
2. Consistency เช่น term ที่ใช้ ความหมาย จุดยืนทางทฤษฎี
3. Quality of writing เช่น คุณภาพเชิงภาษาศาสตร์ ความชัดเจน/กระจ่าง ง่ายต่อการอ่าน ลำดับขั้นตอน
4. Quality of argument เช่น ความเป็นเหตุเป็นผลของงานวิจัย ความน่าเชื่อถือ การใช้แนวคิด/ทฤษฎีมาสนับสนุนการโต้แย้ง
5. Contribution ต่อวงกรวิชาการ ต่อชุมชน ต่อนโยบาย ต่อ sector ต่างๆ
6. Implication เช่น การนำไปใช้จริง ความคุ้มค่า

แต่สำหรับเกณฑ์พิจารณาคุณภาพการเขียนวิชาการเพื่อสังคม ตามประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ (ฉบับที่ 9) พ.ศ. 2556 ในด้านเนื้อหาจะประกอบด้วย

1. การระบุสถานการณ์ที่เป็นอยู่
2. การมีส่วนร่วมและการยอมรับของสังคมเป้าหมาย
3. กระบวนการที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลง (วิธีวิจัย/กิจกรรม)
4. ความรู้/ความเชี่ยวชาญที่นำไปใช้
5. การระบุสถานการณ์ใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไป (change)
6. การประเมินผลลัพธ์ และ
7. แนวโน้มความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลง (sustainability)

ทั้งนี้ เกณฑ์พิจารณาคุณภาพงานเขียนทางวิชาการ ต้องมีความใหม่ในแง่พื้นที่ ซึ่งงานของ SeS ยังไม่ค่อยให้ความสำคัญมาก การเขียนบทความนี้อาจควรมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (consistency) ต้องใช้ตัวละครตัวเดียวกันตั้งแต่ต้นจนจบ และประโยคต้องมีประธานที่ focus ระบุให้ชัดเจนไม่กว้างไป โดยแนวทางการติดตามความยั่งยืน มีตัวชี้วัดที่สำคัญ เช่น ตัวบุคคล กลุ่ม คณะกรรมการ แผนงาน โครงสร้าง/ระเบียบ/กฎเกณฑ์ กองทุน กิจกรรมสืบเนื่อง การขยายผล กลุ่มน้องใหม่ ฯลฯ

บทส่งท้าย

คุณสมบัติที่สำคัญของ
นักวิชาการเพื่อสังคม

มีทิศทางการทำงานที่ชัดเจน และอธิบายกับผู้ร่วมทีมได้
เต็มใจที่จะลองทำในเรื่องยากๆ
มีความมุ่งมั่นอยากได้ผลงานที่ดีที่สุด
สามารถจัดการกับความขัดแย้งได้
มีอารมณ์ขัน

รู้ทันโลกและรู้ทันงาน ใจเย็นอยู่ได้ภายในสถานการณ์ที่ร้อนแรง
สามารถลุกขึ้นได้ใหม่จากสถานการณ์ที่ผิดหวัง
เข้าใจผู้อื่น สามารถทำงานกับคนได้หลายประเภท
สามารถแยกแยะข้อมูลจำนวนมากได้ว่าอะไรสำคัญ
สามารถทำประโยชน์ให้กับทีมได้

ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง
ผู้อำนวยการสถาบันคลังสมองของชาติ
กล่าวในหลักสูตร “นักวิชาการเพื่อสังคม” รุ่นที่ 4
เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2559

SOCIALLY ENGAGED SCHOLARSHIP

“งานวิชาการเพื่อสังคมมีความหมายกว้างกว่า งานวิจัยเพื่อตีพิมพ์เท่านั้น ...
งานวิชาการเพื่อสังคม มุ่งที่การเกิดประโยชน์ต่อชุมชนหรือสังคมโดยใช้วิชาการ
ซึ่งรวมถึงงานวิจัย งานบริการวิชาการ และงานถ่ายทอดเทคโนโลยี”

- ศ.ดร.ปิยะวัตติ บุญ-หลง -

